

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
 इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे
 जिन्वतम्। रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां
 मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं
 तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः
 प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
 स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
 प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ
 दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं
 तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे

जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं
तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ
आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्।
प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय
धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं
यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने
च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ
सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः
सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो
बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निर्द्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं
रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्।
इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥—[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।

स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
पुराऽभद्रः सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा

एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भृग्येव भवति। कालकञ्जा वै
नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
ऊर्णावभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।
वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी
भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्य एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः

फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघ्न्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वे फल्गुनी। पृष्टित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवेन
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधिस्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतानां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमवरुन्धे। ऊषा निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञान एव। संज्ञानु
ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या
यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-

ऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावरुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रः ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्या उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्धूम्यै भूमित्वम्।
 तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं
 वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं
 सम्भारो भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा
 भवन्ति धृत्यै॥ २०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य
 पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समंभवत्। तस्य
 रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति।
 सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्सत्
 इत्याहुः॥ २१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
 प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा।
 सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
 यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
 तदेवावरुन्धे॥ २२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा

उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायात्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरुन्धे।
देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पूर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै
नाम। यत्पूर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे।
प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा धक्ष्यतीति। तं
शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या
अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्।
यद्विकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवावरुन्धे। सहृदयो-
ऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य
हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य
सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊषा अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै बीभत्सत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुस्त्रीणि
च॥

[३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवत्सरः।

संवत्सरादेवैनमवरुद्धा धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्व्वा दधीत।
परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदधीत। इयद्वादश
विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं
वै वाचा वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति।
तत्सत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते।
तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्गृहे
वसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते।
अथो भूतं चैव भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्।
प्रतीच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
 पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
 तेऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्।
 अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥ ३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति।
 प्रजां तु न वैथ्स्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य
 श्रीरेति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते।
 साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि।
 यथा प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥ ३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।
 गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः
 पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राज्जनयत्।
 अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिः वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव
 तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं
 लोकमभ्यजयत्॥ ३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।
 प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य

वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
वसीयान्भवति॥ ३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसा-
मादध्यात्। आदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामी-
त्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो
व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते
व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते
व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न
देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावरुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीञ्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥—[४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स
आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य
एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति।
अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।

अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। सुवुरित्याह। सुवर्ग एव
लोके प्रतितिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः
पञ्चभिराहवनीयम्॥ ३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा
गायत्री। गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥ ३७॥

प्रजापतिः प्रजा अंसृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।
ताभ्यो ज्योतिरुदङ्गृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्षयश्चयत्। तत्परा-
ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥ ३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदेति।
वज्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव
भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥ ३९॥

ज॒नि॒ष्यमा॑णाने॒व प्र॑ति॒नुद॑ते। न्या॑ह॒वनी॑यो गार्ह॑पत्य-
मका॑मयत। निगा॑र्ह॒पत्य आ॑ह॒वनी॑यम्। तौ वि॒भाजं॑
नाश॑क्रोत्। सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्मुत्वा। प्राश्चं॑ पूर्॒वमु॑द॒वह॑त्।
तत्पूर्॑व॒वाहः॑ पूर्॒ववा॑द्वम्। यदश्वं॑ पु॒रस्ता॑न्नयति। विभ॑क्ति-
रे॒वैन॑योः सा। अथो॒ नाना॑वीर्या॒वेवैनौ॑ कुरुते॥४०॥

यदु॒पर्यु॑परि॒ शिरो॒ हर॑त्। प्रा॒णान् वि॒च्छि॑न्द्यात्। अ॒धोऽधः॑
शिरो॑ हरति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। इ॒यत्य॑ग्रे॑ हरति।
अथे॒यत्य॑थेयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेवैनं॑ लो॒केषु॑
प्रति॑ष्ठित॒माध॑त्ते। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽबि॑भेत्प्र मां
धक्ष्य॑तीति॥४१॥

तस्य॑ त्रे॒धा म॑हि॒मानं॑ व्यौहत्। शान्त्या॑ अ॒प्रदा॑हाय।
यत्रे॒धाऽग्नि॑रा॒धीय॑ते। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ तद्व्यू॑हति। शान्त्या॑
अ॒प्रदा॑हाय। पु॒नरा॑ वर्तयति। म॒हि॒मान॑मे॒वास्य॑ सन्द॑धाति।
प॒शुर्वा ए॒षः। यदश्वः॑। ए॒ष रु॒द्रः॥४२॥

यद॒ग्निः। यदश्व॑स्य प॒दैऽग्नि॑मा॒दध्या॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शून॑पि॒दध्या॑त्।
अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यन्ना॑क्र॒मये॑त्। अ॒न॒वरु॑द्धा अस्य
प॒शवः॑ स्युः। पा॒र्श्वत॑ आ॒क्रम॑येत्। यथाऽऽहि॑तस्या॒ग्नेरङ्गा॑रा

अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराज एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्त्राद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥-[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ
वामं वसु सं न्यदधत्। इदमु नो भविष्यति। यदि नो
जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोऽहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तद्देवा विजित्य। पुनरवारुरुत्सन्त। तेऽग्नये पवमानाय
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्। पशवो वा अग्निः पवमानः।
यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्। तेऽग्नये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धत्॥४६॥

तेऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवादित्य

आसीत्। तत्तेनारुन्धत। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता
अग्न्याधेयस्य। आग्नेयो वा अष्टाकपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं
निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्।
यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सह
निरूप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयं वा एतस्येन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं
चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते
अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।
यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राशजन्ति। दिशामेव
ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष रुद्रः।
यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।

अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य
पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा
वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रः शमयित्वा।
पशूनवरुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणै। इन्द्रियमेवावरुन्धे। धेनुः होत्रै।
आशिष एवावरुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवै। वह्निर्वा अनङ्गान्।

वह्नि॑रध्व॒र्युः॥ ५४॥

वह्नि॑नै॒व वह्नि॑ य॒ज्ञस्याव॑रुन्धे। मि॒थुनौ॑ गावौ॑ ददाति।
मि॒थुन॑स्याव॑रुद्धौ। वासो॑ ददाति। स॒र्वदे॒वत्य॑ वै वासः॑। सर्वा॑
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। आ द्वा॑द॒शभ्यो॑ ददाति। द्वा॑द॒श मा॒साः
सं॒वत्स॒रः। सं॒वत्स॒र ए॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। का॒ममू॑र्ध्वं दे॒यम्।
अ॒प॒रि॒मि॒त॒स्याव॑रुद्धौ॥ ५५॥

आ॒दि॒त्ये तृ॒तीय॑म॒प॒स्वासी॑त्तत्तेनावा॑रुन्धत् स्यादा॑प्यते रे॒तोऽग्नि॑रेकमेकमे॒तानि॑ ह॒वीर॑पि
नि॒र्वपे॑त्प्र॒त्यव॑रोहति ददात्यध्व॒र्युर्दे॒यमेकं॑ च॥ [६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। छ॒र्दि॑स्तो॒काय॑
तन॑याय यच्छ। वा॒तः प्रा॒णस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः
प॒शुभि॑र्भुवत्। स्व॒दि॒तं तो॒काय॑ तन॑याय पि॒तुं प॑च। प्रा॒चीम॑नु
प्र॒दिशं॑ प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॑शा
दी॒द्यानो॑ विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑ धेहि॑ द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे॥ ५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्।
यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्।
तेन॑ मे दी॒दिहि॑ तेन॒ त्वाऽऽ॒धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे
व्या॑न॒शे स॒र्वमा॑यु॒र्व्या॑न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒रा॒द्व

स्वराद्ध। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राद्धाभिभूश्च। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥—————[७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्।

शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं
आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेनं श्येती अकुरुत।
तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेनं श्येती कुरुते।
घर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स
आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं
करोति। पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय
यच्छेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण
इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पचेत्याह।
अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह।

विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्याविवैनौ कुरुते। ऊर्जं
नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥—————[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञिया तनूः।
तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकांमा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
ब्रह्मौदनमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै
मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च
भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या
इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा ओदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै
पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि
रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

ए॒तद्वा अ॒ग्नेः प्रि॒यं धाम्। यद्घृ॒तम्। प्रि॒येणै॒वैनं॑ धाम्ना॒
सम॑र्धयति। अथो तेज॑सा। गा॒य॒त्रीभिर्ब्रा॑ह्म॒णस्या॑द॒ध्यात्।
गा॒य॒त्रछ॑न्दा॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः। स्व॒स्य छ॑न्द॒सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑।
त्रि॒ष्टु॒ग्भीं रा॒ज॒न्य॑स्य। त्रि॒ष्टु॒च्छ॑न्दा॒ वै रा॑ज॒न्यः। स्व॒स्य
छ॑न्द॒सः प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑॥७०॥

जग॑तीभिर्वै॒श्यस्य॑। जग॑तीछ॒न्दा॒ वै वै॒श्यः। स्व॒स्य छ॑न्द॒सः
प्र॒त्यय॑न॒स्त्वाय॑। त॒ सं॒व॒त्स॒रं गो॑पायेत्। सं॒व॒त्स॒रं
हि रे॒तो हि॒तं वर्ध॑ते। यद्ये॒न सं॒व॒त्स॒रे नो॒प॒नमे॑त्।
स॒मिधः॑ पुन॒राद॑ध्यात्। रे॒त ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॒ सं॒म॑श्जीयात्। न स्त्रि॒यमु॑पेयात्॥७१॥

यन्मा॒ सं॒म॑श्जीयात्। यश्चि॒त्रय॑मु॒पेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॒धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं॑ प॒चति॑।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॒त्त॒माः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ए॒ते ख॒लु वा॒वाऽऽदि॑त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।
तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥७२॥

नैनं॑ प्र॒ति॒नुद॑न्ते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। क्वा॑ सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।

शल्लकैस्ता० रात्रिमुग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमुरणी निष्टपेत्।
यथर्षभायं वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य
भस्माग्निं मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राञ्चमुद्धरति। संवत्सरमेव
तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः।
यः समिधोऽनाधायाग्निमाधत्त इति। ताः संवत्सरे
पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि
संवत्सरेऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याहिता
भवन्ति। यदि द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्।
आहिता एवास्य भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचददिती रेतोऽधत् सन्मिता घृतवतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्गच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा ए॒व यु॒ष्माक॒मिति॑। सा ततः॒ प्राच्युद॑क्रामत्।
 तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अथ॑र्व पि॒तुं मे॑ गोपा॒येति॑। सा
 द्वितीय॑मुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। नर्य॑ प्र॒जां मे॑
 गोपा॒येति॑। सा तृतीय॑मुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्।
 शः॒स्य प॒शून्मे॑ गोपा॒येति॑॥७६॥

सा च॑तुर्थमुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। सप्र॑थ स॒भां
 मे॑ गोपा॒येति॑। सा पञ्च॑ममुद॑क्रामत्। तत्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्।
 अहे॑ बु॒ध्रिय॒ मन्त्रं॑ मे गोपा॒येति॑। अ॒ग्नीन् वा॒व सा॑ तान्व्य॑क्रमत।
 तान्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अथो॑ प॒ङ्क्ति॒मे॒व। प॒ङ्क्ति॒र्वा ए॒षा ब्रा॑ह्म॒णे
 प्रवि॑ष्टा॥७७॥

तामा॒त्मनो॑ऽधि॒ निर्मि॑मीते। यद्गि॒राधी॑यते॑। तस्मा॑दे॒ताव॑न्तो-
 ऽग्नय॑ आधी॑यन्ते। पाङ्कं॑ वा इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्के॑नै॒व पाङ्कं॑
 स्पृ॒णोति॑। अथ॑र्व पि॒तुं मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। अन्न॑मे॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑।
 नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। प्र॒जामे॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। शः॒स्य
 प॒शून्मे॑ गोपा॒येत्या॑ह॥७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। सप्र॑थ स॒भां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह।

सुभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहं बुध्निय मन्त्रं
मे गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति।
यदान्वाहार्यपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः
प्रीतः। यद्वार्हपत्य आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति।
तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन
सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति। तादृगेव तत्।
पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।
रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।
ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥—[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्वन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिर इमे वै
शमीगर्भात्प्रजापतिः स रिंरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा
जगतीभिर्शीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृधोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
 शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
 शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु
 नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु
 नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
 ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमार्गमिष्टाः।
 ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य।
 तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं
 पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरुचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
 प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो अस्तु।
 उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि।
 यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य
 मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्प॒र्यप॑श्य॒थ्स॒रिर॑स्य॒ मध्ये॑। उ॒र्वीम॑प॒श्य॒ज्जग॑तः॒ प्रति॑ष्ठाम्।
 तत्पु॒ष्कर॑स्या॒यत॑ना॒द्धि जा॑तम्। पु॒र्णं पृ॑थि॒व्याः प्र॑थ॒नं ह॑रामि।
 याभि॒रदृ॑ह॒ज्जग॑तः॒ प्रति॑ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॑मां वि॒श्वज॑न॒स्य भ॒र्त्रीम्।
 ता नः॑ शि॒वाः शर्कराः॑ सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रे॑त॒श्चन्द्र॑ हिर॒ण्यम्।
 अ॒द्भ्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्त॒रतो॑ नि॒धाय॑॥४॥
 अ॒तिप्र॑यच्छुं॒ दुरि॑तिं॒ तरे॑यम्। अ॒श्वो रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्ये-
 ऽति॑ष्ठः। सं॒वथ्स॑रं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते॒ न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
 श॒तं जी॑वेम॒ शर॑दः॒ सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
 वन॑स्पते॒ शत॑वल्शो॒ विरो॑ह। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं॒ मद॑न्तः।
 रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॒देम॑। गा॒यत्रि॒या ह्यि॒मांण॑स्य॒ यत्ते॑॥५॥
 पु॒र्णम॑प॒तत्तृ॒तीय॑स्यै दि॒वोऽधि॑। सोऽयं॒ पु॒र्णः सो॑मप॒र्णाद्धि॑
 जा॒तः। ततो॑ ह॒रामि॑ सोमपी॒थस्याव॑रु॒द्धौ। दे॒वानां॑ ब्र॒ह्मवा॑दं
 वद॑तां॒ यत्। उ॒पाशृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॒ मामा॑वि॒शतु॑
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्। तथ्स॒म्भर॑न्नु॒स्तद॑वरु॒न्धीय॑ सा॒क्षात्। यया॑ ते
 सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑श॒मय॑त्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥
 श॒मीं शान्त्यै॑ ह॒राम्य॑हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं
 भा॒ आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा सम्मि॑तः। उ॒रुं नो॑

लो॒कम॒नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॒यमाच्छि॑न्द॒ञ्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्विस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॑ तद॒शनेः॑ सम्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒यादश्व॑त्था॒थ्सम्भृ॑ता बृ॒हत्यः॑॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ङ्स्कृ॒ताः स्थ। प्र॒जाप॑तिना यज्ञ॒मुखेन॑
स॒मि॒ताः। ति॒स्रस्त्रि॒वृद्धि॑र्मि॒थुनाः॑ प्रजा॑त्यै। अ॒श्वत्था॑द्धव्य॒-
वा॒हाद्धि॑ जा॒ताम्। अ॒ग्नेस्त॑नूं य॒ज्ञिया॑ः सम्भ॑रामि।
शा॒न्तयो॑निः॑ शमीग॒र्भम्। अ॒ग्नये॑ प्रज॑नयित॒वै। यो अ॑श्व॒तथः॑
श॒मीग॒र्भः। आ॒रु॒रोह॑ त्वे स॒चा। तं ते॑ ह॒रामि॑ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स॒ सम्भृ॑तः सीद॑ शि॒वः प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॒नुने॑षि वि॒द्वान्। प्र॒वेध॑से॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। व॒चो व॑न्दारुं
वृष॑भाय॒ वृष्णो॑। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॑जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॑ऽग्निं दु॒वस्य॑त॥९॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒पं
त्वाऽग्ने॑ ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु ह॒र्यता॑। जुष॑स्व॒ स॒मिधो॑
मम॑। तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्ध॒याम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
य॒विष्ठा॑। स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते

विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान्।
घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो घृतमस्यान्नम्।
घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्।
आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं
पीत्वा मधु चारु गव्यम्। पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न
समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विश्वती
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वती
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरो॑हतं द॒शत॒ꣳ शक्र॑री॒र्मम॑। ऋ॒तेना॑ग्न॒ आयु॑षा॒ वर्च॑सा स॒ह।
ज्यो॒ग्जीव॑न्त॒ उत्तरा॑मु॒त्तरा॒ꣳ समा॑म्। दर्श॑म॒हं पूर्ण॑मा॒सं य॒ज्ञं
यथा॒ यजै॑। ऋ॒त्विय॑वती॒ स्थो अ॒ग्निरे॑तसौ। गर्भं॑ दधा॒थां ते
वा॒म॒हं द॑दे। तथ्स॒त्यं यद्वी॑रं बि॒भृथः॑। वी॒रं ज॑नयिष्य॒थः। ते
मत्प्रा॒तः प्रज॑निष्येथे। ते मा॒ प्रजा॑ते॒ प्रज॑नयिष्य॒थः॥१४॥

प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ सुव॒र्गे लो॒के। अनृ॑ताथ्स॒त्यमु॒पैमि॑।
मा॒नुषा॑द्वैव्यमु॒पैमि॑। दैवीं॑ वाचं॒ यच्छा॑मि। शल्कै॑र॒ग्निमि॑न्धा॒नः।
उ॒भौ लो॒कौ स॑नेम॒हम्। उ॒भयो॑र्लो॒कयोर् ऋ॒ध्वा। अति॑ मृ॒त्युं
त॑राम्य॒हम्। जा॒तवे॑दो॒ भुव॑नस्य॒ रेतः॑। इ॒ह सि॑ञ्च॒ तप॑सो॒
य॒ज्ञनि॑ष्यते॥१५॥

अ॒ग्निम॑श्च॒त्थादधि॑ हव्य॒वाह॑म्। श॒मी॒ग॒र्भाञ्जन॑यन्॒ यो म॑यो॒भूः।
अ॒यं ते॒ योनि॑र्ऋ॒त्वियः॑। यतो॑ जा॒तो अ॒रोच॑थाः। तं जा॒नन्न॑ग्न॒
आ॒रोह॑। अथा॑ नो॒ वर्ध॑या र॒यिम्। अपे॑त॒ वी॒त॒ वि च॑ सर्प॒तातः॑।
येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अदा॑दि॒दं य॒मोऽव॑सानं॑
पृथि॒व्याः। अ॒क्र॒न्नि॒मं पि॒तरो॑ लो॒कम॑स्मै॥१६॥

अ॒ग्नेर्भ॑स्मा॑स्य॒ग्नेः पु॒रीष॑मसि। सं॒ज्ञान॑मसि॒ काम॑ध॒रणम्। मयि॑
ते॒ काम॑ध॒रणं॑ भूयात्। सं॒वः सृ॑जामि॒ हृद॑यानि। सꣳसृ॑ष्टं

मनो अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः।
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो
अग्रुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सःरभन्ताम्।
प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्।
दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। शतं शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥
जीवात्वै पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोसारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः

श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने॑ स॒पत्ना॑ꣳ अ॒प॒ बाध॑मानः। रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि॑। इ॒मा उ॒ मामुप॑तिष्ठन्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रिह
संव॑सेय। इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॑ वसो॑र्दीदिहि
जा॒तवे॑दः। ओज॑से॒ बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शुष्मा॒यायु॑षे
वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः। यस्ते॑ दे॒वेषु॑ महि॒मा सु॑व॒र्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या ते॑ मनु॒ष्येषु॑ पप्र॑थे।
तया॑ नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्तरि॑क्षात्।
वाता॑त्प॒शुभ्यो॑ अ॒ध्योष॑धीभ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑।
ततो॑ नो अ॒ग्ने जुष॑माण॒ एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं प्रेहि॑
वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ वि
भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्जं नो॑ धेहि द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑मख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा॑ च
र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आ॒त॒तान॑। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ
अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॑हि। यद्वि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दाने॑ रोद॑सी सं बभू॒वतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः।
 प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तरं गुप्त्यै।
 यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
 दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
 सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्य प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
 जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व
 पितुं मे गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो।
 अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्स्य पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये
 चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
 सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः
 कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहं बुध्निय मन्त्रं मे गोपाय।
 यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि
 श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये।
 मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय

कामान्। इहैव सन्तत्रं स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभर्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॒मायु॑र्मा प्रहा॑सीत्। ज्योति॑षा
वो वैश्वान॒रेणोप॑तिष्ठे। प॒ञ्चधाऽग्नी॒न्व्यक्राम॑त्। वि॒राट्स्मृ॑ष्टा
प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑हद्रोहि॒णी। योनि॑र॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठितिः॑॥ २७ ॥

वि॒शन्तु॒ नः पुरु॑चीर्विधेम नि॒धाय॑ यत्तेऽप्र॒दाहाय॑ बृ॒हत्याँ॑ ब्रह्म॑णा दुवस्यत वि॒श्ववा॑र इ॒मम॑ञ्जते
पुरो॑गां प्रज॑नयिष्यथो॑ जनि॒ष्यते॑ऽस्मै॒ मम॑ महि॒म्ना वर्च॑से॒ दध॑त्सुव॒र्गो भा॑हि॒ सम्ब॑भूवतुरायु॒र्व्यान॑शे
चतु॑ष्पदः स॒तां प्र॒जाप॑तेर्द्वे च॑॥ [१]

नवै॒तान्य॑हा॒नि भव॑न्ति। न॒व वै सु॑व॒र्गा लो॒काः।
यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व तत्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑
स॒त्रिणः॑ प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्तो यन्ति। अ॒ग्नि॒ष्टो॒माः परः॑ सा॒मानः॑
का॒र्या इत्या॑हुः। अ॒ग्नि॒ष्टो॒मसं॑मितः सुव॒र्गो लो॒क इति॑।
द्वा॒द॒शाग्नि॒ष्टो॒मस्य॑ स्तो॒त्राणि॑। द्वा॒द॒श मा॑साः संव॒त्सरः॑। तत्तत्र॑
सू॒क्ष्मम्। उ॒क्थ्या॑ ए॒व सप्त॑द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्याः॥ २८ ॥

प॒शवो॑ वा उ॒क्थानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्ध्यै॑। वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑ता॒-
व॒ग्नि॒ष्टो॒मौ। उ॒क्थ्याः॑ सप्त॑द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॒ङ्स्तु॑ता
वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे चर्चा॑वति॒रिच्ये॑ते। ए॒कया॑
गौर॑तिरि॒क्तः। ए॒कया॑ऽऽयु॑रू॒नः। सु॒व॒र्गो वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊ॒र्ग्विरा॑ट्॥ २९ ॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहंकार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्रं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय
एते ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्त्सन्तन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु।
मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि
नाम सामं। माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च
संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ ये-
ऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा
अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः।
स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्या विराङ्गह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥—————[२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विष्वान्दिवाकीर्त्यम्।
यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी। यदेतेन

गृह्येरन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रंसेयाताम्।
आर्तिमार्च्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
वृंशमभि समायच्छति॥३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
प्रत्युत्तब्धै सयत्वायं सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्यो-
ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः
प्रजानाम्। शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स
इमाल्लोकान्भ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्।
तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते।
विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति

तिष्ठन्ति। तावाऽपरा॒र्धात्संवत्सर॑स्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ
स॒ह म॑हाव्र॒ते गृह्येते। य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। उ॒भयो॑र्लो॒कयोः
प्रति॑तिष्ठन्ति। अ॒र्क्यमु॒क्तं भ॑वति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ॥ ३६॥

समा॒यच्छ॑त्यति॒ग्राह्यां॑ गृह्यन्ते गृह्यते॑ संवत्सर॑स्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥ ————— [३]

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ष भ॑वति। ए॒तेन॒ वै दे॒वा ए॑कवि॒ंशेन॑।
आ॒दि॒त्यमि॒त उ॑त्त॒मं सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑रो॒हयन्। स वा ए॒ष
इ॒त ए॑कवि॒ंशः। तस्य॒ दशा॑वस्ता॒दहानि॑। दशं॑ प॒रस्ता॑त्।
स वा ए॒ष वि॒राज्यु॑भ॒यतः॑ प्रति॑ष्ठितः। वि॒राजि॒ हि वा ए॒ष
उ॑भ॒यतः॑ प्रति॑ष्ठितः। तस्मा॑दन्त॒रेमौ लो॒कौ यन्। सर्वेषु॑
सुव॑र्गेषु लो॒केष्व॑भि॒तप॑न्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑। परा॑चोऽतिपा॒दा-
द॑बिभयुः। तं छन्दो॑भिरदृ॒हं धृ॑त्यै। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑
सुव॑र्गस्य लो॒कस्य॑। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तं प॒ञ्चभी॑
र॒श्मिभि॑रुद॑वयन्। तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्यश्च दि॒वाकी॑र्त्यानि
क्रियन्ते। र॒श्मयो॒ वै दि॑वाकी॒र्त्यानि॑। ये गा॑य॒त्रे। ते
गा॑य॒त्रीषू॑त्तर॒योः प॑व॒मान॑योः॥ ३८॥

म॒हादि॑वाकी॒र्त्यं हो॑तुः पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॑मम्।

भा॒सोऽग्नि॑ष्टोमः। अथै॒तानि॑ परा॒णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यः
 सु॒व॒र्गं लो॒कम॑पा॒रयन्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां पर॒त्वम्।
 पा॒रय॑न्त्ये॒नं परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॑ स्पर्श॒णि। स्पर्शै॒र्वै
 दे॒वा आ॑दि॒त्यः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑स्पा॒रयन्। यदस्पा॑रयन्।
 तत्स्पर्श॑णां स्पर्॒त्वम्। स्पा॒रय॑न्त्यै॒नं स्पर्श॑णि। य ए॒वं
 वेद॑॥ ३९॥

ए॒ति प॑र्व॒मान॒योः स्पर्श॑णि पञ्च च॥ [४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संव॒त्स॒रेऽना॒प्तेऽथ॑।
 ए॒का॒द॒शि॒न्या॒प्यते॑। वै॒ष्ण॒वं वा॑म॒नमाल॑भन्ते। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः।
 य॒ज्ञमे॒वाल॑भन्ते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। ऐ॒न्द्रा॒ग्रमाल॑भन्ते। इ॒न्द्रा॒ग्नी
 वै दे॒वाना॑म॒यात॑यामा॒नौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तयाम्नी। ते
 ए॒वाल॑भन्ते॥ ४०॥

वै॒श्व॒दे॒वमाल॑भन्ते। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यां
 धे॒नुमाल॑भन्ते। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्योरे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति। वा॒य॒व्यं
 व॒त्समाल॑भन्ते। वा॒युरे॒वैभ्यो॑ यथाऽऽय॒तना॑द्दे॒वता॒ अव॑रुन्धे।
 आ॒दि॒त्याम॒विं व॒शामाल॑भन्ते। इ॒यं वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व
 प्रति॑ तिष्ठन्ति। मै॒त्रा॒व॒रु॒णीमाल॑भन्ते॥ ४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
 प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
 गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
 बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
 वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते।
 उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
 रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
 कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं
 भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
 रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
 तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
 महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
 पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि

प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो
 ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्धायते।
 अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
 अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति।
 तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु
 कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
 तस्माद्वयाः स्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि
 तद्वरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
 एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
 सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
 एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन
 सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते।
 तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।

यस्य॑ तल्प॒सद्य॑मन॒भिजितु॑ꣳ स्यात्। स दे॒वाना॑ꣳ
साम्य॑क्षे। तल्प॒सद्य॑म॒भिजया॑नीति॒ तल्प॑मा॒रुह्योद्गा॑येत्।
तल्प॒सद्य॑मे॒वाभि॑ जयति॥४८॥

यस्य॑ तल्प॒सद्य॑म॒भिजितु॑ꣳ स्यात्। स दे॒वाना॑ꣳ साम्य॑क्षे।
तल्प॒सद्य॑ मा परा॑जे॒षीति॒ तल्प॑मा॒रुह्योद्गा॑येत्। न तल्प॒सद्य॑
परा॑जयते। प्ले॒ङ्गे श॑सति। महो॑ वै प्ले॒ङ्गः। मह॑स
ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। त आ॑दि॒त्ये
व्याय॑च्छन्त। तं दे॒वाः सम॑जयन्॥४९॥

ब्रा॒ह्म॒णश्च॑ शू॒द्रश्च॑ चर्म॒कर्ते॑ व्याय॑च्छेते। दै॒व्यो॒ वै वर्णो॑ ब्रा॒ह्म॒णः।
अ॒सुर्यः॑ शू॒द्रः। इ॒मेऽरा॑थ्सुरि॒मे सु॑भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रो ब्रू॑यात्।
इ॒म उ॑द्वासीक॒रिणं॑ इ॒मे दु॑र्भू॒तम॑क्र॒न्नित्य॑न्यत॒रः। यदे॒वैषा॑ꣳ
सुकृ॑तं या रा॒द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽभि॑ श्री॑णाति। यदे॒वैषा॑ꣳ दुष्कृ॑तं
याऽरा॑द्धिः। तद॑न्यत॒रोऽप॑ हन्ति। ब्रा॒ह्म॒णः सं ज॑यति।
अ॒मुमे॒वादि॒त्यं भ्रातृ॑व्यस्य॒ संवि॑न्दन्ते॥५०॥

भवति॑ भवति॑ क्रियते॑ पुरुषो॑ जयत्यजयञ्जयत्येकं॑ च॥ [६]

उ॒द्धन्य॑मानं॒ नवै॑तानि॒ सन्त॑तिरेकवि॒ंश ए॒षोऽप्र॑तिष्ठां प्र॒जाप॑तिर्वृ॒त्तः प॒दः॥६॥

उ॒द्धन्य॑मानंꣳ शोचि॑ष्केशोऽग्ने॑ स॒पत्नान॑तिग्रा॒ह्या वैश्व॑दे॒वमाल॑भन्ते पञ्चा॒शत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तै॑ऽग्निमन्व॑-
विन्दन्तृ॒तुषू॑त्सन्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त् इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयाव॒न्वश्चा॒विति॑। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेनाज्य॑भागः।

तेन सौम्यः। बुधन्वत्याग्नेयस्याज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या
भवति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति।
एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह
इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति।
कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्।

अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुर्च्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजः ह्येतेन देवा ऐप्सन्। सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्। ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्। शमलं प्रतिगृहीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि

याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु।
तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचो-
ऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरतिगृह्या-
वारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या गृह्यन्ते।
यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावरुन्धे। पञ्च
गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमाप्त्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाःश्च
 सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।
 तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
 आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।
 तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।
 वाजपेयाभिजितः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः
 सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
 विधृत्यै। एष वै यजमानः। यत्सोमः। अन्नः सुरा।
 सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च व्यतिषजति। अन्नाद्यैर्नैवेनं
 व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
 अन्नाद्यैर्नैवेनः सःसृजति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्।
 यत्सुरा। पाप्मेव खलु वै शमलम्। पाप्मना वा
 एनमेतच्छमलेन व्यतिषजति। यत्सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च
 व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्केत्याह।
 पाप्मनैर्नैवेनः शमलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
 सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।
 इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
 सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति।
 अनृतेनैव विशꣳ सꣳसृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
 ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
 एकधैव यजमान् आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शमलं यथ्सुरा ह्यस्यैनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यꣳ षोडशिनः स्तोत्रेण।
 वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
 लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराष्ट्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि
 प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुतं
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
 एकदेवत्यां हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारणं सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया
 प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
 प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्।

अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥—————[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वो-
ऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-

नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। तामिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ
न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं
भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥—————[५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं
नाकं रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं
नाकं रोहति। चात्वाले रथचक्रं निमित्तं रोहति। अतो वा
अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः
सुवर्गं लोकमेति। आवैष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव
दिशोऽभिजयति॥३१॥

वा॒जिना॒५ सामं॑ गायते। अन्नं॑ वै वाजं॑। अन्नमे॒वावरु॑न्धे।
वा॒चो वर्ष॑म् दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॒न्दुभौ॑। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः॑ सर्वा॒ वाचो॒-
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥३२॥
या दु॒न्दुभौ॑। प॒र॒मयै॑व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मवरु॑न्धे। अथो॑ वा॒च
ए॒व वर्ष॑म् यज॑मानोऽवरु॑न्धे। इन्द्रा॑य॒ वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं॑
जाप॑य॒तेन्द्रो॑ वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हीन्द्रः॑। यो
यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मु॒ञ्जय॑ति। स॒प्तद॑श प्र॒व्याधा॑ना॒जिं
धा॑वन्ति। स॒प्तद॑श॒५ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
दी॒यन्ते॥३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। अर्वा॑ऽसि॒ सप्ति॑रसि॒
वा॒ज्यंसी॑त्या॒ह। अ॒ग्निर्वा॑ अर्वा॑। वा॒युः सप्तिः॑। आ॒दि॒त्यो
वा॒जी। ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टिवा॑हि॒नं
यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टिवा॑ही वै दे॒वर॑थः। दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥३४॥
वाजि॑नो वाजं॑ धावत् का॒ष्ठां गच्छ॑तेत्या॒ह। सु॒व॒र्गो वै लो॒कः
का॒ष्ठां। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति। य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व॒ हि

सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्त्सुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृज्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं
लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावरुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति।
एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः।
ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां
नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। पुरमेणैवास्मां
अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।
सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।
रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।
बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बार्हस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्सरिष्यतः सुस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं
 लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं
 वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते वाजं
 लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ

च॥ _____ [६]

तार्ष्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्ष्यम्।
 यज्ञेनैवेन९ समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं
 वै दर्भाः। पुनात्येवेनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो
 वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यदर्भमयं
 परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्निया एवैष
 यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति।
 गौधूमं चषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै

लो॒कमन्न॑वन्तं करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्य॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वासः। सर्वा॑भिरे॒वैन॑ दे॒वता॑भिः सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒द॒श वा॒जप्र॑स॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒व॒त्स॒रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ क॒ल्पै रो॑हति। न॒व वै पु॑रु॒षे प्रा॒णाः। नाभि॑र्द॒शमी॑।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयि॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
सु॒व॒र्दे॒वाꣳ अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कमे॑ति। अ॒मृता॑
अ॒भूमेत्या॑ह। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः प्र॒जा
अ॒भूमेत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व तेन॑
लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॑हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
आ॒स॒पुटै॑र्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयन्ति।
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒

समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरुषतो घ्नन्ति। शीरुषतो
ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते।
ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः रोहति।
हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥—————[७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-
वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्युद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।

अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति।
ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्वव-
स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा
साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः।
तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामी-
त्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-
षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वानवदानीयानि
च वाजसृद्धः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभयीष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अनि॑रुक्ताभिः प्रातः सव॑ने स्तु॒वते।
 अनि॑रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। वाज॑वतीभि॒र्माध्यं॑
 दिने। अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मेवाव॑रुन्धे। शि॒पिविष्ट॑-
 व॒तीभिस्तृ॑तीयसव॑ने। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
 ए॒व प॒शुषु॑ प्रति॑ तिष्ठति। बृ॒हद॑न्त्यं भवति। अन्त॑मे॒वैनं॑
 श्रि॒यै ग॑मयति॥५२॥

अ॒श्रीयादन्न॑स्यान्न॒स्यावरु॑द्धा इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॑ह वाज॒सृतः॑ शि॒पिस्त्रीणि॑

च॥ [८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्या॑ह। प्र॒जा वै नृन्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते।
 द्रु॒षद॑मित्या॑ह। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॒। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सूयते।
 भु॒व॒न॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒व॒न॒मग॑न्निति॒
 वै तमा॑हुः। भु॒व॒न॒मे॒वैतेन॑ गच्छति॥५३॥

अ॒प्सुष॑दं त्वा घृ॒त॒सद॑मित्या॑ह। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑
 सूयते। व्यो॒म॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति।
 व्यो॒माग॑न्निति॒ वै तमा॑हुः। व्यो॒मे॒वैतेन॑ गच्छति। पृ॒थि॒वि॒षदं॑
 त्वाऽन्तरि॑क्ष॒सद॑मित्या॑ह। ए॒षामे॒वैतेन॑ लो॒कानां॑ सूयते।
 तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒जी न कश्च॑न प्र॒त्यव॑रोहति। अ॒पी॒व हि

देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥—————[९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहृष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे।

तेनैन्द्रियेणं द्वितीयां जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रियात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न

प्रांश्रीयात्। अहंविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दृशां
छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर
आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। यैऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। यैऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।

यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं
तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति
यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं
देवस्याहं तार्प्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवैनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् हीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उ॒भये॒ वा ए॒ते प्र॒जाप॑ते॒रध्य॑सृज्यन्त। दे॒वाश्चासु॑राश्च। तान्न
व्य॑जानात्। इ॒मेऽन्य इ॒मेऽन्य इति॑। स दे॒वान्॒शून॑करोत्।
तान्भ्य॑षुणोत्। तान्प॒वित्रे॑णापुनात्। तान्प॒रस्ता॑त्प॒वित्र॑स्य
व्य॑गृह्णात्। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हत्व॑म्॥१॥

दे॒वता॒ वा ए॒ता यज॑मानस्य गृ॒हे गृ॑ह्यन्ते। यद्ग्र॒हाः।
वि॒दुरे॑नं दे॒वाः। यस्यै॒वं वि॒दुषं॑ ए॒ते ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। ए॒षा वै
सोम॑स्याऽऽहु॑तिः। यदु॒पा॒शुः। सोमे॑न दे॒वाऽस्त॑र्पयाणीति
खलु॒ वै सोमे॑न यजते। यदु॒पा॒शुं जु॑होति। सोमे॑नै॒व
तद्दे॒वाऽस्त॑र्पयति। यद्ग्र॒हा जु॑होति॥२॥

दे॒वा ए॒व तद्दे॒वानां॑च्छन्ति। यच्च॑म॒सां जु॑होति। तेनै॒वानु॑रूपेण
यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। किं न्वै॒तदग्रं॑ आसीदित्याहुः।
यत्पात्रा॑णीति। इ॒यं वा ए॒तदग्रं॑ आसीत्। मृ॒न्मया॑नि
वा ए॒तान्या॑सन्। तैर्दे॒वा न व्या॑वृ॒तम॑गच्छन्। त ए॒तानि॑
दा॒रुम॑याणि पात्रा॑ण्यपश्यन्। तान्य॑कुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्या॑वृ॒तम॑गच्छन्। यद्दा॑रु॒मया॑णि पात्रा॑णि भवन्ति।

व्यावृत्तमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः स्थालीर्वायव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्या एते स्तना आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुष्पदः पशून्दुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुष्पद एव तया पशून् यजमान इमां दुहे। तामिन्द्र उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यजमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्ध्रुवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायव्येन जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृह्णन्ति। अथो व्यावृत्तमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥—————[१]

युव२ सुराममश्विना। नमुचावासुरे सचा। विपिपाना

शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्। पुत्रमिव पितरावश्विनोभा।
 इन्द्रावतं कर्मणा द॒सनाभिः। यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः।
 सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहांव्यग्रे हविरास्येते।
 सुचीव घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाज॒सनि॑ र॒यिम॒स्मे सु॒वीरम्। प्र॒शस्तं धे॑हि य॒शसं
 बृ॒हन्तम्। यस्मिन्नश्वा॑स ऋष॒भास उ॒क्षणः। व॒शा मे॒षा
 अ॒वसृ॑ष्टास॒ आहु॑ताः। की॒ला॒ल॒पे सोम॑पृष्ठाय वे॒धसै॑। हृ॒दा
 म॒तिं ज॑नय॒ चारु॑म॒ग्नये॑। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒सदो॑ मि॒तम्।
 मा स॑सृ॒क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वमसि॑ शु॒ष्मिणी॒ सोमं
 ए॒षः। मा मा॑ हि॒सीः स्वां योनि॑मावि॒शन्॥८॥

यदत्र॑ शि॒ष्ट॑ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो॑ अपि॒बच्छ॑चीभिः। अ॒हं
 तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒स॒ राजा॑नमि॒ह भ॑क्षयामि। द्वे सु॒ती
 अ॑शृणवं पित॒ृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। ताभ्या॑मि॒दं
 विश्वं॑ भुव॑न् स॒मेति॑। अ॒न्तरा॑ पूर्॒वमप॑रं च के॒तुम्। यस्ते॑ दे॒व
 वरु॑ण गाय॒त्रच्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे॥९॥

यस्ते॑ दे॒व वरु॑ण त्रि॒ष्टुच्छ॑न्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे। यस्ते॑
 दे॒व वरु॑ण जग॑तीछन्दाः पाशः॑। तं तं ए॒तेनाव॑ यजे। सोमो॒ वा

ए॒तस्य॑ रा॒ज्यमा॑दत्ते। यो राजा॑ स॒त्राज्यो॑ वा सोमै॑न॒ यज॑ते।
 दे॒वसु॑वा॒मे॒तानि॑ ह॒वीं॑षि॒ भव॑न्ति। ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वाना॑ः
 स॒वाः। त ए॒वास्मै॑ स॒वान्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒नं पुनः॑ सुवन्ते
 रा॒ज्याय॑। दे॒वसू॑ राजा॑ भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिर्वि॒श्वरू॑पी। आ॒युर्य॑ज्ञप॑तावधात्। इन्द्रा॑य
 कृ॒ण्वती॑ भा॒गम्। मि॒त्राय॑ वरु॑णाय च। इ॒यं वा
 अ॑ग्नि॒होत्री॑। इ॒यं वा ए॒तस्य॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्री
 नि॒षीद॑ति। तामु॒त्थाप॑येत्। उद॑स्थाद्दे॒व्यदि॑तिरिति॑। इ॒यं वै
 दे॒व्यदि॑तिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॑ उ॒त्थाप॑यति। आ॒युर्य॑ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आ॒युरे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒वर्ति॑ वा ए॒षैतस्य॑
 पा॒प्मानं॑ प्र॒तिख्या॑य निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्युप॑सृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं॒ नाद्यात्।
 अ॒वर्ति॑मे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्र॒तिमु॑ञ्चति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा ए॒तस्य॑
 प॒यः प्र॑वि॒शति॑। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः स्क॑न्दति। यद॒द्य

दुग्धं पृथिवीमसक्त। यदोषधीरप्यसंरुद्धदापः। पयो गृहेषु
पयो अघ्नियासु। पयो वथ्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह।
पय एवात्मन्गृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्भिरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तः सः सृजति।
उभे वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्।
यदुह्यमानः स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य
सः सृजेत्। तदेव यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा
पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्।
यत्रैव स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक्कं
होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्।
रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपो-
ऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्।

गार्हपत्याद्भस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्यर्चा-
ऽऽहवनीयाद्धृत्सयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यर्दितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥—————[३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्।
यद्धिरण्यं पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं
पश्यन्नुद्धरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु
म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति।
अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि

निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
 नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
 गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
 चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
 अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
 यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
 ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। पराची वा एतस्मै व्युच्छन्ती
 व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुना
 जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति
 प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति।
 अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते।
 अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
 सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
 निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गांयत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
र्य्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोत्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।

बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं॑ समिन्धे। वज्रो॑ वै चक्रम्। वज्रो॑ वा एतस्य॑
यज्ञं॑ विच्छिनत्ति। यस्यानो॑ वा रथो॑ वाऽन्तराऽग्नी॑ याति।
आहवनीयं॑ मुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने॑ पूर्वं प्रभृतं पदं॑
हि ते। सूर्यस्य॑ रश्मीनन्वाततानं। तत्र॑ रयिष्ठामनु॑ सं भरैतम्।
सं नः॑ सृज सुमत्या॑ वाजवत्येति॥ २६॥

पूर्वेणैवास्य॑ यज्ञेन॑ यज्ञमनु॑ सन्तनोति। त्वमग्ने॑ सप्रथां
असीत्याह। अग्निः॑ सर्वा देवताः। देवताभिरेव॑ यज्ञं॑
सन्तनोति। अग्नये॑ पथिकृते॑ पुरोडाशमष्टाकं॑ पालं॑ निर्वपेत्।
अग्निमेव॑ पथिकृतं॑ स्वेन॑ भागधेयेनोपधावति। स एवैनं॑
यज्ञियं॑ पन्थामपि॑ नयति। अनङ्गान्दक्षिणा॑। वही॑ ह्येष
समुद्धौ॥ २७॥

हरत्याग्निहोत्रं॑ निम्रोचति॑ हरेद्देवतां॑ गच्छत्युद्वार्यैन्मन्थेद्रमस्व॑ बृहद्विराडिति॑ नवं च (नि वै
पूर्वं॑ त्रीणि॑ निम्रोचति॑ दर्भेण॑ यद्धिरण्यमग्निहोत्रं॑ पुनर्वरुणो॑ वारुणं॑ नि वा एतस्याभ्युदेति॑
चतुर्गृहीतमाज्यं॑ यदाज्यं॑ पराच्युषाः॑ पुनर्मित्रो॑ मैत्रं॑ यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते॑ गार्हपत्यो॑ यद्वे
मन्थेदुद्धरेत्॥)॥

[४]

यस्य॑ प्रातः॑ सवने॑ सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं॑ दिनं॑ सवनं॑

कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्ययति मरुतामिति धयद्वतीषु
 कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
 एतत्। यत्सर्वनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
 शान्त्यै। गायत्रे सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
 सवनान्नयन्ति॥ २८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति।
 होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं
 समादधाति। यस्य माध्यं दिने सर्वने सोमोऽतिरिच्यते।
 आदित्यं तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतं
 सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं
 यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥ २९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महां असि सूर्येति कुर्वन्ति।
 यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं
 कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतं सामं भवति। तेनैव
 माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव
 तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु
 शंसति॥ ३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति। यस्य॑ तृतीयस॒व॒ने
 सोमो॑ऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्ये॑ऽति॒रिच्ये॑त।
 अ॒तिरा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॑तिरा॒त्रेऽति॒रिच्ये॑ते। तत्त्वै॑ दुष्प्र॒ज्ञान॑म्।
 यज॑मानं॒ वा ए॒तत्प॒शव॑ आ॒साह्य॑यन्ति। बृ॒हत्साम॑ भवति।
 बृ॒हद्वा इ॒माँल्लो॒कान्दा॑धार। बा॒र्हताः॑ प॒शवः॑। बृ॒हतै॒वास्मै॑
 प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्टव॑तीषु कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो वै
 दे॒वानां॑ पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैन॑ः स॒म॑र्धयन्ति। हो॒तुश्च॑म॒सम॑नू॒न्नय॑न्ते।
 हो॒ताऽनु॑श॒सति॑। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञः स॒माद॑धाति॥ ३१॥

यन्ति॒ सर्व॑नस्याति॒रिच्ये॑ते श॒सति॑ दा॒धारा॒ष्टौ च॑॥ [५]

ए॒कैको॑ वै ज॒नता॑या॒मिन्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒तावि॑न्द्र॒मभि॑
 स॑ः सु॒नुतः॑। यौ द्वौ स॑ः सु॒नुतः॑। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष
 वि॒ताय॑ते। यद्य॒ज्ञः। तस्य॑ ग्रा॒वा॑णो॒ दन्ताः॑। अ॒न्य॒तरं॑
 वा ए॒ते स॑ः सु॒न्वतो॑र्नि॒र्बप्स॑ति। पूर्वे॑णोप॒सृत्या॑ दे॒वता॑
 इ॒त्याहुः॑। पूर्॒वोप॑सृतस्य॒ वै श्रेया॑न्भवति। ए॒ति॒व॒न्त्या॑ज्या॒नि
 भव॑न्त्य॒भिजि॑त्यै॥ ३२॥

म॒रुत्व॑तीः प्र॒तिप॑दः। म॒रुतो॑ वै दे॒वाना॑मप॒राजि॑तमा॒यत॑नम्।
 दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने यतते। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।
 इ॒यं वा॒व र॑थन्त॒रम्। अ॒सौ बृ॑हत्। आ॒भ्यामे॒वैन॑म॒न्तरै॑ति।

वा॒चश्च॒ मन॑सश्च। प्रा॒णाच्चा॑पा॒नाच्च॑। दि॒वश्च॑ पृ॒थि॒व्याश्च॑॥३३॥

सर्व॑स्माद्वि॒त्ताद्वेद्या॑त्। अ॒भि॒व॒र्तो ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति।
सुव॑र्गस्य॒ लोक॑स्या॒भि॒वृ॑त्यै। अ॒भि॒जि॒द्भव॑ति। सुव॑र्गस्य॒
लोक॑स्या॒भि॒जि॒त्यै। वि॒श्वजि॑द्भवति। वि॒श्वस्य॑ जि॒त्यै। यस्य॑
भूया॑ंसो यज्ञ॒क्रतव॑ इत्याहुः। स दे॒वता॑ वृ॒द्ध इति॑।
यद्य॑ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॒ पर॑स्ता॒थस्यात्॥३४॥

उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यद्यु॒क्थः॑ स्यात्। अ॒ति॒रा॒त्रं कु॑र्वीत।
य॒ज्ञ॒क्र॒तुभि॑रे॒वास्य॑ दे॒वता॑ वृ॒द्धे। यो वै छ॒न्दो॑भि॒रभि॑भवति। स
सं॑सु॒न्व॒तो॒रभि॑भवति। सं॒वे॒शाय॑ त्वोप॒वे॒शाय॑ त्वेत्याह।
छ॒न्दा॑ंसि॒ वै सं॑वे॒श उ॑प॒वे॒शः। छ॒न्दो॑भि॒रे॒वास्य॑
छ॒न्दा॑स्य॒भि॑भवति। इ॒ष्टर्गो॑ वा ऋ॒त्विजा॑मध्व॒र्युः॥३५॥

इ॒ष्टर्गः॑ खलु॒ वै पू॒र्वोऽर्घुः॑ क्षी॒यते॑। प्रा॒णापा॑नौ मृ॒त्योर्मा॑
पा॒त॒मि॒त्याह॑। प्रा॒णापा॑नयो॒रेव॑ श्र॒यते॑। प्रा॒णापा॑नौ मा मा॑
हा॒सि॒ष्टमि॒त्याह॑। नैनं॑ पु॒राऽऽयु॑षः प्रा॒णापा॑नौ ज॒हितः॑। आ॒र्तिं
वा ए॒ते नि॑यन्ति। येषां॑ दी॒क्षिता॑नां प्र॒मीय॑ते। तं यद॑व॒वर्ज॑युः।
ऋ॒र॒कृता॑मि॒वैषां॑ लो॒कः स्या॑त्। आ॒ह॒र द॒हेति॑ ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षि॑णतो वेद्यै॒ नि॒धाय॑। स॒र्प॒रा॒ज्ञिया॑ ऋ॒ग्भिः॑ स्तु॒युः। इ॒यं

वै सर्पतो राज्ञी॥ अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः।
 यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती
 मार्यालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
 उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥ ३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः
 परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं
 ध्रुवते। अग्न आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्।
 रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवात्मन्दधते। अथो
 पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥ ३८॥

अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुंस्त्रीणि च॥ ————— [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
 यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
 रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं
 यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते
 नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥ ३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
 यदाग्नीध्र उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्।
 अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
 तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
 क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
 प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति।
 नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्।
 सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
 जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य
 वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
 प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरेयुः।
 क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः।
 आदारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यः

सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पुराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः परा-
ऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि।
पशवः सोमो राजा। यदादारांश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति।
सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्।
दध्ना मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवने। अग्निष्टोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा।
य एवर्त्विजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां
दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव
तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वाभ्यो वा एष
देवताभ्यः सर्वेभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सत्रायागुरते।
एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेनं यजेत।
सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वाभ्य एव देवताभ्यः सर्वेभ्यः
पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धारयति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पुराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु
मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं

आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्रं॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा। शु॒क्रेण॑
दे॒व दी॑द्यत्। अ॒ग्ने ऋ॒त्वा ऋ॒तूँ र॒नु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्रं॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॒त॑त॒मन्त॑रा। ब्र॒ह्म ते॑न॒ पुनी॑महे।
उ॒भाभ्यां॑ दे॒व स॒वितः॑। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे।
वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। य॒स्यै ब॒ह्वीस्त्नु॒वो वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॒
मद॑न्तः स॒धमा॑द्येषु। व॒यँ स्या॑म॒ पत॑यो र॒यीणा॑म्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पु॒नातु॑। वा॒तः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
द्या॒वापृ॑थि॒वी प॒यसा॑ प॒योभिः॑। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पु॒नीता॑म्।
बृ॒हद्भिः॑ स॒वित॒स्तृभिः॑। व॒र्षिष्ठै॑र्दे॒व म॒न्मभिः॑। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पु॒नाहि॑
मा। ये॒न दे॒वा अपु॑नत। ये॒नाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। ते॒न दि॒व्येन॑
ब्र॒ह्मणा॑॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तँ
र॒सम्। स॒र्वँ स॒ पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दितं॑ मा॒तरि॑श्व॒ना।
पा॑वमा॒नीर्यो॑ अ॒ध्येति॑। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तँ र॒सम्। तस्मै॑
स॒रस्व॑ती दु॒हे। क्षी॒रँ स॒र्पिर्म॑धू॒दक॑म्। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि प॒यस्व॑तीः। ऋ॒षिभिः॑ सम्भृ॒तो र॑सः। ब्रा॒ह्म॒णेष्व॑मृ॒तँ

हितम्। पाव॒मानिर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कमथो॑ अ॒मुम्।
 कामा॒न्ध्रसम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः समा॑भृ॒ताः। पा॒वमा॒नीः
 स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॒ हि घृ॑त॒श्चुतः॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो
 रसः॑॥५०॥

ब्रा॒ह्मणे॑ष्व॒मृत॑ हितम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पुन॒ते
 सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धारेण। पा॒वमा॒न्यः पुन॑न्तु मा। प्रा॒जाप॒त्यं
 प॒वित्रम्। श॒तो॒द्याम॑ हिर॒ण्मयम्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑ व॒यम्। पू॒तं
 ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा पुना॑तु। सोमः॑ स्व॒स्त्या
 वरु॑णः समी॒च्या। य॒मो राजा॑ प्रमृ॒णाभिः पुना॑तु मा। जा॒तवे॑दा
 मोर्ज॑यन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु॑ रयी॒णां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दुघा॒ हि घृ॑त॒श्चुतः॑ ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः पुनातु त्रीणि॑
 च॥

[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॑स्तप्य॒माना॒ अजु॑ह्वतीः। दे॒वा
 अप॑श्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोदतिष्ठन्तम॒-
 जुह॑वुः। तेनार्ध॑मा॒स ऊ॒र्जम॑वारुन्धत। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा
 इज्य॑न्ते। पि॒तरो॑ऽपश्यश्चम॒सं घृ॑तस्य॒ पूर्णं॑ स्व॒धाम्।
 तमु॑पोदतिष्ठन्तम॒जुह॑वुः। तेन॑ मा॒स्यूर्ज॑मवारुन्धत।
 तस्मा॑न्मा॒सि पि॒तृभ्यः॑ क्रियते। म॒नुष्या॑ अपश्यश्चम॒सं

घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मंजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म
इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्।
तैरेवैषान्तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनावरुन्धे। यदावसुथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर-
यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनावरुन्धे।

भव॑त्या॒त्मना॑॥ परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। वि॒राजो॑ वा
 ए॒षा वि॒क्रान्तिः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। वै॒श्वदे॒वेना॒स्मिँल्लो॒के
 प्रत्य॑तिष्ठत्। व॒रुण॒प्रघा॒सैरन्तरि॑क्षे। सा॒कमे॒धैर॒मुष्मिँल्लो॒के। ए॒ष
 ह॒ त्वावै॑त॒त्सर्वं॑ भवति। य॒ एवं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते॥५६॥

मनुष्या अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा
 ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥ [९]

अ॒ग्निर्वा॒व सं॑व॒त्सरः॑। आ॒दि॒त्यः प॑रि॒वत्सरः॑। च॒न्द्रमा॑
 इ॒दाव॑त्सरः। वा॒युर॑नु॒वत्सरः॑। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑ते।
 अ॒ग्निमे॒व तत्सं॑व॒त्सरमा॑प्नोति। तस्मा॑द्वैश्वदे॒वेन॒ यज॑मानः।
 सं॒वत्स॑रीणाऽ॒ स्व॒स्तिमाशा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यद्व॑रुण॒-
 प्रघा॒सैर्यज॑ते। आ॒दि॒त्यमे॒व तत्प॑रि॒वत्सरमा॑प्नोति॥५७॥

तस्मा॑द्वरुणप्रघा॒सैर्यज॑मानः। प॒रि॒व॒त्स॒रीणाऽ॒ स्व॒स्तिमाशा॑स्त॒
 इत्याशा॑सीत। यत्सा॑कमे॒धैर्यज॑ते। च॒न्द्रम॑समे॒व तदि॑दाव॒त्सर॒-
 मा॑प्नोति। तस्मा॑त्साकमे॒धैर्यज॑मानः। इ॒दाव॑त्स॒रीणाऽ॒
 स्व॒स्तिमाशा॑स्त॒ इत्याशा॑सीत। यत्पि॑तृ॒यज्ञेन॒ यज॑ते। दे॒वाने॒व
 तद॒न्वव॑स्यति। अथ॒वा अ॑स्य वा॒युश्चा॑नु॒वत्सरश्चा॑प्री॒ता-
 वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुव॒त्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण
यज॑मानः। अ॒नुव॒त्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑शा॒स्त इत्या॑शासीत।
सं॒व॒त्स॒रं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑त इति।
ए॒ष ह॒ त्वै सं॑व॒त्स॒रमा॑प्नोति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्यज॑ते।
वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त। ते॑ऽग्निमे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं
लो॒कम॑जयन्॥ ५९ ॥

यस्मि॑न्न॒ग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति।
यस्मि॑न्न॒ग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते।
अथ॑ सं॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्नोति। य॒दा सं॑व॒त्स॒रस्य॑
गृ॒हप॑तिमाप्नोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति। य॒दा
स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति॥ ६० ॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति।
अथा॒ग्निर्भ॑वति। य॒दाग्नि॑र्भ॒वति॑। अथ॑ गो॒र्भ॒वति॑। ए॒षा
वै वै॑श्वदे॒वस्य॑ मा॒त्रा। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑म॒व॒मम्। अतो॑तो॒ वा
उत्त॑राणि॒ श्रेया॑ऽसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः सम॑यजन्त।
तद्वै॑श्वदे॒वस्य॑ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥ ६१ ॥

अथा॑ऽऽदि॒त्यो वरु॑ण॒ऽरा॒जानं॑ वरुणप्र॒घासै॑र्यजत। स

ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्व॑रुणप्रघा॒सैर्य॑जते।
 ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व
 सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदा॑दि॒त्यो वरु॑ण॒ः राजा॑नं वरुणप्रघा॒सै-
 रय॑जत। तद्व॑रुणप्रघा॒सानां॑ वरुणप्रघास॒त्वम्। अथ॒ सोमो॒
 राजा॒ छन्दा॑सि सा॒कमे॒धैर्य॑जत॥६२॥

स ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑ वि॒भाति॑।
 यथ्सा॑कमे॒धैर्य॑जते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑श्च॒न्द्रमा॑
 वि॒भाति॑। च॒न्द्रम॑स ए॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। सोमो॒ वै
 च॒न्द्रमा॑ः। ए॒ष ह॒ त्वै सा॒क्षात्सोमं॑ भक्षयति। य ए॒वं
 वि॒द्वान्थ्सा॑कमे॒धैर्य॑जते। यथ्सोम॑श्च॒ राजा॒ छन्दा॑सि च
 स॒मैध॑न्त॥६३॥

तथ्सा॑कमे॒धाना॑ः सा॒कमे॒धत्व॑म्। अथ॒र्तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं
 पि॒तरं॑ पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्। यस्मि॑न्नृ॒तवः॑।
 यत्पि॑तृय॒ज्ञेन॑ यजते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नृ॒तवः॑।
 ऋ॒तूनामे॒व सायु॑ज्यमु॒पैति॑। यदृ॒तवः॑ पि॒तरः॑ प्र॒जाप॑तिं पि॒तरं॑
 पि॒तृय॒ज्ञेना॑यजन्त। तत्पि॑तृय॒ज्ञस्य॑ पि॒तृय॒ज्ञत्व॑म्॥६४॥

अथौष॑धय इ॒मं दे॒वं त्र्य॑म्बकैरयजन्त॒ प्रथे॑म॒हीति॑। ततो॒ वै

ता अ॑प्रथन्ता॒। य ए॒वं वि॒द्वाꣳस्य॑म्बकै॒र्यज॑ते। प्रथ॑ते प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। अथ॑ वा॒युः पर॑मे॒ष्ठिनꣳ शु॒नासी॑रीये॒णाय॑जत। स
ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्वा॒युः। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑ते।
ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्वा॒युः॥६५॥

वा॒योरे॒व सा॑यु॒ज्यमु॑पैति। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। प्र
चा॑तुर्मा॒स्यया॑जी मी॒यता॑ (३) न प्रमी॑यता (३) इति॑।
जीव॑न्वा ए॒ष ऋ॒तून॑प्येति। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्रमी॑यते। व॒सन्तो
भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒र्षासु॑ व॒र्षाः। यदि॑ श॒रदि॑
श॒रत्। यदि॑ हेम॑न् हेम॒न्तः। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑व॒त्स॒रम॑प्येति।
सं॑व॒त्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावैषः॥६६॥

प॒रि॒व॒त्स॒रमा॑प्नोति शु॒नासी॑रीये॒ण यज॑तेऽजय॑न्त्सह॒स्रया॑जिन्मा॒प्नोति॑ वैश्वदे॒वत्वꣳ सा॑कमे॒धेर॑यजत
स॒मेध॑न्त पितृ॒यज्ञ॑त्वं ज॑यति यस्मि॑न्वा॒युर॑हेम॒न्तस्त्री॑णि च॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒वꣳ सु॒राम॑मुद॒स्थान्नि॑ वै यस्य॑ प्रातः स॒व॒न ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑वंमानः प्र॒जा वै
सू॒त्रमा॑सता॒ग्निर्वा॑व सं॒वत्स॑रो दश॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॑स्था॒त्सर्वा॑भिर्मध्यतोऽत्र॒ वाव॑ ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथ॑ गृहमे॒धिन्ꣳ षट्॑र्था॒ष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते
 रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका
 विर्ततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू।
 मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू।
 वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतेस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्।
 सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तो-
 ऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्।
 अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्।
 भगस्योत्तरे। बृहदवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सुनिरवस्तात्।
 इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्प्रा
 व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्रियोर्विशाखे।
 युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः।
 अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्पु॒रस्ता॑त्प्रतिशृण॒द्वस्ता॑त्। निर्ऋ॒त्यै
मूल॒वर्ह॑णी। प्र॒तिभ॒ञ्जन्तः॑ पु॒रस्ता॑त्प्रतिशृणन्तो॒ऽवस्ता॑त्।
अ॒पां पूर्वा॑ अषा॒ढाः। वर्चः॑ पु॒रस्ता॑त्समि॒तिर॒वस्ता॑त्। विश्वे॑षां
दे॒वाना॒मुत्त॑राः। अ॒भिज॑यत्पु॒रस्ता॑दभिजित॒म॒वस्ता॑त्। विष्णोः॑
श्रो॒णा पृ॒च्छमा॑नाः। पु॒रस्ता॑त्पन्था॒ अवस्ता॑त्॥४॥

वसू॒नां॑ श्रवि॒ष्ठाः। भू॒तं पु॒रस्ता॑द्भूतिर॒वस्ता॑त्। इन्द्र॑स्य
श॒तभि॑षक्। वि॒श्वव्य॑चाः पु॒रस्ता॑द्विश्व॒क्षिति॑र॒वस्ता॑त्।
अ॒जस्यै॑कप॒दः पूर्वे॑ प्रोष्ठप॒दाः। वैश्वान॑रं पु॒रस्ता॑द्वैश्व॒वावस॑वम॒-
वस्ता॑त्। अहे॑र्बुध्निय॒स्योत्त॑रे। अ॒भिषि॑ञ्चन्तः पु॒रस्ता॑दभि॒-
षु॒ण्वन्तो॒ऽवस्ता॑त्। पू॒ष्णो रे॒वती॑। गा॒वंः पु॒रस्ता॑द्वि॒थ्सा
अ॒वस्ता॑त्। अ॒श्विनो॑रश्व॒युजौ॑। ग्रामः॑ पु॒रस्ता॑त्सेना॒ऽवस्ता॑त्।
य॒मस्या॑प॒भर॑णीः। अ॒प॒कर्ष॑न्तः पु॒रस्ता॑दप॒वह॑न्तो॒ऽवस्ता॑त्।
पू॒र्णा प॒श्चाद्य॑त्ते दे॒वा अद॑धुः॥५॥

आर्द्रम॒वस्ता॑द्वह॑माना अवस्ता॑दभ्यारूढम॒वस्ता॑त्पन्था॒ अवस्ता॑द्वि॒थ्सा अवस्ता॑त्पञ्चं च॥—[१]

यत्पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम्। तद्वद्वु॑र्वीतोपव्युषम्। य॒दा वै सूर्य॑ उ॒देति॑।
अथ॑ नक्ष॑त्रं नैति॑। याव॑न्ति तत्र॒ सूर्यो॑ गच्छे॑त्। यत्र॑ जघ्न्यं
पश्ये॑त्। ताव॑न्ति कुर्वीत यत्का॒री स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते।

ए॒व॒ ह॒ वै य॒ज्ञेषु॑ च श॒तद्यु॑म्नं च मा॒थ्स्यो नि॒रव॑साय॒यां
च॑कार॥६॥

यो वै न॑क्ष॒त्रियं॑ प्र॒जाप॑तिं वेद॑। उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः। ह॒स्तं
ए॒वास्य॑ ह॒स्तः। चि॒त्रा शि॑रः। नि॒ष्ट्या हृ॑दयम्। ऊ॒रू वि॑शाखे।
प्र॒तिष्ठा॑ऽनू॒राधाः। ए॒ष वै न॑क्ष॒त्रियः प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑।
उ॒भयो॑रेनं लो॒कयो॑र्विदुः॥७॥

अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। यां का॒मये॑त दु॒हित॑रं प्रि॒या
स्या॒दिति॑। तां नि॒ष्ट्यायां॑ दद्यात्। प्रि॒यैव भ॑वति। ने॒व तु
पुन॑रागच्छति। अ॒भिजि॑न्नाम॒ नक्ष॑त्रम्। उ॒परि॑ष्ठाद॒ष्टाढा॑नाम्।
अ॒वस्ता॑च्छ्रो॒णायै॑। दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते
दे॒वास्तस्मि॑न्नक्ष॒त्रेऽभ्य॑जयन्॥८॥

यद॒भ्यज॑यन्। तद॒भिजि॑तोऽभिजि॒त्वम्। यं का॒मये॑तानप॒-
ज॒य्यं ज॑येदिति॑। तमे॒तस्मि॑न्नक्ष॒त्रे या॑तयेत्। अ॒नप॑ज॒य्यमे॒व
ज॑यति। पा॒पप॑राजितमि॒व तु। प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत।
ते नक्ष॑त्रं नक्ष॒त्रमु॑पा॒तिष्ठ॑न्त। ते स॒माव॑न्त ए॒वाभ॑वन्। ते
रे॒वती॑मु॒पाति॑ष्ठन्त॥९॥

ते रे॒वत्यां॑ प्रा॒भवन्। तस्मा॑द्दे॒वत्यां॑ प॒शूनां॑ कुर्वीत।

यत्किं चा॑र्वाचीन॒ः सोमा॑त्। प्रैव भ॑वन्ति। सु॒लि॒लं वा
इ॒दम॑न्त॒रासी॑त्। यद॑तरन्। तत्तार॑काणां तारक॒त्वम्। यो
वा इ॒ह यज॑ते। अ॒मु॒ः स लो॒कं न॑क्षते। तन्नक्ष॑त्राणां
नक्ष॑त्रत्वम्॥१०॥

दे॒व॒गृ॒हा वै नक्ष॑त्राणि। य ए॒वं वेद॑। गृ॒ह्यैव भ॑वति।
या॒नि वा इ॒मानि॑ पृथि॒व्याश्चि॑त्राणि। ता॒नि नक्ष॑त्राणि।
तस्मा॑दक्षी॒लना॑म॒श्चि॒त्रे। नाव॑स्ये॒न्न य॑जेत। यथा॑ पा॒पाहे
कु॑रुते। ता॒दृगे॒व तत्। दे॒वन॑क्ष॒त्राणि॒ वा अ॒न्यानि॑॥११॥

य॒म॒नक्ष॑त्राण्य॒न्यानि॑। कृ॒त्तिकाः॑ प्रथ॒मम्। वि॒शा॒खे उत्त॑मम्।
ता॒नि दे॒वनक्ष॑त्राणि। अ॒नू॒रा॒धाः प्र॑थ॒मम्। अ॒प॒भर॑णीरुत्त॒मम्।
ता॒नि य॒म॒नक्ष॑त्राणि। या॒नि दे॒वनक्ष॑त्राणि। ता॒नि दक्षि॑णेन
परि॑यन्ति। या॒नि य॒म॒नक्ष॑त्राणि॥१२॥

ता॒न्युत्त॑रेण। अ॒न्वेषा॑मरा॒थस्मेति॑। तद॑नू॒रा॒धाः। ज्येष्ठ॑मेषा॒म॒-
वधि॑ष्मेति॑। तज्येष्ठ॑घ्नी। मू॒ल॑मेषा॒मवृक्षा॑मेति॑। तन्मू॒ल॒वर्ह॑णी।
यन्ना॑स॒हन्त॑। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॒णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्रु॑वि॒ष्टाः। यच्छ्रु॑तमभिष॒ज्यन्।
तच्छ्रु॑तमिष॒क्। प्रोष्ठ॑प॒देषू॑दयच्छन्त। रे॒वत्या॑म॒रव॑न्त।
अ॒श्व॒युजो॑रयु॒ञ्जत॑। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑वहन्। ता॒नि वा ए॒तानि॑

यमनक्षत्राणि। यान्येव दैवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी
स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरैनं लोकयोर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन् नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यम-
नक्षत्राणि त्रीणि च॥ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो
देवा अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य
सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः समायन्ति।
यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं
तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं
दिनात्। प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो
भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं
सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं

निर्मा॒र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॒त्तर्हि॑
नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒न॒स्याहः॑
पञ्च पु॑ण्यानि नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑।
यच्च॑ प॒रस्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्य॑
व्र॒तं गुप्तं॑ भ॒वति॑। स॒मा॒न॒स्याहः॑ पञ्च पु॑ण्यानि नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॒ नव॑। आ॒ग्नेयी॑ रा॒त्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दि॒त्यो द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑
व्र॒तं चर॑ति। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्य॑ व्र॒तं गुप्तं॑ भ॒वति॑॥१८॥

सङ्ग॒वाथो॑ड॒शिनं॑ निर॑मिमत् तत्तदा॒त्तवीर्यं॑ निर्मा॒र्गो व॑देद्व॒वति॑ स॒मा॒न॒स्याहः॑ पञ्च पु॑ण्यानि
नक्ष॑त्राण्यु॒ष्टौ च॑॥

[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॒ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑ह॒न्तीति॑।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कस्तानि॒ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॒ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कुत॑स्ता॒नि
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑ङ्-
श्वन्तर्या॒मौ निर॑मिमीत॥१९॥

व्यानादुपा॑श्शुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्ष॑ऋतुभ्यां
 मैत्रावरुणम्। श्रोत्रा॑दाश्विनम्। चक्षुषः शुक्राम॑न्थिनौ। आ॒त्मन॑
 आग्रय॑णम्। अङ्गे॑भ्य उ॒क्थ्यम्। आयु॑षो ध्रुवम्। प्र॒ति॒ष्ठायां
 ऋतुपा॒त्रे। य॒ज्ञं वाव तं प्र॒जाप॑ति॒र्निर॑मिमीत। स निर्मि॑तो
 नाद्वि॑यत॒ सम॑ह्वीयत। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिरपिवा॒पान॑पश्यत्।
 तां निर॑वपत्। तैर्वै स य॒ज्ञम॑प्यवपत्। यदपिवा॒पा भव॑न्ति।
 य॒ज्ञस्य॒ धृत्या॒ असं॑वृयाय॥२०॥

उपा॑श्श्वन्तर्यामौ निर॑मिमीतामिमीत॒ षट्॥ [४]

ऋ॒तमे॒व पर॑मे॒ष्टि। ऋ॒तं नात्ये॑ति॒ किञ्च॑न। ऋ॒ते सं॑मुद्र
 आ॒हितः। ऋ॒ते भूमि॑रिय॒श्श्रिता॑। अ॒ग्निस्ति॑ग्मेन॒ शोचि॑षौ।
 तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑। शि॒रस्त॑प॒स्याहि॑तम्। वैश्वान॑रस्य
 तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒ नि वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये।
 तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये। शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि
 वर्त॑ये। तद्व॒तं तथ्स॒त्यम्। तद्व॒तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ श॒केयं॒ तेन॑
 राध्या॑सम्॥२१॥

यद्घ॒र्मः पर्य॑वर्तयत्। अन्ता॑न्पृथि॒व्या दि॒वः। अ॒ग्निरी॑शान्
 ओज॑सा। वरु॑णो धी॒तिभिः॑ स॒ह। इन्द्रो॑ म॒रुद्भिः॑ सखि॑भिः

स॒ह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तथ्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॒केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२२॥

यो अ॒स्याः पृ॒थिव्या॑स्त्व॒चि। नि॒वर्त॑यत्योष॒धीः। अ॒ग्नि॒रीशा॑न॒
 ओज॑सा। वरु॑णो धी॒तिभिः॑ सह। इन्द्रो॑ म॒रुद्भिः॑ सखि॒भिः॑
 सह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒
 नि॒ वर्त॑ये। स॒त्येन॒ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॑तं तथ्स॒त्यम्।
 तद्व॑तं तच्छ॒केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२३॥

एकं॑ मा॒समु॑द॒सृज॑त्। प॒रमे॒ष्टी प्र॒जाभ्यः॑। तेना॑भ्यो॒ मह॑
 आव॑हत्। अ॒मृतं॑ म॒र्त्याभ्यः॑। प्र॒जाम॑नु॒ प्र जा॑यसे। तदु॑ ते
 म॒र्त्यामृ॑तम्। येन॒ मासा॑ अर्धमा॒साः। ऋ॒तवः॑ परि॒वथ्स॑राः।
 येन॒ ते ते॑ प्रजापते। ई॒जान॑स्य॒ न्यव॑र्तयन्। तेना॒हम॑स्य
 ब्रह्म॑णा। नि॒वर्त॑यामि जी॒वसे॑। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑।
 तप॒ आक्रा॑न्तमु॒ष्णिहा॑। शिर॒स्तप॑स्याहि॒तम्। वै॒श्वान॑रस्य॒

तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
राध्यासम्॥ २४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारिं च। (ऋतमेव षोडश।
यद्घर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वता। तदसुरा अकुर्वता। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि।
अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवाञ्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैवं
वपन्ति। अवाडेति॥ २५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त
उपपक्षावग्रेऽवपन्ता। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्ते-
ऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।
अथो सुवर्गं लोकमेति॥ २६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्।
अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां
पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते।

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते संव॑त्स॒रे व्याय॑च्छन्त।
तान्दे॒वाश्चा॑तुर्मा॒स्यैरे॒वाभि प्रायु॑ञ्जत॥२७॥

वैश्व॑दे॒वेन॑ च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जतेन्द्रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि
चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। व॒रुण॑प्र॒घासै॑श्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒
वरु॑णरा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑ नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च।
सा॒क॒मे॒धैश्च॒तुरो॑ मा॒सोऽवृ॑ञ्जत॒ सोम॑रा॒जानः॑। ताञ्छी॒रुषं॑
नि चाव॑र्तयन्त॒ परि॑ च। या संव॑त्स॒र उप॑जी॒वाऽऽसी॑त्।
तामे॑षामवृञ्जत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसु॒राः॥२८॥

य ए॒वं वि॒द्वाःश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जते। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मा॒सो वृ॑क्त्वा।
शी॒रुषं॑ नि च॒ वर्त॑यते॒ परि॑ च। यैषा संव॑त्स॒र उप॑जी॒वा।
वृ॒द्धे तां॑ भ्रातृ॑व्यस्य। क्षु॒धाऽस्य॑ भ्रातृ॑व्यः॒ परा॑ भवति।
लो॒हि॒ता॒य॒सेन॑ नि वर्त॑यते। यद्वा इ॒माम॒ग्नि॒र॒ऋ॒तावा॑गते
निव॑र्तयति। ए॒तदे॒वैना॑रूपं कृ॒त्वा निव॑र्तयति। सा ततः॒
श्वश्वो॑ भूय॑सी भव॑न्त्येति॥२९॥

प्र जा॑यते। य ए॒वं वि॒द्वाँल्लो॒हि॒ता॒य॒सेन॑ निव॑र्तयते। ए॒तदे॒व रू॒पं
कृ॒त्वा नि वर्त॑यते। स ततः॒ श्वश्वो॑ भूया॒न्भव॑न्नेति। प्रै॒व जा॑यते।
त्रे॒ण्या श॑ल्॒ल्या नि वर्त॑येत। त्री॒णि त्री॒णि वै दे॒वाना॑मृ॒द्धानि॑।

त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥
 ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-
 याज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्। चतुषु चतुषु मासेषु
 नि वर्तयेत्। पुरोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनात्रस्काय।
 देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि
 च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां
 पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्युञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणं सन्तनु। प्राणादपानं सन्तनु। अपानाद्वायुं
 सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रं सन्तनु।
 श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचं सन्तनु। वाच आत्मानं
 सन्तनु। आत्मनः पृथिवीं सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षं
 सन्तनु। अन्तरिक्षादिवं सन्तनु। दिवं सुवं सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
 नवतीर्नवं। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
 तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।

इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः सचा।
सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घाय
चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्। इन्द्र
वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलै हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥

[८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयाः सोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्। तमिष्टिभिरन्व-
विन्दन्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता इष्टय

इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मां
 एतमाग्नावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षणीयं निरवपन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। तान्यन्नीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। ते प्रायणीयमभि समारोहन्।
 तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव
 कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
 तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
 एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः
 कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तन्नोऽसुराः
 पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९शूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः
 पाप्मा नानुवेथ्स्यन्तीति। त उपा९शूपसदमतन्वत। तिस्र एव
 सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
 जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधी९
 स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं
 च त्वेषं वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं

दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। ति॒स्र ए॒व
सा॑मिधेनीर॒नूच्य॑। सु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जुहोति। उ॒ग्रं वचो॑
अपा॑वधीन्त्वे॒षं वचो॑ अपा॑वधी॒ऽस्व॒हेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से
ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑। ए॒नश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च॒ त्वेषं॑ वचः॑। ए॒तमे॒व
तच्च॑तु॒र्धावि॒हितं पा॒प्मानं॑ यज॑मा॒नोऽपं॑ हते। ते॑ऽभि॒नीये॒वाहः॑
प॒शुमा॑ऽल॒भन्त। अहं॑ ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्राच॑रन्। रात्रि॒या ए॒व
तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभि॒नीये॒वाहः॑ प॒शुमा॑ ल॒भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते। तेना॑भि॒नीये॒व रा॒त्रेः प्रच॑रेत्।
रात्रि॒या ए॒व तद्यज॑मा॒नोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुदते।
स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽहं द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा॑ ल॒भ्यते। द्वयं॑ वा
अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च॒ मा॒ऽसं च॑। अ॒स्थिं चै॒व
तेन॑ मा॒ऽसं च॒ यज॑मानः स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः प॒ञ्च
दे॒वताः॑। अ॒ग्नीषो॑मा॒वग्नि॒र्मित्रा॒वरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वद्वा॒ऽस॒ऽस्ना॒वाऽस्थिं॑ म॒ज्जा।

ए॒तमे॒व तत्पञ्चधा॑वि॒हितमा॒त्मानं॑ वरुणपा॒शान्मुञ्च॑ति।
 भेष॒जता॑यै निर्व॒रुण॒त्वाय॑। त॒स्रसप्त॑भिश्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
 तस्मा॑त्सप्त च॒तुरु॒त्तरा॑णि छन्दा॒सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
 तमे॒तयो॑पस॒मेत्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता नर॒ इति॑।
 तस्मा॑दे॒तया॑ बहिष्पव॒मान उ॑पसद्यः॥ ४३ ॥

ऐच्छन्ननय॑स्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं स्रुवेणा॑धारमा॒धार्य रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अव॑र्ति पा॒प्मानं॑
 मृत्युमप॑जघ्निरे मि॒त्रावरु॑णौ नव॑ च (दे॒वा यज॑मानो दे॒वा दे॒वा यज॑मानो यज॑मानः प्राच॑रं
 प्रच॑रे॒दाल॑भन्ताल॑भेत मृत्युमप॑जघ्निरे भ्रातृ॑व्यान्॥)॥ [९]

स सं॑मु॒द्र उ॑त्तर॒तः प्राज्व॑लद्भूम्यन्तेन॑। ए॒ष वा॒व स सं॑मु॒द्रः।
 यच्चा॒त्वा॒लः। ए॒ष उ॑वे॒व स भू॑म्यन्तः। यद्वैद्यन्तः॑। तदे॒तत्रि॑शलं
 त्रि॑पू॒रुष॑म्। तस्मा॒त्तं त्रि॑वित॒स्तं ख॑नन्ति। स सु॑वर्णरज॒ताभ्यां॑
 कु॒शीभ्यां॑ परिगृही॒त आ॑सीत्। तं यद॒स्या अ॒ध्य॒जन॑यन्।
 तस्मा॑दादित्यः॥ ४४ ॥

अथ॒ यत्सु॑वर्णरज॒ताभ्यां॑ कु॒शीभ्यां॑ परिगृही॒त आ॑सीत्।
 साऽस्य॑ कौ॒शिक॑ता॑। तं त्रि॒वृता॒ऽभि प्रा॑स्तुवत। तं
 त्रि॒वृता॒ऽद॑दत। तं त्रि॒वृता॒ऽह॑रन्। याव॑ती त्रि॒वृतो॒ मात्रा॑।
 तं पञ्च॑द॒शेना॒भि प्रा॑स्तुवत। तं पञ्च॑द॒शेना॑द॒दत। तं

पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेन ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृतां स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।
मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन
स्तुवते। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते।
चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त९ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरेवैनं

तत्। मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदेकवि९शेन॑ स्तुवते॑। एकवि९शेनै॒व तद्यजमान॑माददते।
तमेकवि९शेनै॒व हर॑न्ति। याव॑त्येकवि९शस्य॒ मात्रा॑। असौ
वा आ॒दित्य॑ एकवि९शः। आ॒दित्यस्यै॒वैनं॑ तत्॥४९॥

मात्रा९ सायुज्य९ सलोकतां गमयन्ति। ते कुशयौ।
व्यघ्नन्। ते अ॒होरा॒त्रे अ॒भवताम्। अ॒हरे॒व सुवर्णा॑ऽभवत्।
र॒ज॒ता रात्रिः॑। स यदा॑दित्य उदेति॑। ए॒तामे॒व तथ्सुवर्णा॑
कुशीमनु॒ समेति॑। अथ॒ यदस्तमेति॑। ए॒तामे॒व तद्र॑ज॒तां
कुशीमनु॒संवि॑शति। प्र॒हादौ ह॒ वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न॒ऽ
स्वं पु॒त्रमुदा॑स्यत्। स प्र॑द॒रोऽभवत्। तस्मा॑त्प्र॒दरादु॑दकं
नाचा॑मेत्॥५०॥

आ॒दित्यः पञ्चद॑शस्य॒ मात्रा॑ स्तुवते॑ पञ्चद॑शेनै॒व तद्यजमान॑माददते सप्तद॑शेनै॒व हर॑न्त्यादित्यस्यै॒वैनं॑
तद्वि॑शति च॒त्वारि॑ च॥_____ [१०]

ये वै च॒त्वारः॒ स्तोमाः॑। कृतं॑ तत्। अथ॒ ये पञ्च॑। कलिः॒
सः। तस्मा॑च्चतु॒ष्टोमः॑। तच्चतु॒ष्टोमस्य॑ चतु॒ष्टोम॒त्वम्। तदा॑हुः।
क॒त॒मानि॒ तानि॒ ज्योती॑ऽषि। य ए॒तस्य॒ स्तोमा॒ इति॑।
त्रि॒वृत्पञ्चद॑शः सप्तद॑श एकवि९शः॥५१॥

ए॒तानि॒ वाव॒ तानि॒ ज्योती॑षि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
 सोऽब्र॑वीत्। स॒प्तद॒शेन॑ ह्रियमाणो॒ व्यलेशि॑षि। भिष॑ज्यत
 मेति॑। तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिषज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑।
 भार॑ती परिवा॒पेण॑। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्यां॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भार॑त्यै परिवा॒पः।
 मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व
 य॑ज॒न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॒नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-
 रभिष॑ज्य॒स्तस्मा॑दिति॑। तं वस॑वोऽष्टाक॑पालेन प्रातः
 सव॑नेऽभिषज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशकपालेन॒ माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने।
 विश्वे॑ दे॒वा द्वा॑दशकपालेन तृतीयसव॑ने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रातः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दशकपाला॒न्माध्यं॑
 दिने॒ सव॑ने। द्वा॑दशकपाला॒स्तृतीय॑सव॑ने। विलो॑म
 तद्य॒ज्ञस्य॑ क्रियेत। एका॑दशकपालाने॒व प्रातः॑ सव॑ने कुर्यात्।
 एका॑दशकपाला॒न्माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने। एका॑दशकपाला॒-
 स्तृतीय॑सव॑ने। य॒ज्ञस्य॑ सलो॑म॒त्वाय॑। तदा॑हुः। यद्वसू॑नां
 प्रातः सव॑नम्। रु॒द्राणां॑ माध्यं॑ दि॒नं सव॑नम्। विश्वे॑षां
 दे॒वानां॑ तृतीयसव॑नम्। अथ॒ कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व

यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भिरभि-
षज्य॒स्तस्मा॒दिति॥ ५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥—————[११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॑ छन्दः
स्वश्रय॑न्। यदश्र॑यन्। तच्छ्रा॑यन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवा॑रयन्। तद्वा॑रवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावा॑च
एवाव॑पादाद॑बिभयुः। तस्मा॑ एतानि॑ सप्त च॑तुरुत्तराणि
छन्दा॑स्युपा॒दधुः। तेषा॑मति॒ त्रीण्य॑रिच्यन्त। न त्रीण्युद॑-
भवन्॥ ५५॥

स बृ॒हतीमे॒वास्पृ॑शत्। द्वाभ्या॑म॒क्षरा॑भ्याम्। अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒व।
तदा॑हुः। क॒त॒मा सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती। यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठत्।
द्वाद॑श पौर्णमा॒स्यः। द्वाद॑शाष्ट॒काः। द्वाद॑शामावा॒स्याः। ए॒षा
वाव॑ सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒हती॥ ५६॥

यस्या॒न्तत्प्र॒त्यति॑ष्ठदिति। यानि॑ च॒ छन्दा॑स्य॒त्यरि॑च्यन्त।
यानि॑ च॒ नोद॑भवन्। तानि॒ निर्वी॑र्याणि ही॒नान्य॑मन्यन्त।
साऽब्र॑वीद्धृ॒ती। मामे॒व भू॒त्वा। मामुप॑ स॒श्रय॑तेति।
च॒तुर्भि॑र॒क्षरै॑रनुष्टु॒ग्बृ॒हतीं॑ नोद॑भवत्। च॒तुर्भि॑र॒क्षरैः॑ प॒ङ्क्तिर्बृ॒हती॑-

मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चरणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्त्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अ॒भ॒व॒न्वा॒व सा दे॒वाक्ष॑रा बृ॒ह॒त्य॑द॒धाद्वा॑द॒शाक्ष॑रा॒ण्यप॑च्छि॒द्याद॑धादा॒स्थाय॑ षट्॥—————[१२]

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ यत्पु॒ण्यं दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्ब्र॑ह्म॒वादि॑नः क॒त्यु॒तमे॒व दे॒वा वा आ॑युषः प्रा॒णमि॑न्द्रो
दधी॒चो दे॒वासु॑राः स प्र॒जाप॑तिः स सं॒मु॒द्रो ये वै च॒त्वार॑स्तस्या॒वांचो॑ द्वा॒दश॑॥१२॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ दे॒वगृ॑हा ऋ॒तमे॒वर्ध्या॑मे॒व तिस्रः॑ परा॒चीर्ये॑ वै च॒त्वारो॑ न॒वप॑ञ्चा॒शत्॥५९॥

अ॒ग्नेः कृ॒त्तिका॑ य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑मु॒ष्टाकं॑पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॒ पूर्वे॑ण॒ प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं
पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं
नि॒रव॑दयते। यद॑हु॒त्वा गा॑र्ह॒पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अ॒ध्वर्युं॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॑हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छत्यध्व॒र्युर्न॒ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै
दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्रद॒रे वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑त॒ने निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग
इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॒ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑

मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूषं दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभयींष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहन्ति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो
 वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्याध्यत। स
 एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स
 देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति।
 देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽवरुन्धे। ऋषभो वही
 दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालं
 निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।
 यज्ञमुखमेवर्द्धिं पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
 तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
 ओषधीनामहुतानामाश्जन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
 भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
 तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नो
 भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्धे। वैश्वदेव-

श्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥
 प्रथमजो वथ्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
 निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
 स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
 समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
 मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
 वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
 हवीःषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। तेनैव
 यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निरवदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवता निर्वपति वही दक्षिणा यदेन्द्रं दध्यपराभावाय
 स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥

[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
 प्राजायन्त। सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति।
 स प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः।
 तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
 प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥
 सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती

वाचंमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
 प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
 संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राज्जनयत्। ताः प्रजा जाता
 मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
 ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरूप्यते।
 यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति।
 सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स
 प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
 सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्।
 तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्।
 यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।
 वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रज्जनयति।
 वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
 द्यावापृथिव्यं एककपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता

द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति
सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती।
इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया
प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवीर्षि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतर्हि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बृद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतर्हि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धर्हिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं भवति।
त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः
सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अ॒स्मिन्ने॒व तेन॑ लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। प्र॒सु॒वो भ॒वन्ति॑।
 प्र॒थ॒म॒जा॒मे॒व पु॒ष्टि॒मव॑रुन्धे। प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ।
 पृ॒षदा॒ज्यं गृ॑ह्णाति। प॒शवो॑ वै पृ॒षदा॒ज्यम्। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 प॒ञ्च॒गृ॒हीतं॑ भ॒वति॑। पा॒ङ्गा हि प॒शवः॑। ब॒हुरू॒पं भ॑वति॥ २० ॥

ब॒हुरू॒पा हि प॒शवः॑ स॒मृद्धौ॑। अ॒ग्निं म॑न्थन्ति। अ॒ग्नि॒मु॒खा
 वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। यद॒ग्निं म॑न्थन्ति।
 अ॒ग्नि॒मु॒खा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते। न॒व प्र॒या॒जा
 इ॒ज्यन्ते॑। न॒वानू॒या॒जाः। अ॒ष्टौ ह॒वी॒ःषि॑। द्वा॒वा॒घा॒रौ।
 द्वा॒वा॒ज्य॑भागौ॥ २१ ॥

त्रि॒॒॑श॒त्स॒म्पद्य॑न्ते। त्रि॒॒॑श॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
 वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। तेज॒
 आ॒ज्यम्। यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व
 तेज॑सा॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॒क॒पालः॑। प॒शव॑
 आ॒ज्यम्॥ २२ ॥

यदे॒क॒क॒पाल॑ आ॒ज्य॑मानय॑ति। यज॑मानमे॒व प॒शुभिः॑
 सम॑र्धयति। यद॒ल्प॑मानय॑त्। अ॒ल्पा ए॒नं प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑
 उ॒प॒ति॒ष्ठेरन्। यद्व॒ह्वा॒नय॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवो॑ऽभु॒ञ्जन्त॑

उप॑तिष्ठेरन्। ब॒ह्वा॑नीया॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं॑
प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उप॑तिष्ठन्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
यदे॒क॑कपालस्याव॒द्येत्॥ २३ ॥

यज॑मानस्याव॒द्येत्। उ॒द्वा मा॒द्येद्यज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
सम॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
आ॑हवनीयः॥ २४ ॥

यदे॒क॑कपालमाहवनीये जुहोति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
ग॑मयति। यद्ध॒स्तेन॑ जुहुयात्। सु॒व॒र्गालो॒काद्यज॑मानमव॒-
वि॒ध्येत्। स्रु॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
यत्प्रा॒ङ्घ्ये॑त। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्व॒क्षिणा॑ पि॒तृलो॒कम्।
यत्प्र॒त्यक्॥ २५ ॥

रक्षा॑सि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदुद॒ङ्घ्रिः। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः। ए॒क॑कपालं वै प्रति॑तिष्ठन्तं द्यावा॑पृथि॒वी
अनु॑ प्रति॑तिष्ठतः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं
यज॑मानः। यज॑मानं प्र॒जाः। तस्मा॑त्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यः॥ २६ ॥

वा॒जिनो॑ यजति। अ॒ग्निर्वा॒युः सूर्यः॑। ते वै वा॒जिनः॑। ताने॒व
तद्य॑जति। अथो॒ खल्वा॑हुः। छन्दा॑ंसि॒ वै वा॒जिन इति॑।
तान्ये॒व तद्य॑जति। ऋ॒क्सामे॒ वा इन्द्र॑स्य॒ हरी॑ सोम॒पानौ॑।
तयोः॑ परि॒धय॑ आ॒धानम्। वा॒जिनं॑ भा॒गधे॒यम्॥२७॥

यदप्र॑हृत्य परि॒धीं जु॑हुयात्। अ॒न्तरा॑धानाभ्यां घा॒सं प्रय॑च्छेत्।
प्र॒हृत्य॑ परि॒धीं जु॑होति। निरा॑धानाभ्यामे॒व घा॒सं प्रय॑च्छति।
ब॒र्हिषि॑ वि॒षिश्च॒न्वाजि॑न॒मा न॑यति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। रेतो॑
वा॒जिनम्। प्र॒जास्वे॒व रेतो॑ दधाति। स॒मुप॒हूय॑ भक्षयन्ति।
ए॒तत्सो॑मपीथा॒ ह्येते॑। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रेतो॑ दधते। यज॑मान
उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॑ वै वा॒जिनम्। यज॑मान ए॒व
प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लो॒को ब॑हुरूपं भ॑वत्याज्यभागौ प॒शव॑ आज्यमव॒द्येदा॑हव॒नीयः॑ प्र॒त्यक्त॑स्मात्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो
भा॒गधे॒यमे॒ते च॒त्वारि॑ च॥

[३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त।
ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भू॒त्वा प्र॒जा
वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॒मानाः॑। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुण-

प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सुव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति।
पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्नेवावरुन्धे। अथो यज्ञपरुषो-
ऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। अथैष ऐन्द्राग्नो
भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो
भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च
भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ

भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपुर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपुर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो
भवति। प्रजानां कन्त्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवन्ति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥—————[४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।
अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति।

तत्पार्पीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनं करोति।
 अथो तप एवैनमुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
 प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
 निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
 सवीर्यत्वाय। यद्भामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
 यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
 यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह।
 देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह।

वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते।
तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन चावभृथमवैति।
वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥ ३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो
वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
मयि धेहीत्याह। तेज एवात्मन्धत्ते॥ ३९॥

कुरोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती
तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते
देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥ ४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति।
अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि

जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निर्नीकवान्। तस्य रश्मयो-
 ऽनीकानि। साक९ सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा
 अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
 उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्। तान्द्यावापृथिवी-
 भ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं
 निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो
 भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि
 तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तपति। ते
 देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
 निर्वपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो
 भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाश्नन्। न हि
 देवा अहुतस्याश्नन्ति। तेऽब्रुवन्। कस्मा इम९ हौष्याम्
 इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
 ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो

गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहः॥४४॥
न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्भवति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरंति।
मरुतो गृहमेधिना यजति। भागधेयेनैवैनान्थ्समर्धयति।
अग्निः स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति। पशवो
वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रतितिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडांतो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वस्य
यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो
व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्यैव भवति।
नास्य यज्ञो व्यृद्ध्यते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सानवासायन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्स॑ान् वा॑सयन्ति। भ्रातृ॑व्यायै॒व तद्यज॑मानः क्षुधं॑
 प्रहि॑णोति। ते दे॒वा गृ॑हमे॒धीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं
 न्य॑दधुः। अ॒स्माने॒व श्व इन्द्रो॑ निहि॑तभाग उपावर्ति॑तेति।
 तानिन्द्रो॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तत। गृ॑हमे॒धीये॑नेष्ट्वा। इन्द्रा॑य
 निष्का॒सं निद॑ध्यात्। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तते।
 गार्ह॑पत्ये जुहोति॥ ४८॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। ऋष॑भमा॒ह्वय॑ति। व॒ष॒ट्कार॑ ए॒वास्य॑
 सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒द्धे।
 इन्द्रो॑ वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। परा॑ परा॒वत॑मगच्छत्। अपा॑राध॒मिति॑
 मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वे॑दिष्य॒तीति॑। तेऽब्रु॑वन्म॒रुतो॑
 वरं॑ वृ॒णाम॑हे॥ ४९॥

अथ॑ व॒यं वे॑दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मꣳ ह॒विर्नि॑रुप्याता
 इति॑। त ए॒नम॑ध्य॒क्रीड॑न्। तत्क्री॒डिनां॑ क्री॒डित्व॑म्।
 यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॒थम॑ꣳ ह॒विर्नि॑रुप्यते विजि॑त्यै।
 सा॒कꣳ सूर्य॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॒न्वे लो॒क इन्द्रो॑
 वृ॒त्रम॑ह॒न्त्समृ॑द्धौ। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीꣳषि॑। ए॒तद्वा॑ह्मण
 ऐन्द्रा॑ग्रः। अथै॒ष ऐन्द्र॑श्चरु॒र्भव॑ति॥ ५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
 देवतास्वधि। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
 उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण एकंकपालो
 भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽन्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥—————[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
 प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
 रुद्रं निरवादयत्। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्।
 यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
 वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
 त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
 निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
 एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो
 यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
 पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
 पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
 वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
 पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
 भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
 मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि
 पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
 अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
 एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
 पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
 इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
 चतुः सक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
 भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो
 हि देवानामाधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति
 व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तर्हितो हि पितृलोको

मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्येति।
तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः
पर्येति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा गृहीयात्।
प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायतनः
स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति। नानायतनः।
यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षंसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैर्युः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-

वैनान्प्रीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानंशिष्वान्ता एकयोपं मन्थत्यखांता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते

पञ्च च॥

[८]

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।
उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि
पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति।
यज्ञपुरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्।
प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय।
अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव
मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। प्राचीनावीती सोमं यजति।
पितृदेवत्या हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता
देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव
प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
प्रणयति द्वितीयया। गुमयति याज्यया। तृतीये वा

इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्यया-
 ऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति।
 दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्मुक्तिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा
 नम् इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितॄणाम्। सोममग्रे
 यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितॄमन्तं यजति।
 संवत्सरो वै सोमः पितॄमान्। संवत्सरमेव तद्यजति।
 पितॄन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
 पितॄन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
 ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
 यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते
 तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
 तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र
 पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदञ्चो
 निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्दिशमनु

निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यथ्सत्याहवनीये।
अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं
कृत्वा। पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति।
य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवात्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते
हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह।
अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तृपयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः।
प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति।
द्वावनूयाजौ। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्व
प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।
यथ्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न

संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होतांरुमाज्यभागौ यजति सन्ततुमवदयति व्यावृत्त्यै बरहिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु
निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥ [९]

प्रतिपूरुषमेकंकपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एकंकपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन
पर्णेन जुहोति। सुगध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव हौतव्यम्।
अन्तत एव रुद्रं निरवदयते॥७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः सु॒ह स्व॒स्त्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒रद्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑न॒स्ति। य॒ः हि॑न॒स्ति।
तयै॒वैन॑ः सु॒ह श॑मयति। भे॒ष॒जङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑
वावै॑तदा॒ह। उ॒त्कि॑रन्ति। भग॑स्य लीप्सन्ते। मू॒तेकृ॑त्वा-
ऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑न्त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑मा य॑न्ति। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॑म्बकै॒श्वर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पु॒नरे॒त्य नि॑र्वपति। इ॒यं
वा अ॑दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॑ तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वदयते शास्ते सिञ्चति पदं॥ [१०]

अनु॑मत्यै वैश्व॒देवे॒न ताः सृ॑ष्टास्त्रि॒वृत्प्र॒जाप॑तिः स॒वितो॑त्तर॒स्यान्दे॒वासुराः सो॑ऽग्नि॒र्यत्प॑त्नी॒ वैश्व॒देवे॒न
ता व॑रुणप्रघा॒सैर॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं दश॑॥१०॥

अनु॑मत्यै प्रथम॒जो व॒त्सो ब॑हुरू॒पा हि प॒शव॑स्तस्मा॒त्पृथ॒मात्रं॑ यद॒ग्नये॑ऽनी॒कव॑त उ॒द्धारं॑ वा
अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ प्रति॒पूरु॑षं पञ्च॑सप्ततिः॥७५॥

अनुमत्ये प्रतितिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॒ह्मणा॒न्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॒ऽषि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पु॒रोडा॒शं द्वा॒दश॑क॒पालं॒ निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑म॒व रु॒न्धे। वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॒
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॒ भव॑ति। सू॒र्येण॒ वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॒ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒व॒ऽसी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सुराः॒ संय॑न्ता आसन्।
ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरान॒भिभ॑वा॒मेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रे॒धाऽह॑मा॒त्मानं॒ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स त्रे॒धा-
ऽऽत्मा॑नं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॒तीय॑म्। रु॒द्रं तृ॒तीय॑म्। व॒रुणं॒
तृ॒तीय॑म्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति। अ॒हमि॒तीन्द्रोऽब्र॑वीत्। सन्तु
सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्। स इन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्।
यदिन्द्र॑स्तुरी॒यम॑भवत्। तदिन्द्र॑तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरी॒यत्व॑म्। ततो॒ वै
दे॒वा व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑तुरी॒यं नि॒रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनीं धे॒नु॒र्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेन॑ग्रेयी। यद्गौः। तेन॑ रौ॒द्री।
यद्धे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्छ्री स॒ती दान्ता॑। तेन॑ वारु॒णी समृ॑द्धौ।
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञम॑सृजत॥ ४ ॥

त॑ सृष्ट॑ रक्षा॑स्यजिघा॑सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
दे॒वता॑ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा॑सि प्राणु॑दत।
यत्प॑श्चाव॒त्तीयं॑ जुहोति। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑जमानो रक्षा॑सि
प्रणु॑दते। समू॒ढः रक्षः॑ सन्द॑ग्धः रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्षा॑स्ये॒व
सन्द॑हति। अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व
वि॑जिग्या॒नाभ्यो॑ भाग॒धेयं॑ करोति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॑ दक्षि॑णा
समृ॑द्धौ॥ ५ ॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रं ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्यं। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत।
त॑ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सो॑ऽस्माद॒भि॒शुन॑तरो॒-
ऽभव॑त्। सो॑ऽब्रवीत्। स॒न्धाः सन्द॑धावहे। अथ॒ त्वाऽव॑
स्रक्ष्यामि। न मा॒ शुष्के॑ण॒ नार्द्रे॑ण॒ हनः॑॥ ६ ॥

न दि॒वा न नक्त॑मिति। स ए॒तम॒पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा ए॒ष
शुष्को॒ नार्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अनु॑दितः सूर्यः। न वा ए॒तद्वि॒वा
न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लो॒के। अ॒पां फेने॑न॒ शिर॒ उद॑वर्तयत्।

तदे॒न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्रं॑द्रु॒गिति॑॥७॥

स ए॒तान॑पामार्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
रक्षा॑ꣳस्यपा॑हता। यद॑पामार्ग॑होमो भव॑ति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै।
ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं
यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा॑ꣳसि
हन्ति॥८॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।
स्व ए॒वाय॑तने॒ रक्षा॑ꣳसि हन्ति। पु॒र्णम॑येन॒ स्रुवे॑ण जुहोति।
ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व रक्षा॑ꣳसि हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑
प्र॑स॒व इ॒त्याह॑। स॒वितृ॑प्र॒सूत॑ ए॒व रक्षा॑ꣳसि हन्ति। ह॒तꣳ रक्षो॑-
ऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इ॒त्याह॑। रक्ष॑साꣳ स्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तद्व॑क्षि॑णा
नि॒रव॑त्यै। अ॒प्रती॑क्ष॒माय॑न्ति। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छ्रुतिं वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत समृद्धौ हनो मित्रंद्रुगितिं हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥[१]

धा॒त्रे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अ॒नु॑म॒तिर्म॑न्यते। रा॒ते रा॒का। प्र॑ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गा॒वौ

दक्षिणा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्नावै॒ष्ण॒वमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रावै॒ष्ण॒वमेका॑दशकपालम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒वं त्रि॑कपा॒लम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्यमिन्द्रः॑। वी॒र्यं वि॑ष्णुः।
प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता वी॒र्ये॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही। तेना॑ग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वै॒ष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षोमी॒यमेका॑-
दशकपालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रा॒सोमी॒यमेका॑दशकपालम्। सौ॒म्यं
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। अ॒ग्निः प्र॒जानां॑ प्र॒जनयि॑ता।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्रज॑नयति। वृ॒द्धामिन्द्रः॑ प्रय॑च्छति। ब॒भ्रुर्दक्षि॑णा॒
समृ॑द्धौ। सो॒मा॒पौष्णं॑ च॒रुं निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्णं॑
च॒रुम्। सोमो॒ वै रेतो॑धाः। पू॒षा प॑शूनां प्र॒जनयि॑ता।
वृ॒द्धाना॒मिन्द्रः॑ प्र॒दापयि॑ता। सोमं॑ ए॒वास्मै॒ रेतो॑ दधा॑ति। पू॒षा
प॑शून्प्रज॑नयति॥१३॥

वृ॒द्धानिन्द्रः॑ प्रय॑च्छति। पौ॒ष्णश्च॒रुर्भव॑ति। इ॒यं वै पू॒षा।
अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति। श्या॒मो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। ब॒हु वै

पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति।
संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति।
हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
करोति। उप जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्।
अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं
निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो
हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं
च॥

[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः।
त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य
निर्वपेत्। अरत्निनः स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥
यत्सद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव

रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति
ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव
क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय
चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचिन्तगर्भा पष्ठौही
दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा
समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकंपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य
सञ्श्यति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः
सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा
समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्गहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै

देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। स्वात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं
निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निन आशिषोऽवरुन्धीरन्।
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
इन्द्रायां होमुचै। आशिष एवावरुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा
राजा भूत्वा वृत्रं वेध्यादित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं
दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सञ्श्यति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।

तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्स्या दक्षिणा
समृद्धौ॥ २३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पशौही दक्षिणा समृद्धौ ग्रामण्यौ गृहे भांगदुग्धस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै
द्वे च॥ _____ [३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां
सुवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं सुवन्ते।
अग्निरेवेनं गृहपतीनां सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्।
रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः
सत्यानाम्॥ २४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सुविता त्वां
प्रसवानां सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा
देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत
आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधायीत्याह॥ २५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदि-

त्याह। वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्यां
अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि
महूत ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता
वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्युं त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
जयति॥२७॥

सत्यानामधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत एकं च॥—————[४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनं निष्क्रीय गृह्णाति।
अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।

वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊ॒र्मि॒मन्त॑मे॒वैनं॑ करोति। वृ॒ष॒से॒नो॑ऽसीत्याह। से॒ना॑मे॒वा॒स्य॒
स॒ऽश्य॑ति। व्र॒ज॒क्षि॑तः स्थेत्याह। ए॒ता वा अ॒पां वि॑शः।
वि॑श॒मे॒वा॒स्मै पर्यू॑हति। म॒रु॒ता॒मोजः॑ स्थेत्याह। अन्नं॑ वै
म॒रुतः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे। सूर्य॑वर्च॒सः स्थेत्याह॥२९॥

रा॒ष्ट्रमे॒व वर्च॑स्व्य॒कः। सूर्य॑त्वच॒सः स्थेत्याह। स॒त्यं वा ए॒तत्।
यद्व॑र्ष॒ति। अ॒नृतं॑ यदा॒तप॑ति॒ वर्ष॑ति। स॒त्या॒नृ॒ते ए॒वाव॑रुन्धे।
नैनं॑ स॒त्या॒नृ॒ते उ॑दि॒ते हि॑ऽस्तः। य ए॒वं वेद॑। मा॒न्दाः
स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॒कः॥३०॥

वा॒शाः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व व॑श्य॒कः। श॒क्र॒रीः स्थेत्याह। प॒शवो॑
वै श॒क्र॒रीः। प॒शू॒ने॒वाव॑रुन्धे। वि॒श्व॒भृ॒तः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒व
प॑य॒स्व्य॒कः। ज॒न॒भृ॒तः स्थेत्याह। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॑या॒व्य॒कः।
अ॒ग्ने॒स्ते॒ज॒स्याः॑ स्थेत्याह॥३१॥

रा॒ष्ट्रमे॒व ते॑ज॒स्व्य॒कः। अ॒पा॒मोष॑धी॒नाः र॒सः स्थेत्याह।
रा॒ष्ट्रमे॒व म॑ध॒व्य॒म॒कः। सा॒र॒स्व॒तं ग्र॑हं गृह्णाति। ए॒षा
वा अ॒पां पृ॑ष्ठम्। यथ्स॑र॒स्व॒ती। पृ॑ष्ठमे॒वैनं॑ स॒मा॒ना॒नां
करोति। षोड॑शभिर्गृह्णाति। षोड॑श॒कलो॑ वै पु॒रुषः॑।

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति
 षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षरा-
 ऽनुष्टुक्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवेन
 सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याहुः सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः पदं च॥—[५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह।
 ब्रह्मणैवेनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवेनाः
 सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छः सिनश्च
 सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छः सी। तेजसा
 चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति।
 आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रतितिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टः ह्येतत्। वाचो
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा
 ह्येतत्। सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
 ह्यापः। शुक्रः हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।

चन्द्रः९ हिरण्यम्। अमृतां अमृतेनेत्याह। अमृतां ह्यापः।
अमृतः९ हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहां राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधुमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवावरुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति ताप्यं
चोष्णीषं च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः
पवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवावरुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता
भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥ ३७॥

अग्निरेवैनं गार्हपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्।
स दिवमलिखत्। सौर्यम्णः पन्थां अभवत्। स आविन्ने
द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स
आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने

द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां
विश्यंस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विशैवेन९ राष्ट्रेण समर्धयति।
महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायेत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं
ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यञ्च
पात मा तिर्यञ्चमन्वञ्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीची तिरश्चनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसां
विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्धत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृत९ हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि

च॥ _____ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति।
अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेजं
एवावरुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवावरुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशून्मेवावरुन्धे।
ऊर्ध्वमातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यंजुहोत्।
तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्।

ब्रह्मं चैवास्मै^१ क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं
प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश
सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै
देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न
कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै
मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते।
तस्माद्राजसूयैनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः
स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समंष्ट्रा असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-
चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले।
तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं
हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति।
अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति।

दिद्योन्मां पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै
 शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन
 विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका
 दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायसं
 निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः
 पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं
 सुवन्तां ते तै प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
 पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
 तेजस्व्येव स्यात्। दुश्कर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
 द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
 एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
 इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
 योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
 क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।

अत्य॒न्या॒न्या॒हीति॒ वा॒वैतदा॑ह। समा॒ववृ॒त्रन्न॒धरा॒गुदी॑चीरित्या॑ह।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मि॑न्ध्रु॒वम॑कः। उ॒च्छे॒षणे॑न जुहोति। उ॒च्छे॒षण॑भागो
वै रु॒द्रः। भा॒गधे॒र्येनै॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥५०॥

उद॑ङ्घ्रेत्या॒ग्नी॒द्धे जुहोति॑। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व
दिशि॑ रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्र यत्ते॒ क्रयी॑ परं॒ नामेत्या॑ह। यद्वा
अ॒स्य क्रयी॑ परं॒ नाम। तेन॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तेनै॒वैन॑ः स॒ह श॑मयति। तस्मै॑ हु॒तम॑सि य॒मेष्ट॑म॒सीत्या॑ह।
य॒मादे॒वास्य॑ मृ॒त्युम॑वयजते॥५१॥

प्रजा॑पते॒ न त्वदे॒तान्य॒न्य इति॒ तस्यै॑ गृ॒हे जु॑हुयात्। यां
का॒मये॑त रा॒ष्ट्रम॑स्यै प्र॒जा स्या॒दिति॑। रा॒ष्ट्रमे॒वास्यै॑ प्र॒जा
भ॑वति। प॒र्णम॑ये॒नाध्व॑र्युर॒भिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वास्मि॑न्त्विषिं
दधाति। औदु॑म्बरेण राज॒न्यः। ऊ॒र्जमे॒वास्मि॑न्न॒न्नाद्यं॑ दधाति।
आश्व॑त्थेन॒ वैश्यः॑। वि॒शमे॒वास्मि॑न्पु॒ष्टिं दधाति॑। नैय॑ग्रोधेन॒
ज॒न्यः। मि॒त्राण्ये॒वास्मै॑ कल्पयति। अथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥५२॥

भव॒त्याहुः॑ पुरु॑ष ओज॒सेत्या॑ह नि॒रव॑दयते यजते॒ जन्यो॒ द्वे च॑॥—————[८]

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न॒ इति॒ रथ॑मु॒पाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।
मि॒त्रावरु॑णयोस्त्वा प्र॒शास्त्रोः॑ प्र॒शिषा॑ यु॒नज्मीत्या॑ह। ब्र॒ह्मणे॑वैनं॒

दे॒वता॑भ्यां युनक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒हि॒नं॑ युनक्ति। प्र॒ष्टि॒वा॒ही॒ वै दे॒वर॑थः।
 दे॒वर॑थमे॒वास्मै॑ युनक्ति। त्रयोऽ॒श्वा भव॑न्ति। रथ॑श्चतुर्थः। द्वौ
 स॑व्येष्ठसार॒थी। षट्थ॑सम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वैनं॑ युनक्ति। वि॒ष्णु॒क्र॒मा॒न्क्र॑मते।
 वि॒ष्णुरे॒व भू॒त्वेमाँ॑ल्लो॒कान॑भिजयति। यः क्ष॒त्रियः॑ प्र॒ति॒हि॒तः।
 सोऽ॒न्वार॑भते। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। त्रि॒ष्टुभा॑ऽन्वार॑भते। इ॒न्द्रि॒यं
 वै त्रि॒ष्टुक्। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति॥५४॥

म॒रुता॑ प्रस॒वे जे॑षमि॒त्याह॑। म॒रुद्वि॑रे॒व प्र॑सू॒त उ॒ज्ज॑यति। आ॒प्तं
 म॒न॒ इत्या॑ह। यदे॒व म॒न॒सै॒प्स॑सीत्। तदा॑पत्। रा॒ज॒न्यं जि॑नाति।
 अना॑क्रान्त ए॒वाक्र॑मते। वि॒ वा ए॒ष इ॒न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑ण॒र्ध्य॑ते। यो
 रा॒ज॒न्यं जि॑नाति। स॒म॒हमि॑न्द्रि॒येण॑ वी॒र्ये॑णेत्या॑ह॥५५॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे
 म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्च॑ते। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
 म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा
 इ॒य॒९ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
 वारा॑ही उ॒पा॒न॒हा॒वुप॑मु॒ञ्च॑ते। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इ॒न्द्रि॒यस्य॑

वीर्यस्याना॑त्यै॥५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्या॒हाहि॑सायै। इय॑द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आयु॑रे॒वात्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्यू॑र्ज मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॑वात्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वात्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॑ह्म॒ण उ॒प॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्ज वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॑मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथ॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठेताम्। स॒मानं॑ लो॒कमि॑याताम्। स॒ह स॑ङ्ग॒हीत्रा
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॑धाति। सु॒व॒र्गादि॑वैनं॑ लो॒काद॑न्तर्द॑धाति।
ह॒सः शु॑चि॒षदि॑त्याद॑धाति। ब्र॒ह्म॒णै॒वैनं॑मुपाव॑हरति। ब्र॒ह्म॒णा-
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि॒
छ॒न्दा॑सि। स॒र्वेभि॑रे॒वैनं॑ छ॒न्दो॑भिराद॑धाति। वर्ष्म॑ वा
ए॒षा छ॒न्द॑साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।
वर्ष्मे॑वैनं॑ स॒माना॑ना॑ करोति॥५८॥

प॒द्यन्ते॑ द॒धाति॑ वी॒र्ये॑णेत्या॒हाना॑त्यै॒ प्रति॑ष्ठित्यै॒ ब्रह्म॑णाऽऽद॑धाति सप्त च॥ [९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहं। वारुणी रात्रिः।
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
 मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
 भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
 क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय।
 स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
 निषंसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
 सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
 ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
 इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
 इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
 राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
 सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
 सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।

स॒वि॒ताऽसि॑ स॒त्यस॑व॒ इत्या॑ह। गा॒य॒त्रीमे॒वैतेना॑भि
व्याह॑रति। इन्द्रो॑ऽसि स॒त्यौजा॑ इत्या॑ह। त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि
व्याह॑रति॥६१॥

मि॒त्रो॑ऽसि सु॒शेव॑ इत्या॑ह। जग॑तीमे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।
स॒त्यमे॒ता दे॒वताः॑। स॒त्यमे॒तानि॑ छ॒न्दाँ॑सि। स॒त्यमे॒वाव॑रुन्धे।
वरु॑णोऽसि स॒त्यध॑र्मेत्या॑ह। अ॒नु॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि व्याह॑रति।
स॒त्या॒नृ॒ते वा अ॑नु॒ष्टुप्। स॒त्या॒नृ॒ते वरु॑णः। स॒त्या॒नृ॒ते
ए॒वाव॑रुन्धे॥६२॥

नैनँ॑ स॒त्या॒नृ॒ते उ॑दि॒ते हिँ॑स्तः। य ए॒वं वेद॑। इन्द्र॑स्य
वज्रो॑ऽसि वा॒र्त्रघ्न॑ इति॒ स्फ्यं॑ प्रय॑च्छति। वज्रो॒ वै स्फ्यः॑।
वज्रे॑णै॒वास्मा॑ अ॒वर॑प॒रँ॑ रन्ध॒यति॑। ए॒वँ॑ हि तच्छे॒यः। यद॑स्मा
ए॒ते र॒ध्यै॒युः। दि॒शोऽभ्य॑यँ॑ रा॒जाऽभू॑दिति॒ पश्चा॑क्षान्प्रय॑च्छति।
ए॒ते वै स॑र्वेऽयाः॑। अ॒प॒रा॒जा॒यि॒नमे॒वैनं॑ करोति॥६३॥

ओ॒दन॑मुद्धु॒वते। प॒रमे॒ष्ठी वा ए॒षः। यदो॑दनः। प॒रमा॑मे॒वैन॑ँ
श्रियं॑ गमयति। सु॒श्लो॒काँ(४) सु॑म॒ङ्ग॒लाँ(४) स॒त्य॑रा॒जा(३)-
नित्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शौ॒नः शे॒पमा॑ख्यापयते।
वरु॑णपा॒शादे॒वैनं॑ मु॒ञ्चति॑। प॒रः श॑तं भ॑वति। श॒तायुः॑

पुरुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। मा॒रु॒तस्य॑
 चैक॑विंश॒तिक॑पालस्य वैश्वदे॒व्यै चा॒मिक्षा॑या अ॒ग्नये॑
 स्विष्ट॑कृते॒ सम॑व॒द्यति॑। दे॒वता॑भिरे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
 अ॒पान्न॑त्रे स्वा॒होर्जो॑ न॒त्रे स्वाहा॑ऽग्नये॑ गृह॑प॒तये॑ स्वाहेति॑
 तिस्र॑ आहु॑तीर्जुहोति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्रति॑
 तिष्ठति॥६४॥

दे॒वेरि॒त्याह॑ स॒त्यसं॑व॒ करोति॑ त्रि॒ष्टुभ॑मे॒वैतेना॑भि॒ व्याह॑रति सत्यानृते ए॒वाव॑रुन्धे करोति श॒तेन्द्रि॑यः
 षट् च॥ [१०]

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ धा॒त्रे र॒त्विना॑न्दे॒वसु॒वाम॑र्थे॒तो दे॒वीर्दि॑शः सोम॒स्येन्द्र॑स्य मि॒त्रो दश॑॥१०॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पाल॑म॒न्नं वै पू॒षा वा॑शाः स्वे॒त्याह॑ दि॒शो व्या॑स्था॒पय॑त्युद॒ङ्घ्रेत्य॑
 ब्रह्मा(३)न्त्व९ रा॒ज॒श्चतु॑ष्प॒ष्टिः॥६४॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णानि॑ प्रति॑तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒ऽसृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒ऽसृपा॑ः स॒ऽसृत्त्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्वितीये॑। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतुर्थे॑।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पञ्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒ऽसृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्यस्याव॑रुद्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ः सौम्ये॑न प्रच॑रति। सोमो॑
वै रे॒तोधाः। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रे॒त ए॒व
हि॒तं त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति॑तिष्ठति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्च च॥ _____ [१]

ज॒मि वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॒क्षय॑न्ति स॒द्यः सोम॑

क्रीणन्ति। पुण्डरिस्रजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः
 सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्।
 तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिस्रजां प्रयच्छति। साक्षादेव
 दीक्षातपसी अवरुन्धे। दशभिर्वत्सतुरैः सोमं क्रीणाति।
 दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्करा भवन्ति
 सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
 आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेराप्त्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
 गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
 आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्।
 प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेराप्त्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
 राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छः सिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
 व्यंकः। वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्यैते। स्थूरि

यवाचितमच्छावाकायं। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥
 अनङ्गाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनङ्गान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निर्नैव वह्नि
 यज्ञस्यावरुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं परा-
 ऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती
 तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं
 भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति।
 इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराट्प्रजापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
 दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय।
 पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति।
 हविषो हविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो
 वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
 विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया

प्रचरति। मा॒रु॒त्योत्तरया। रा॒ष्ट्र ए॒व वि॒श॒मनु॑बध्नाति।
उ॒च्चैरा॑दि॒त्याया॒ आ॒श्राव॑यति। उ॒पा॒ंशु मा॒रु॒त्यै। तस्मा॑द्वा॒ष्ट्रं
वि॒श॒म॒तिव॑दति। गु॒र्भिण्या॑दि॒त्या भ॑वति॥९॥

इन्द्रि॒यं वै गर्भः॑। रा॒ष्ट्रमे॒वेन्द्रि॒याव्य॑कः। अ॒ग॒र्भा मा॑रु॒ती।
वि॒द्वै म॒रुतः॑। वि॒शमे॒व निरि॑न्द्रि॒याम॑कः। दे॒वा॒सुराः
संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा अ॒श्विनोः॑ पू॒षन्वा॒चः स॒त्यं
सन्नि॒धाय॑। अ॒नृ॒ते॒नासुरा॑न॒भ्य॑भवन्। तेऽ॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे
पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं निर॑वपन्। ततो॒ वै ते वा॒चः
स॒त्यमवा॑रुन्धत॥१०॥

यद॒श्विभ्या॑ पू॒ष्णे पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं नि॒र्वप॑ति।
अ॒नृ॒ते॒नैव॑ भ्रातृ॒व्यान॑भिभूय। वा॒चः स॒त्यमवा॑रुन्धे। सर॑स्वते
स॒त्यवा॑चे च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रोडा॑शं द्वा॒द॒शक॑पा॒लं प्रसू॑त्यै।
दू॒तान्प्रहि॑णोति। आ॒विद॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विद॑मे॒वैनं॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृध॒न्व॑
शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥११॥

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपञ्चालाः
 प्राञ्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
 सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा
 विरुन्धते। बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा
 यवानादधते। त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माञ्जघन्ये
 नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपञ्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति।
 तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण
 कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षैत्रपत्येन पाचयन्ते।
 आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्तु
 इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति।
 षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते।
 दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्।
 संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स

यत्प्रथमं निरृणीवत्। तत्क्लमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सि॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छष्पाणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथ्सौत्राम्णी समृद्धौ। स्वाद्वीन्त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।
तिस्रः स॒सृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि
सोमं पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं

पुनन्ति। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॒णेति॒ नैतया॑ पुनीयात्। व्य॑द्धा
ह्येषा। अ॒ति॒प॒वि॒त॒स्यै॒तया॑ पुनीयात्। कु॒वि॒द॒ङ्गे॒त्यनि॑रुक्तया
प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रु॒क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒क॒य॒र्चा गृ॑ह्णाति।
ए॒क॒धै॒व यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्वि॒नं धू॒म्रमा॑ल॒भते।
अ॒श्वि॒नौ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॒जं क॑रोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चै॒वैनं॑ भिषज्यति।
ऐ॒न्द्रमृ॑ष॒भ९ से॑न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पेष्वा॑ल॒भेत॑। ब॒हि॒र्धाऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। ए॒क॒यू॒प आ॑ल॒भते।
ए॒क॒धै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं॒ जन॑यति।
नैतेषां॑ पशूनां पु॒रोडा॑शा भवन्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒व९
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्ये॑ याज्यानुवा॒क्ये भ॑वतः। सर्वा॑ ए॒व
दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्रा॒ह्म॒णं परि॑क्रीणीयादुच्छे॒षण॑स्य पा॒तार॑म्। ब्रा॒ह्म॒णो

ह्याहु॑त्या उ॒च्छे॑षणस्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्म॒णं न वि॒न्देत्।
 व॒ल्मी॒कव॒पाया॒मव॑ नयेत्। सै॒व ततः॑ प्रायश्चि॒त्तिः। यद्वै
 सौ॒त्राम॒ण्यै व्यृ॑द्धम्। तद॑स्यै॒ समृ॑द्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॒शव॑श्च
 पु॒रो॒डाशा॑श्च भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।
 ऐ॒न्द्रः पु॑रो॒डाशा॑नां प्रथ॒मः॥ २२॥

इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीची॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनू॒याजा॑नां
 पु॒रो॒डाशैः प्रच॑रति। प॒शवो॒ वै पु॑रो॒डाशाः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
 ऐ॒न्द्रमेका॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। सा॒वि॒त्रं
 द्वा॑दशकपालं॒ प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒णं द॑शकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
 व॑रु॒णम॒व॑ यजते। वड॑बा दक्षि॒णा॥ २३॥

उ॒त वा ए॒षाऽश्व॑ꣳ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑तरम्। उ॒त सोमं॑ उ॒त सुरा॑।
 यथ्सौ॒त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॒शुं च॑तुर्थम॒तिप॑वि॒तस्या॑
 ल॑भते। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒व य॒ज्ञस्य॑
 व्यृ॑द्धमपि॑ वपति। पु॒रो॒डाश॑वाने॒ष प॒शुर्भ॑वति। न ह्ये॑तस्य
 ग्र॒हं गृ॑ह्णन्ति। सोम॑प्रती॒काः पि॒तर॑स्तृ॒ष्णुते॑ति॒ शता॑तृ॒ष्णाया॑ꣳ
 स॒मव॑नयति॥ २४॥

श॒तायुः पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॑तिष्ठति।

दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। यत्रैव
शतातृष्णां धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यः सोमोऽति पवते। पितृणां यज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते।
यदेवास्यं पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे।
तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव
प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युर्होता
ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै
भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥—————[६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः।
यज्ञमुखमेवारभ्यं सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु-
स्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। ता
एवाप्नोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाप्नोति। सः शर एष
स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॒न्यव॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॒षणं॑ त्वा
अ॒न्यत्। यथ्स॒माः प॑व॒मानाः। तेनाऽस॑र॒शरः॑। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒ध्नोति॑। आ॒त्मना॒ पुण्यो॑ भवति। प्र॒जा वा
उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो॑ भव॒त्यनु॑ सन्त॑त्यै॥ २८॥

स्तोमाः प॒शव॑ उ॒क्थान्येकं॑ च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॑ गि॒र इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः। वा॒च
ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑र॒सूय॑ते। सर्वा॑ ए॒नं प्र॒जा
राजेति॑ वदन्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या वै
प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूयते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्। ये
सं॒म्भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥ २९॥

यदा॑ह॒ पव॑स्व वा॒चो अ॑ग्रि॒य इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्रथ॑मा भ॒वति॑। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टुक्। वा॒चैव॑
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्वती॑र्भवन्ति। उ॒द्वद्वा अ॑नुष्टु॒भो रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो राज॑न्यः॥ ३०॥

तस्मा॑दु॒द्वती॑र्भवन्ति। सौ॒र्यनु॒ष्टुगु॑त्त॒मा भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। यो वै स॒वादेति॑। नैन॑र॒सुव॑ उप॒नम॑ति।
यः सा॒मभ्य॑ ए॒ति। पा॒पीया॑न्सुषुवा॒णो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑

वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सुवान्नैति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक
ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक
ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च
मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति।
एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतो-
ऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि
मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तत्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजुन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुकमौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तत्सुवर्णं

हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥

[९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावन्तीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रतितिष्ठति।
अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव
मासयोः प्रतितिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे
पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अप॒श॒व्यो द्वि॒रात्र॒ इत्या॑हुः। द्वे ह्ये॒ते छन्द॑सी। गा॒य॒त्रं
च॒ त्रैष्टु॑भं च। जग॑तीम॒न्तर्य॑न्ति। न तेन॒ जग॑ती
कृ॒तेत्या॑हुः। यदे॒नान्तृ॑तीयस॒वने॑ कुर्व॒न्तीति॑। य॒दा वा
ए॒षाऽही॑न॒स्याह॑र्भज॒ते। सा॒हस्य॑ वा स॒र्वन॑म्। अथै॒व जग॑ती
कृ॒ता। अथ॑ प॒शव्यः॑। व्यु॑ष्टि॒र्वा ए॒ष द्वि॒रात्रः॑। य ए॒वं
वि॒द्वान्द्वि॒रात्रे॑ण॒ यज॑ते। व्ये॒वास्मा॑ उच्छ॒ति। अथो॒ तम॑ ए॒वाप॑
ह॒ते। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑म॒न्त॒त आ ह॑रति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑।
दे॒वता॑स्वे॒व प्रति॑ तिष्ठति॥ ३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो
दश॥ १०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्धृतीः सप्तत्रिंशत्॥ ३७॥

वरुणस्य प्रतितिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥ इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सत्रमांसत। तेषां पृश्निर्धर्मधुगासीत्।
 सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सत्रमांस्महे। यैऽस्या
 ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः
 स्तोका अवापद्यन्त। तावन्तीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः
 पितरो विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति।
 वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो
 भागधेयमिति। अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्यं
 एतद्भागधेयं प्रायच्छन्। यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त
 ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वृथ्समुपावासृजन्। इदं नो
 हव्यं प्रदापयेति। सौऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न
 दौहन्। आसङ्गवं मात्रा सह चराणीति। तस्माद्वृथ्सं जातं
 दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गवं मात्रा सह चरति। वारंवृतः

ह्यस्य। तस्माद्विद्मः ससृष्टधियं रुद्रो घातुकः। अति हि
सन्धान्धयति॥ ३॥

अलिम्पन्वेद घातुकं एकं च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथ्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥ ४॥

तदघृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्विचिकिथ्सत्।
जुह्वानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्विचिकिथ्सायै जन्म।
य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥ ५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवऽस्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुह्वति॥ ६॥

भोगायैवास्यं हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स
गामसृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥ ७ ॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।
किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥ ८ ॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥ ९ ॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यथसायं जुहोति॥ १० ॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनुं समारोहति। तस्माद्धूम एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत। यत्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उ॒भाभ्यां॑ प्रा॒तः। न दे॒वता॑भ्यः सु॒मदं॑ दधाति। अ॒ग्निज्योति॑-
रित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रे॑तो॒धाः। प्र॒जा ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जा ए॒वास्मै॑
प्र ज॑नयति। सूर्यो॑ ज्योति॑रित्या॑ह। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु रेतो॑
दधाति। ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेत्या॑ह। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता अ॒स्यां
प्रति॑ष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमु॑त्तरा॒माहु॑तिं जुहोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
यदु॑दिते सूर्ये प्रा॒तर्जु॑हुयात्। यथाऽति॑थये प्र॒द्रुता॑य
शून्या॑याव॒स॒थाया॑हार्यं॑ हर॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। काऽऽह
तत॒स्तद्भव॑तीत्या॑हुः। यथ्स न वेद॑। यस्मै॑ तद्ध॑रन्तीति॑।
तस्मा॒द्यदौष॑सं जुहोति॑। तदे॒व सं॑म्प्रति॑। अथो॒ यथा॑
प्रा॒र्थमौष॑सं प॑रि॒वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्॥१५॥

अ॒मृष्टं वि॒चिकि॑त्सन्ति जुह्व॑त्य॒जाम॑सृजता॒ग्निहोत्रं॑ सूर्या॑य प्रा॒तर्जु॑होति जुह्व॑ति स॒म्पद्ये॑ते हूयते
स्थापयति सम्प्रति द्वे च॥ [२]

रु॒द्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्मध्ये॑ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्।
रु॒द्राय॑ पत्नी॑मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्। उदी॒चो-
ऽङ्गारा॑न्नि॒रूह्या॑धि॒ श्रय॑ति। पत्नि॑यै गोपी॒थाय॑। व्य॑न्तान्करोति॑।
तथा॒ पत्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशान्तः॑। अ॒हर॒हः प्र वृ॑ज्यते। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
 प्र॒ति॒षि॒ञ्चेत्प॒शुका॑मस्य। शा॒न्तमि॑व हि प॒श॒व्यम्। न
 प्र॒ति॒षि॒ञ्चेद्ब्र॒ह्मव॑र्च॒सका॑मस्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मव॒र्चस॑म्।
 अथो॒ खलु॑। प्र॒ति॒षि॒च्यमे॒व। यत्प्र॑ति॒षि॒ञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। य॒ज्जु॒होति॑। तद्ब्र॑ह्मव॒र्चसि॑। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
 प्र॒च्युतं॑ वा ए॒तद॒स्मालो॒कात्। अ॒गतं॑ दे॒वलोक॑म्। यच्छ्रु॑तः
 ह॒विरन॑भिघा॒रित॑म्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्ये॒वैन॑द्धारयति।
 अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्गमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
 त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। यत्प्रा॒चीन॑मुद्वा॒सये॑त्।
 यज॑मानः शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्दक्षि॑णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्।
 यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दी॒चीन॑मुद्वा॒सय॑ति। ए॒षा वै
 दै॒वमनु॑ष्याणाः शा॒न्ता दिक्। तामे॒वैन॑दनूद्वा॒सय॑ति शा॒न्त्यै।
 वर्त्म॑ करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॑त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तथ्स्त्वं॑णाति।
 च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वावरु॑न्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॒ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।

अ॒नू॒च॒ उन्न॑यति। प्र॒जायां॑ अ॒नू॒ची॒न॒त्वाय॑। अ॒नू॒च्ये॒वा॒स्यं प्र॒जा॒
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्य॒स्मा॑ उपनि॒धाय॑॥ २१॥

अ॒न्य॒स्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृ॒श्चे॒त।
यदे॒व गा॒र्ह॒प॒त्येऽधि॑ श्रय॑ति। तेन॒ गा॒र्ह॒प॒त्यं प्री॑णाति।
अ॒ग्नि॒र॒बि॒भेत्। आ॒हु॒तयो॑ मा॒ऽत्यै॑ष्य॒न्तीति॑। स ए॒तां
स॒मिधं॑मपश्यत्। ता॒माऽध॑त्त। ततो॒ वा अ॒ग्रा॒वा॒हु॒तयो॑
ऽध्रि॑यन्त॥ २२॥

यदे॒नं स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मि॒त्त्वम्। स॒मिध॒मा
द॑धाति। स॒मे॒वैनं॑ यच्छति। आ॒हु॒ती॒नां धृ॒त्यै॑। अथो॑
अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒वेध्म॑वत्करोति। आ॒हु॒ती॒नां प्र॒ति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो
वद॑न्ति। यदे॒कां स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आ॒हु॒ती जु॒होति॑। अथ॒
क॒स्यां स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॥ २३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यम॒स्मै जन॑येत्। ए॒कां
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्या॒माहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आ॒हु॒ती जु॒होति॑। ना॒स्मै भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मि॒व हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑

यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो
द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥ २४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ ——— [३]

उत्तरावन्ती वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्थस्यादिति।
कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा
उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुह्वति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्थस्यादिति।
भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा
अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्।
यस्यैवं जुह्वति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं
प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै
स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा
अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि
जुहुयात्॥ २७॥

य॒ज्ञ॒स्था॒णुमृ॑च्छेत्। अ॒ति॒हा॒य॒ पूर्वा॒माहु॑तिं जुहोति।
 य॒ज्ञ॒स्था॒णुमे॒व परि॑ वृणक्ति। अथो॒ भ्रातृ॑व्यमे॒वास्वा॑ति
 क्रामति। अ॒वा॒चीन॑ सा॒यमु॑प॒मार्ष्टि॑। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति।
 ऊ॒र्ध्वं प्रा॒तः। प्र ज॑नयत्ये॒व तत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
 च॒तुरु॑न्नयति॥२८॥

द्वि॒र्जु॑होति। अथ॒ कं द्वे॑ आहु॑ती भवत् इति। अ॒ग्नौ वै॑श्वान॒र
 इति॑ ब्रूयात्। ए॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। हु॒त्वा द्विः
 प्राश्ना॑ति। अ॒ग्नावे॒व वै॑श्वान॒रे द्वे॑ आहु॑ती जुहोति। द्वि॒र्जु॑होति।
 द्वि॒र्नि॒मा॑र्ष्टि। द्विः प्राश्ना॑ति॥२९॥

षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। किं दे॒वत्य॑मग्निहोत्रमिति। वै॒श्वदे॒वमि॑ति
 ब्रूयात्। यद्यजु॑षा जुहोति। तदै॒न्द्रा॒ग्नम्। यत्तू॑ष्णीम्।
 तत्प्रा॑जापत्यम्॥३०॥

यन्नि॒मा॑र्ष्टि। तदोष॑धीनाम्। यद्वि॒तीय॑म्। तत्पि॑तृ॒णाम्।
 यत्प्राश्ना॑ति। तद्गर्भा॑णाम्। तस्मा॒द्गर्भा॑ अन॑श्नन्तो वर्धन्ते।
 यदा॒चाम॑ति। तन्म॑नु॒ष्या॑णाम्। उद॑ङ्घ्र्या॒वृत्या॑चामति॥३१॥

आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। निर्णे॑ने॒क्ति शु॒द्ध्यै॑। निष्ट॑पति स्व॒गाकृ॑त्यै।

उद्दिशति। सप्तर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
 वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः।
 अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥ ३२॥
 ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा
 एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
 तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
 अवभृथस्यैव रूपमकः॥ ३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्रयति माष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं
 प्रायणमग्निहोत्रमिति। वथ्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।
 अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।
 द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो
 बर्हिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः
 पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः
 सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन
 दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा।
 यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं
 सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा
 गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव
 तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय।
 यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः
 पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य
 एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा
 नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
 जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति।
 पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
 पशूनवरुन्धे॥ ३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
 इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वानां ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
 भागधेयेनैवास्मै सजातानवरुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो

वा ए॒षः। योऽसा॒मा॥३९॥

च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। च॒तु॒रक्ष॑रं रथ॒न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒प॒री॒व ह॑रति। अ॒न्त॒रि॒क्षं वा॑मदे॒व्यम्। वा॒म॒दे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्वा॒क्षरं॑ बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व
तथ्साम॑न्वत्करोति॥४०॥

यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेदः। उपै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति।
वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तार॑म्। उ॒न्नी॒योप॑ सादयति। पृ॒थि॒वीमे॒व
प्री॑णाति। हो॒ष्यन्नु॑प॒साद॑यति। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व प्री॑णाति।
हु॒त्वोप॑ सादयति। दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑॥४१॥

य ए॒वं वेदः॑। उपै॒नमु॑प॒सदो॑ नमन्ति। वि॒न्दत॑ उप॒स॒त्तार॑म्।
यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्चा॒वितं॑ प्र॒त्याश्चा॑वि॒तं हो॒तारं॑
ब्र॒ह्माणं॑ वष॒ट्कारं॑ वेदः। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा
अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्चा॒वितम्। अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्चा॑वितम्। मनो॒ होता॑।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः॑॥४२॥

य ए॒वं वेदः॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। सा॒यं या॒वा॒नश्च॒ वै दे॒वाः
प्रा॒त॒र्या॒वा॒णश्चा॑ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न त॒र्पये॑त्।

प्र॒जयाँ॑ऽस्य प॒शुभिर्वि॑ तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृ॒प्ता ए॑नं प्र॒जयाँ
प॒शुभिस्तर्प॑येयुः। स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं याव॑भिरिति॑ सा॒यं
सम्मृ॑शति। स॒जूर्दे॒वैः प्रा॒तर्याव॑भिरिति॑ प्रा॒तः। ये चै॒व दे॒वाः
सा॒यं यावा॑नो॒ ये च॑ प्रा॒तर्यावा॑णः॥४३॥

ताने॒वोभया॑ऽस्तर्पयति। त ए॑नं तृ॒प्ताः प्र॒जयाँ प॒शुभिस्तर्प॑-
यन्ति। अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒हौप॑वेशिः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ सा॒यं
प्रा॒तर्व॑ज्रं भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र ह॑रामि। तस्मा॒न्मत्पा॑पीया॑ सो
भ्रातृ॑व्या इति॑। च॒तुरु॑न्नयति। द्विर्जु॑होति। स॒मि॒त्स॑प्तमी।
स॒प्तप॑दा श॒क्करी॑। शा॒क्करो॑ वज्रः। अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व तथ्सा॑यं
प्रा॒तर्व॑ज्रं यज॑मानो भ्रातृ॑व्याय प्र ह॑रति। भव॑त्यात्मना॑।
पराँ॑ऽस्य भ्रातृ॑व्यो भवति॥४४॥

ब॒र्हिः प्रा॒तर॒हुता॑द्याय जायते रुन्धेऽस॒मा क॑रोत्येता वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वष॒ट्कारश्च॑

प्रा॒तर्यावा॑णो वज्र॒स्त्रीणि॑ च॥ [५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। सोऽजु॑होत्।
तस्याँ॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्यः। तेँ॑ऽब्रुवन्।
प्र॒जाप॑तिर॒हौषी॑दात्म॒न्वन्मे॑ जाये॒तेति॑। तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि।
जाय॑तान्न आत्म॒न्वदिति॑ तेँ॑ऽजुहवुः। प्रा॒णाना॑म॒ग्निः। त॒नुवै॑
वा॒युः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
 पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
 प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
 नौ जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
 प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
 प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
 तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं
 वेद् गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
 अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
 यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्धवान्। तेन त्वां
 प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
 मभ्युद्धवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
 सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
 लभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सोऽमुमादित्य-

मात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मर्यावर्तत। ततो वै स
मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं
विदुषः। उतैकाहमुत द्यहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति।
असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गविं। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्।
सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः।
पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः।
धातुरुद्वासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्।
द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वा-
ऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उप सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा
वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उदीचीमावृत्य
दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वं दुह्याज्येष्ठस्य
ज्यैष्ठिनेयस्य। यो वा गतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य
कानिष्ठिनेयस्य। यो वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पा॒पव॒स्य॒सस्य॒ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒यव्यं॒ वा
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं॒ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्यमा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीयमानम्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॑न्नीतम्। स॒वि॒तुः
प्र॒क्रा॑न्तम्। द्या॒वा॒पृ॒थि॒व्यः॑ ह्रियमाणम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒ सा॒दि॒तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
योऽ॒ग्नि॒हो॒त्रं जु॒होति॑। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्निहोत्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। प॒श्य॑ति पु॒त्रम्। प॒श्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जायते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहोत्रं जुह॑ति।
य उ॒ चैन॑दे॒वं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्ध्रियमाणञ्जायते द्वे च॥ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॒यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रि॒रेको॑ऽग्निहोत्रम॑जुहोत्।
द्वि॒रेकः॑। स॒कृदे॑कः। तेषां॒ यस्मि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्।
यो द्विः॑। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजुहोद्यश्च॒ तू॒ष्णीम्। तावु॑भावार्धु॑ताम्।
तस्मा॑द्यजु॑षाऽऽहु॑तिः पूर्वा॑ होत॒व्या। तू॒ष्णीमु॑त्तरा। उ॒भे
ए॒वर्धा॑ अ॒वरु॑न्धे। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेति सा॒यं

जुहोति। रेत एव तदधाति। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहेति प्रातः। रेत एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य
हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्याग्निहोत्रमहुतं सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीय
प्राङ्मुद्रावेत्। स उपसाद्यातमितोरासीत्। स यदा ताम्येत्।
अथ भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै भूतः। तमेवोपासरत्।
स एवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूर्णी जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुहति। वसुष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। निहितो
धूपायञ्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिधमर्चिरा लभते।
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं
हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे
देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य
देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव

भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्यग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निनिहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं

जुह्वति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निं रुद्र उत्तरावतीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून्वेव यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि
प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
 निषाद्य। चतुर्होतृव्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं
 ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं
 प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्रथ्य
 व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो
 दक्षिणत उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैनं
 यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं यशोर्तो रित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्ट
 इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैनं तत्रोपनमति। तदेवाव
 रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशहोत्राऽरणिमव दध्यात्। प्रजातमेवैनमा
 धत्ते। तेनैवोद्भृत्याग्निहोत्रं जुहुयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति।
 हविर्निर्वपस्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैनं निर्वपति।
 सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव
 सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशहोता। यज्ञमेव
 तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव वै पुरुषे प्राणाः।

नाभिर्दशमी। सप्राणमेवैनमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य
 स्वम्। यावत्प्राणाः। यावद्देवास्यास्ति। तदभि चरति। स्वकृतं
 इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वा अस्यै निर्ऋतिगृहीतम्।
 निर्ऋतिगृहीत एवैनं निर्ऋत्या ग्राहयति। यद्वाचः
 क्रूरम्। तेन वर्षद्वरोति। वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृश्चति।
 ताजगार्तिमार्च्छति॥ ७ ॥

दशहोता सृष्ट्या ऋच्छेद्याचष्टे रुन्ध एव तनुते निर्ऋतिगृहीतं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं
 चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपा-
 क्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्।
 दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
 हवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥ ८ ॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत
 चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्।
 तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
 चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि

ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥
 पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
 न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
 सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
 षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं
 ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं
 मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वा-
 ऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य
 धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
 सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
 ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
 ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
 ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
 तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो

वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। अतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा अतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसथ्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्वै॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृतः
स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्। तौ
पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं
कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव
भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै
दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता ऋतवः

संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा

प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं
 लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा
 प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता।
 संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं
 लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्भ्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः स्वित्यब्रुवन्।
 गायत्रियात्रिष्टुभिर्जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु सद्भ्य
 आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै
 प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद।
 द्वादश मासाः पञ्चवर्षः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
 एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
 एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
 तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
 सुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
 यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
 चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
 स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स
 द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥
 सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
 तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्।
 स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
 व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः
 पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा
 व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत।
 स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्तै
 हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स
 प्रत्यङ्बाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥
 तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म।
 स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत।
 स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं

हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव
सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णः
हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति
नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं
लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदत।
त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥२६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमैर्न यजते।
सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैति। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो
भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रतितिष्ठति। एकविंशेन
रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न
निर्हृत्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते
प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्ब्रुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामव्हीनात्। तेऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।
तथा नो दक्षिणा न ह्वेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो

वै तान्दक्षिणा॑ नाल्ली॑नात्। य ए॒वं वि॒द्वान्व्या॒वृत्य॑ दक्षिणां॑
प्रति॑गृह्णाति। नैनं॑ दक्षिणा॑ व्लीनाति॥२८॥

राजा॑ त्वा वरु॑णो नयतु देवि दक्षिणे॒ऽग्नये॑ हिर॑ण्यमित्या॑ह।
आ॒ग्नेयं॑ वै हिर॑ण्यम्। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। सोमा॑य॒
वास॑ इत्या॑ह। सौ॒म्यं वै वासः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति।
रु॒द्राय॑ गा॒मित्या॑ह। रौ॒द्री वै गौः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑-
गृह्णाति। वरु॑णा॒याश्च॒मित्या॑ह॥२९॥

वा॒रु॒णो वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑गृह्णाति। प्र॒जाप॑तये॒
पुरु॑ष॒मित्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वै पुरु॑षः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑
गृह्णाति। मन॑वे॒ तल्प॑मित्या॑ह। मान॑वो वै तल्पः॑। स्वयै॒वैन॑
दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृह्णाति। उ॒त्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायान॑ इत्या॑ह। इ॒यं
वा उ॑त्ता॒न आ॑ङ्गीर॒सः॥३०॥

अ॒नयै॒वैन॑त्प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॑र्यर्चा रथं॑ प्रति॑ गृह्णाति।
वै॒श्वान॑रो वै दे॒वत॑या॒ रथः॑। स्वयै॒वैन॑ दे॒वत॑या॒ प्रति॑ गृह्णाति।
तेना॑मृ॒तत्व॑म॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वात्म॑न्ध॑त्ते। वयो॑ दा॒त्र
इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। मयो॒
मह्य॑मस्तु प्रति॑ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं कस्मा
अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः
कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो
दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशे-
त्याह। समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति।
न समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन
प्रतिगृह्णाति। स एवैनमुष्मिल्लोके काम आगच्छति।
कामैतत्त एषा तै काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानो-
ऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं
विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

द्वीनात्यश्रमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वशममहः। दशमेऽहन्त्सर्पराज्ञियां
ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते।
तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो-
ऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा

प्रति॑ हरति। मन॑ इव॒ हि प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। दे॒वा वै
स॒र्पाः। तेषा॑मि॒यः राज्ञी॑। यथ्स॑र्परा॒ज्ञियां ऋ॒ग्भिः स्तु॒वन्ति॑।
अ॒स्यामे॒व प्रति॑ तिष्ठन्ति॥ ३५॥

चतु॑र्होतृन् होता॒ व्याच॑ष्टे। स्तु॒तमनु॑शंसति॒ शान्त्यै॑। अन्तो॒
वा ए॒ष य॒ज्ञस्य॑। यद॑श॒ममहः॑। ए॒तत्खलु॑ वै दे॒वानां॑ पर॒मं
गुह्यं॑ ब्रह्म॑। यच्चतु॑र्होतारः। द॒शमेऽह॑श्चतु॑र्होतृ॒न्य्याच॑ष्टे।
य॒ज्ञस्यै॒वान्तं॑ ग॒त्वा। पर॒मं दे॒वानां॑ गुह्यं॑ ब्रह्माव॑ रुन्धे। तदे॒व
प्र॒काशं॑ गमयति॥ ३६॥

तदे॑नं प्रका॒शं ग॒तम्। प्र॒का॒शं प्र॒जानां॑ गमयति। वाचं॑ यच्छति।
य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। य॒ज॒मान॑दे॒वत्यं॑ वा अहः॑। भ्रातृ॒व्यदे॒वत्यां॑
रात्रिः॑। अह्ना॑ रात्रिं॒ ध्यायेत्। भ्रातृ॒व्यस्यै॒व तल्लो॒कं वृ॑ङ्क्ते।
यद्वि॒वा वाचं॑ वि॒सृजेत्। अह॑र्भ्रातृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। यन्नक्तं॑
वि॒सृजेत्। रात्रिं॑ भ्रातृ॒व्यायोच्छि॑षेत्। अ॒धिवृ॒क्षसूर्ये॑
वाचं॑ वि॒सृजति॑। ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमुच्छि॑षति।
याव॑दादित्योऽस्त॒मेति॑॥ ३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः सम॑श्लिष्यन्। ता

रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। तानाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेद्धयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अग्निं भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सोऽमन्यत। अग्निं वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त

इति। स वाचस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्।
तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि
हृदयम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना
भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं
विद्वाःश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते।
अभि सुवर्गं लोकं जयति। षड्वोत्रा प्रायणीयमा सादयति।
अमुष्मै वै लोकाय षड्वोता। घ्नन्ति खलु वा एतत्सोमम्।
यदभिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनमुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो
वै चतुर्होता। यश एवात्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा पशुमुपसादयति।
सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः। यजमानमेव सुवर्गं
लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै
सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवात्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयति।
तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति।

ब॒हिष्प॒वमा॒ने दश॑हो॒तारं॒ व्याच॑क्षी॒त। मा॒ध्यं दि॒ने
पव॑माने चतु॒र्हो॒तारम्। आ॒र्भवे॑ पव॑माने प॒ञ्चहो॑तारम्।
पि॒तृय॒ज्ञे षड्दो॑तारम्। य॒ज्ञाय॒ज्ञिय॑स्य स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।
अ॒नु॒स॒व॒नमे॒वैनां॑ स्त॒र्पय॑ति॥४४॥

तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑न॒ सोम॑पी॒थो न॑मति।
दे॒वा वै चतु॑र्हो॒तृभिः॑ स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परि॒मितं॒
यश॑स्का॒माः। ते॑ऽब्रु॒वन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑ ऋ॒च्छात्।
सर्वे॑षान्नस्त॒थ्स॒हास॑दिति। सोम॒श्चतु॑र्हो॒त्रा। अ॒ग्निः प॒ञ्चहो॑त्रा।
धा॒ता षड्दो॑त्रा॥४५॥

इन्द्रः॑ स॒प्तहो॑त्रा। प्र॒जाप॑ति॒र्दश॑हो॒त्रा। तेषां॑ सोम॒ः
राजा॑नं॒ यश॑ आ॒र्च्छत्। तन्न्य॑का॒मय॑त। तेनापा॑क्रामत्।
तेन॑ प्र॒लाय॑मचरत्। तं दे॒वाः प्रैषैः॑ प्रैष॑मैच्छन्। तत्प्रे॒षाणां॑
प्रैष॑त्वम्। नि॒वि॒द्भिर्न्य॑वेदयन्। तन्नि॒विदा॑न्नि॒वित्त्वम्॥४६॥

आ॒प्री॒भिरा॑प्नुवन्। तदा॒प्री॒णा॑मा॒प्रित्वम्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यशो॑
व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा॑ अभवन्। तद्ग्र॒हा॑णां ग्र॒ह॒त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्र॒हा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॒ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। ते॑ऽब्रु॒वन्। यो वै नः॑ श्रेष्ठो-
ऽभू॑त्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिम२ सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्थसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं
ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः
प्रोच्यः। यश एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिषुण्वन्ति सप्तहोता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे च॥—————[८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपानादग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाना-
दूर्चिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयो-
ऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अजायन्त।

तद्भूयोऽतप्यत। तद्भ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥
 स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव
 हि मन्यन्ते। तस्मात्पशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति।
 तद्वशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवं
 तपसो वीर्यं विद्वांस्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः
 सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अज्ञि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति।
 यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्यमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्।
 यद्ध्रुवमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो
 रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म।
 य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमाच्छति।
 स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत्
 प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
 जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
 तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति।

स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव
प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्धोना
असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा
तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोध्नाऽभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रज्जते पात्रे घृतमदुहत्।
याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सोऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सोऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स
मुखाद्देवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य
सा तनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं
वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।

प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छीवस्य सन्नाम् ब्रह्म।
व्युच्छन्ती व्युच्छन्त्यस्मै वस्यंसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
वेद॥५९॥

अग्निं रजायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमदुहृद्याऽस्य सा
तनूरासीदहरभवदृच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तद्वम्भ्रं स जघनात्सा
तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सोऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देववांन्मृत्यये
दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥) [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परैहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति मा देवा
अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां
देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं स्यामित्यब्रवीत्।
एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्। यदेतद्वीषीति। को ह

वै नामं प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरे॑नं नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्रत्य॑मु॒श्चत्। ततो॑ वा इन्द्रो॑
दे॒वाना॑मधि॑पतिरभवत्। य एवं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नानां
भवति॑। सोऽम॑न्यत। किं किं॑ वा अ॑कर॒मिति॑। स च॒न्द्रं म॒
आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य एवं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑
गोपा॑यत् इति॑। तथ्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य एवं वेद॑। नैनं॑
द॒भ्नोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य एवं वेद॑। इन्द्रि॒याव्ये॑व भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमे॒ष्ठित्व॑म्।
य एवं वेद॑। प॒र॒मा॒मे॒व का॑ष्ठां गच्छति॑। तं दे॒वाः संम॑न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। आ॒दि॒त्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उत्त॑रतः। अ॒ङ्गिर॑सः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः परा॑श्चम्। य एवं वेद॑। उपै॑न॒ समा॑नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता
अ॑स्मै नाति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्पश्य॑न्तीः।

दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं
पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः।
मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः
पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः।
मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अंति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदैन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्च मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चात्रव
च॥

[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयान्भवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स दशहोतारं प्रायुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आजायेतेति।

स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म आजायेतेति।
स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
पशुमान्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत।
तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयेत
पशुमान्स्यामिति। स पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्यृतवो-
ऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत
सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी
जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य
प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः
सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत।
सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी

जायते। स वा ए॒ष प॒शुः पञ्च॒धा प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॥७१॥

प॒द्भि॒र्मुखे॑न। ते दे॒वाः प॒शून् वि॒त्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्।
तै॑ऽमु॒ष्मि॑ल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तै॑ऽब्रुवन्। अ॒मु॒तः प्र॒दानं॑ वा
उप॑जिजीवि॒मेति॑। ते स॒प्तहो॑तारं य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्।
आ॒ङ्गीर॒सं प्रा॑हि॒ण्वन्। ए॒तेना॒मु॒त्रं क॒ल्प॒येति॑। तस्य॒ वा इ॒यं
क्लृ॒प्तिः॥७२॥

यदि॒दं किं॑ च। य ए॒वं वेद॑। क॒ल्प॑तेऽस्मै। स वा
अ॒यं म॑नु॒ष्ये॑षु य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मु॒त्रं स॒द्ध्यो दे॒वेभ्यो॑
ह॒व्यं वह॑ति। य ए॒वं वेद॑। उपै॑नं य॒ज्ञो न॑मति। यो वै
चतु॑र्होतृणां नि॒दानं॑ वेद॑। नि॒दान॑वान्भवति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रं वै
दश॑होतुर्नि॒दान॑म्। द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सौ चतु॑र्होतुः। चा॒तु॒र्मा॒स्यानि॑
पञ्च॑होतुः। प॒शुब॑न्धः षड्द्वो॑तुः। सौ॒म्योऽध्व॑रः स॒प्तहो॑तुः। ए॒तद्वै
चतु॑र्होतृणां नि॒दान॑म्। य ए॒वं वेद॑। नि॒दान॑वान्भवति॥७३॥

अ॒मि॒मी॒त तं॑ प्रायु॑ङ्क्त पञ्च॑होतारं प्र यु॑ञ्जीत जाये॒तेति॑ तिष्ठति॒ क्लृ॒प्तिर्दश॑होतुर्नि॒दानं॑ स॒प्त
च॑॥

[११]

प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्र॒जाः सृ॑जे॒येति॑ प्र॒जाप॑तिरकामयत् द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सौ सृ॑जे॒येति॑
प्र॒जाप॑तिरकामयत् प्रजा॒ये॒येति॑ स तपः॑ स त्रि॒वृ॒तं प्र॒जाप॑तिरकामयत् दश॑होतारं तेन॑

दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै
 चतुर्होतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयानेकादश॥११॥
 प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनत्तस्य वा इयं कृप्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर-
 यदस्मिन्नादित्ये स षड्वीतुः सप्तहोतारन्त्रिसप्ततिः॥७३॥
 प्रजापतिरकामयत निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति।
यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार
उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता।
अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव।
य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद।
कल्पन्तेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य
एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता।
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त
इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुप-
देशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः
समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते।
अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति
जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्।

अ॒यमवा॑सा॒दिति॑ ॥ ३ ॥

सप्त॑होता प्रति॑ष्ठां वेदं॑ बु॒ध्यन्ते॒ षट् ॥ [१]

दक्षि॑णां प्रति॒ग्रही॒ष्यन्त्सप्त॑दश॒कृत्वोऽपा॑न्यात् । आ॒त्मानं॑ मे॒व
समि॑न्धे । तेज॑से वी॒र्या॑य । अथो॑ प्र॒जाप॑तिरे॒वैनां॑ भू॒त्वा
प्रति॑गृह्णाति । आ॒त्मनोऽना॑त्यै । यद्ये॒नमा॒र्त्विज्या॑ द्रुतं सन्तं
नि॒र्हरे॑रन् । आग्नी॑ध्रे जुहुया॒दश॑होतारम् । च॒तुर्गृ॑ही॒तेना॑ज्ये॒न ।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यङ्घ्रि॑ष्ठन् । प्र॒तिलो॑मं वि॒ग्राह॑म् ॥ ४ ॥

प्रा॒णाने॒वास्योप॑ दासयति । यद्ये॒नं पुन॑रुप॒ शिक्षे॑युः । आग्नी॑ध्र
ए॒व जु॑हुया॒दश॑होतारम् । च॒तुर्गृ॑ही॒तेना॑ज्ये॒न । प॒श्चात्प्रा॑डासीनः ।
अ॒नुलो॑ममवि॒ग्राह॑म् । प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्पयति । प्रायश्चि॑त्ती
वाग्धो॑तेत्यृ॒तुमुख॑ऋ॒तुमुखे॑ जुहोति । ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति ।
कल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒तवः॑ ॥ ५ ॥

कृ॒ता अ॑स्मा ऋ॒तव॑ आ॒यन्ति॑ । षड्द्वो॑ता॒ वै भू॒त्वा प्र॒जाप॑तिरि॒दं
सर्व॑मसृजत । स मनो॑ऽसृजत । मन॒सोऽधि॑ गाय॒त्रीम॑सृजत ।
तद्गा॑य॒त्रीं यश॑ आर्च्छत् । तामाऽल॑भत । गा॒य॒त्रिया॑ अधि॒
छन्दा॑ङ्स्यसृजत । छन्दो॒भ्योऽधि॑ सामं । तथ्साम॒ यश॑
आर्च्छत् । तदाऽल॑भत ॥ ६ ॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुर्भ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं
यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत।
ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तत्सोमं यशं आर्च्छत्। तमाऽलभत।
सोमादधि पशूनंसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥ ७ ॥

तदिन्द्रं यशं आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्रं इव
यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं
किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रति-
गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा
प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवेनं
धाम्ना प्रत्येति॥ ८ ॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्थद्वं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च

चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्न्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सौऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्। तान्योषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पञ्च च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सौऽर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य

ए॒वं वि॒द्वान् वा॒सः प्र॒तिगृ॑ह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। तृतीय॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै रु॒द्रस्य॒ गां प्र॑तिजग्र॒हुषः। च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तामे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त॥१२॥

च॒तुर्थ॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वान्गां प्र॑तिगृह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। च॒तुर्थ॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै वरु॑णस्याश्वं॑ प्र॒तिजग्र॑हुषः। प॒ञ्चम॑मिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तमे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स प॑ञ्चममिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त। प॒ञ्चम॑मिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वानश्वं॑ प्र॒तिगृ॑ह्णाति॥१३॥

अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। प॒ञ्चम॑मस्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति। तस्य॒ वै प्र॒जाप॑तेः पुरु॑षं प्र॒तिजग्र॑हुषः। ष॒ष्ठमिन्द्रि॒यस्याप॑क्रामत्। तमे॒तेनै॒व प्रत्य॑गृह्णात्। तेन॒ वै स ष॒ष्ठमिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्त। ष॒ष्ठमिन्द्रि॒यस्याऽऽत्म॑न्नुपाधत्ते। य ए॒वं वि॒द्वान्पुरु॑षं प्र॒तिगृ॑ह्णाति। अथ॒ योऽवि॒द्वान्प्र॒तिगृ॑ह्णाति। ष॒ष्ठम॑स्येन्द्रि॒यस्याप॑क्रामति॥१४॥

तस्य॒ वै मनो॑स्तल्पं॑ प्र॒तिजग्र॑हुषः। स॒प्तमिन्द्रि॒य-

स्यापाँक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स
 संसृममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। संसृममिन्द्रियस्या-
 ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वाँस्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ
 योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। संसृममस्येन्द्रियस्यापँक्रामति।
 तस्य वा उत्तानस्याँऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
 अष्टममिन्द्रियस्यापाँक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्या-
 ऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
 विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टम-
 मस्येन्द्रियस्यापँक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान
 एवाँऽऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्।
 यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाँऽऽङ्गीरसः
 प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आँङ्गीरसः।
 अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनँ हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापाँक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापँक्रामत्यष्टममि-
 न्द्रियस्यापाँक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेर्हरिण्यँ सोमस्य वासस्तदेतेन रुद्रस्य
 गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै अर्धं
 तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं संसृमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि

तदेतेनैकम्॥)॥

[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्दशहोतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यत्षड्होतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनतूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनतूनकल्पयन्त। यत्सप्तहोतारः सत्रमासता। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्समतन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्थ्समतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा

अ॒र्य॒मणं॑ वेद॑। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य॒ज्ञो
वा अ॒र्य॒मा। आर्या॑वस॒तिरिति॑ वै तमा॑हु॒र्यं प्र॒शंस॑न्ति।
आर्या॑वस॒तिर्भव॑ति। य ए॒वं वेद॑॥२०॥

यद्वा इ॒दं किं॑ च। तथ्सर्वं॑ चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑ य॒ज्ञो
निर्मि॑तः। स य ए॒वं वि॒द्वान् वि॒वदे॑त। अ॒हमे॒व भू॒यो वेद॑।
यश्चतु॑र्होतृन् वेदेति॑। स ह्ये॒व भू॒यो वेद॑। यश्चतु॑र्होतृन् वेद॑।
यो वै चतु॑र्होतृणां॑ होतृन् वेद॑। सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑मत्ति॥२१॥
सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑। प्र॒जाप॑तिर्वै दश॑होतृणां॑ होता॑।
सोम॑श्चतु॑र्होतृणां॑ होता॑। अ॒ग्निः प॑श्चहोतृणां॑ होता॑।
धा॒ता ष॑ड्होतृणां॑ होता॑। अ॒र्य॒मा स॑प्तहोतृणां॑ होता॑। ए॒ते
वै चतु॑र्होतृणां॑ होता॑रः। तान् य ए॒वं वेद॑। सर्वा॑सु
प्र॒जास्वन्न॑मत्ति। सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑॥२२॥

आ॒र्ध्रुव॑न्ना॒र्ध्रुव॑न्नित्ये॒वं वेदा॑न्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑ (वै तेन॑ स॒त्रङ्केन॑)॥—————[५]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा व्य॑स्र॒सत॑। स हृद॑यं भूतो॑ऽशयत्।
आत्म॑न् हा (३) इत्यह्व॑यत्। आपः॑ प्रत्य॑शृण्वन्। ता
अ॒ग्निहो॑त्रेणै॒व य॑ज्ञ॒क्रतु॑नोप॑ प॒र्याव॑र्तन्त। ताः कु॒सिन्धु॑मुपौहन्।

तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दृशपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप-
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्मादृशपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप-
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छुवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।
तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चर्त्विजः। षट्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ
शिशमवांश्च प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः।
षट्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः
सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्थसप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्।
तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप-
पर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे

सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता।
पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति।
हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद॥ २६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरध्वरेण यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्विति।
सोऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति। स
एतांश्चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानजुहोत्। तैर्वै
स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी।
पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं
मांसमस्थिं मज्जानम्॥ २८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।

चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति
 पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि
 चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।
 चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्।
 सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च
 सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः
 प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं
 चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
 गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥—————[७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
 सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्माच्छ्रयन्तर्वली।
 हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।
 स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो
 भवति। तस्यासुरेवार्जीवत्॥३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य

ए॒वम॑सुराणाम॒सुर॒त्वं वेद॑। अ॒सु॒माने॒व भ॑वति। नै॒न॒मसु॑र्जहाति।
 सोऽसु॑रान्ध॒सृ॒ष्ट्वा पि॒तेवा॑मन्यत। तद॒नु पि॒तृन॑सृजत। तत्पि॑तृणां
 पि॑तृत्वम्। य ए॒वं पि॑तृणां पि॑तृत्वं वेद॑। पि॒तेवै॒व स्वाना॑
 भवति॥३२॥

यन्त्य॑स्य पि॒तरो॒ हव॑म्। स पि॒तृन्ध॒सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्।
 तद॒नु म॒नुष्या॑नसृजत। तन्म॑नुष्याणां म॒नुष्य॑त्वम्। य
 ए॒वं म॑नुष्याणां म॒नुष्य॑त्वं वेद॑। म॒न॒स्व्ये॒व भ॑वति। नै॒न॒
 मनु॑र्जहाति। तस्मै॑ म॒नुष्या॑न्ध॒सृ॒ष्ट्वाऽऽम॑नस्यत्। दि॒वा दे॒व॒त्रा-
 ऽभ॑वत्। तद॒नु दे॒वान॑सृजत। तद्दे॒वाना॑ दे॒व॒त्वम्। य ए॒वं
 दे॒वाना॑ दे॒व॒त्वं वेद॑। दि॒वा है॒वास्य॑ दे॒व॒त्रा भ॑वति। तानि॒ वा
 ए॒तानि॑ च॒त्वार्य॑म्भा॑सि। दे॒वा म॑नुष्याः पि॒तरोऽसु॑राः। तेषु॒
 सर्वे॑ष्व॒म्भो न॑भ इ॒व भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥३३॥

अ॒जी॒व॒ध॒स्वाना॑ भवति दे॒वान॑सृजत स॒प्त च॑॥ [८]

ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॑ वदन्ति। यो वा इ॒मं वि॒द्यात्। यतो॒ऽयं प॑वते।
 यद॑भि प॑वते। यद॑भि स॒म्प॑वते। सर्व॑मायुरि॒यात्। न पु॒रा-
 ऽऽयु॑षः प्र मी॑येत। प॒शु॒मा॒न्ध॒स्यात्। वि॒न्देत् प्र॒जाम्। यो वा
 इ॒मं वेद॑॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति।
न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति। विन्दते प्रजाम्।
अद्भ्यः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते।
अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते।
अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि
सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते।
दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि
पवते। दिशोऽभि सम्पवते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि
प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद।
स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्चैव
भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
दिश आ वाति॥३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।

स वा ए॒ष मा॑त॒रिश्चै॒व। अथ॑ यत्प॒श्चाद्वा॑ति। प॒व॒मा॒न ए॒व
भू॒त्वा प॒श्चाद्वा॑ति। प॒त॒म॒स्मा॒ आ॒ह॒र॒न्ति। प॒त॒मु॒प॒ह॒र॒न्ति।
प॒त॒म॒श्चा॑ति। य ए॒वं वे॒द। स वा ए॒ष प॒व॒मा॒न ए॒व॥३९॥

अथ॑ यदु॒त्तर॒तो वा॑ति। स॒वि॒तै॒व भू॒त्वोत्तर॒तो वा॑ति। स॒वि॒ते॒व
स्वा॒नां भ॒व॒ति। य ए॒वं वे॒द। स वा ए॒ष स॒वि॒तै॒व। ते य
ए॒नं पु॒र॒स्ता॑दा॒य॒न्त॑मु॒प॒व॒द॑न्ति। य ए॒वा॒स्य॑ पु॒र॒स्ता॑त्पा॒प्मानः॑।
ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति। पु॒र॒स्ता॑दि॒तरा॒न्या॒प्मनः॑ स॒च॒न्ते। अथ॑ य
ए॒नं दक्षि॑ण॒त आ॒य॒न्त॑मु॒प॒व॒द॑न्ति॥४०॥

य ए॒वा॒स्य॑ दक्षि॑ण॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति। दक्षि॑ण॒त
इ॒तरा॒न्या॒प्मनः॑ स॒च॒न्ते। अथ॑ य ए॒नं प॒श्चा॑दा॒य॒न्त॑मु॒प॒
व॒द॑न्ति। य ए॒वा॒स्य॑ प॒श्चा॑त्पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति।
प॒श्चा॑दि॒तरा॒न्या॒प्मनः॑ स॒च॒न्ते। अथ॑ य ए॒नमु॒त्तर॒त आ॒य॒न्त॑मु॒प॒
व॒द॑न्ति। य ए॒वा॒स्यो॒त्तर॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति॥४१॥

उ॒त्तर॒त इ॒तरा॒न्या॒प्मनः॑ स॒च॒न्ते। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। वी॒वं
नृ॒त्येत्। प्रे॒वं च॒लेत्। व्य॒स्ये॒वाक्ष्यौ॑ भा॒षेत्। म॒ण्टये॑दि॒व।
क्रा॒थये॑दि॒व। शृ॒ङ्गाये॑ते॒व। उ॒त मो॒प॑ व॒देयुः। उ॒त मे॑
पा॒प्मान॒मप॑ ह॒न्यु॒रिति॑। स या॒न्दि॒शं॑ स॒नि॒मे॒ष्यन्थ॑स्यात्।

यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्।
सातमेव रदितं व्यूढं गुन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं
पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं
वेद॥४२॥

वेद सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः
पाप्मानस्तां स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वा पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।

त९ हो॒वाच। भो॒गं तु म॒ आच॑क्ष्व। ए॒तन्म॒ आच॑क्ष्व। यत्ते॑
पा॒णावि॑ति। तस्या॑ उ॒ ह त्रीन् वेदा॒न्प्रद॑दौ। तस्मा॒दुह॑ स्त्रियो॒
भो॒गमै॒व हा॑रयन्ते। स यः का॒मये॑त प्रि॒यः स्या॒मिति॑॥४५॥
यं वा॑ का॒मये॑त प्रि॒यः स्या॒दिति॑। तस्मा॑ ए॒त९
स्था॑ग॒रम॑लङ्का॒रं क॑ल्पयित्वा। दश॑हो॒तारं पु॑रस्ता॒द्याख्या॑य।
चतु॑र्हो॒तारं दक्षि॑णतः। पञ्च॑हो॒तारं प॒श्चात्। षड्दो॑तारमुत्तर॒तः।
सप्त॑हो॒तारमु॑परि॒ष्टात्। स॒म्भारै॑श्च॒ पत्नि॑भिश्च॒ मुखे॑ऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं॑ व्रजेत्। प्रि॒यो है॒व भ॑वति॥४६॥

अ॒न्यान्लङ्कृत्य॑ स्या॒मिति॑ भवति॥—————[१०]

ब्रह्मा॑त्म॒न्वद॑सृजत। तद॑का॒मय॑त। स॒मा॒त्मना॑ प॒द्येये॑ति।
आ॒त्म॒न्ना॒त्म॒न्नित्या॑म॒न्नय॑त। तस्मै॑ दश॒म९ हू॑तः प्रत्य॑शृणोत्।
स दश॑हूतोऽभवत्। दश॑हूतो ह॒ वै ना॒मैषः॑। तं वा ए॒तं
दश॑हूत॒९ स॒न्तम्। दश॑हो॒तेत्या॑चक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रि॒या
इ॒व हि दे॒वाः॥४७॥

आ॒त्म॒न्ना॒त्म॒न्नित्या॑म॒न्नय॑त। तस्मै॑ सप्त॒म९ हू॑तः प्रत्य॑शृणोत्।
स सप्त॑हूतोऽभवत्। सप्त॑हूतो ह॒ वै ना॒मैषः॑। तं वा ए॒त९
सप्त॑हूत॒९ स॒न्तम्। सप्त॑हो॒तेत्या॑चक्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रि॒या

इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः
प्रत्यशृणोत्। स षड्भूतोऽभवत्॥४८॥

षड्भूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्भूतं सन्तम्।
षड्भूतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
स पञ्चभूतोऽभवत्। पञ्चभूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
पञ्चभूतं सन्तम्। पञ्चभूतेत्याचक्षते परोक्षेण॥४९॥

परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्भूतोऽभवत्। चतुर्भूतो ह
वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्भूतं सन्तम्। चतुर्भूतेत्याचक्षते
परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे
नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु
हैनां चतुर्भूतार इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां
हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं
वेद॥५०॥

देवाः षड्भूतोऽभवत्पञ्चभूतेत्याचक्षते परोक्षेणाश्रौषीः षट्॥ ————— [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशं होतारः प्रजापतिर्व्यसं

प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाङ्मन्त्रब्रह्मवादिनो यो वा इमं

विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्नेर्यद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः
पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
 विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
 भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि
 सन्तु। सञ्ज्ञास्पत्यः सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
 तिष्ठा महासि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
 जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
 ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
 तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
 वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा अमित्रान्॥२॥
 अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च ऊरौ।
 यथा तव शर्मन्मदैम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
 हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गुवेषणं हरिभ्याम्।
 उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
 इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
 ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
 स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्य।
 उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्धेह्यजरं न आयुः।
 त्वामग्ने हविष्मन्तः। देवं मर्तास ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि नो
 दुर्गहा जातवेदः। सिन्धुं न नावा दुरिताऽति पर्षि। अग्ने
 अत्रिवन्मनसा गृणानः। अस्माकं बोध्यविता तनूनाम्। पूषा
 गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः।
 पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्मां अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः
 सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सप्रथा असि।
 जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते। अग्नी रक्षांसि
 सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः। अग्ने रक्षा
 णो अहंसः॥६॥

प्रति ष्म देव रीषतः। तपिष्ठैर्जरो दह। अग्ने हंसि
 न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्येष्व। स्वे क्षये शुचिव्रता। आ वात

वाहि भेषजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्व९ हि विश्वभेषजः।
देवानां दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातः॥७॥

आ सिन्धोरा परावतः। दक्षं मे अन्य आवातु। परान्यो वातु
यद्रपः। यद्दो वात ते गृहे। अमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो
देहि जीवसे। ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह।
वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र ण आयू९षि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा
हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो
अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदं नमः।
कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो
बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा।
त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः।
तिग्मेषव आयुधा स९शिशानाः। उप प्रयन्ति नरो
अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युर्होता वरुणो विश्ववेदाः।

म॒न्युं वि॒शं ई॒डते दे॒व॒यन्तीः॑। पा॒हि नो॑ म॒न्यो तप॑सा श्रमे॑ण।
 त्वम॑ग्रे व्र॒तभृ॑च्छुचिः॑। दे॒वाः आसा॑दया इ॒ह। अ॒ग्रे ह॒व्याय॑
 वोढ॑वे। व्र॒तानु॑बिभ्र॑द्व॒तपा॑ अदा॑भ्यः। यजा॑ नो दे॒वाः अ॒जरः
 सु॒वीरः॑। दध॑द्र॒त्नानि॑ सु॒विदा॒नो अ॒ग्रे। गो॒पा॒य नो॑ जी॒वसे॑
 जा॒तवे॑दः॥११॥

जिघांसत्यग्निं त्रिंशद्घन्वानीडते सर्वा अहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्रे एकं च॥

[१]

चक्षु॑षो हे॒ते म॒न॑सो हे॒ते। वाचो॑ हे॒ते ब्र॒ह्म॑णो हे॒ते। यो मा॑-
 ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तम॑ग्रे मे॒न्या मे॒निं कृ॑णु। यो मा॑ चक्षु॑षा
 यो म॒न॑सा। यो वा॒चा ब्र॒ह्म॑णा ऽघा॒युर॑भि॒दास॑ति। तयो॑ ऽग्रे त्वं
 मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्कि॑श्चा॒सौ म॒न॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा।
 य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृ॒त्युर्निर्ऋ॑त्या संवि॒दानः॑। पु॒रादि॑ष्टादाहु॒तीर॑स्य ह॒न्तु।
 या॒तुधा॑ना॒ निर्ऋ॑तिरादु॒रक्षः॑। ते अ॑स्य घ॒न्त्वन्ते॑न स॒त्यम्।
 इ॒न्द्रे॒षिता॑ आ॒ज्यम॑स्य म॒घ्नन्तु। मा॑ तथ्समृ॑द्धि॒ यद॒सौ
 क॒रोति॑। ह॒न्मि॑ ते॒ऽहं कृ॑तः॒ ह॒विः। यो मे॑ घो॒रम॑चीकृतः।
 अपा॑श्चौ त उ॒भौ बा॒हू। अप॑न॒ह्याम्या॒स्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बा॒हू। अपं नह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॒
ब्रह्म॑णा। सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। य॒ज्ञं
दे॒वेषु॑ नस्कृधि। स्वि॑ष्टम॒स्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्राप॒न्न-
रा॑तयः। अन्ति॑ दूरे स॒तो अ॒ग्ने। भ्रातृ॑व्यस्याभि॒दास॑तः॥१४॥

व॒षट्कारेण॑ वज्रेण। कृत्या॑ ह॒न्मि कृ॒ताम॒हम्। यो मा॒ नक्तं॑
दिवा॑ सा॒यम्। प्रा॒तश्चाहो॑ नि॒पीय॑ति। अ॒द्या तमिन्द्र॑ वज्रेण।
भातृ॑व्यं पादयामसि। इन्द्र॑स्य गृ॒होऽसि॑ तन्त्वा॑। प्रप॑द्ये सगुः
साश्वः॑। स॒ह यन्मे॒ अस्ति॒ तेन॑। ईडे॑ अ॒ग्निं वि॑प॒श्चितम्॥१५॥

गिरा॑ य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम्। श्रु॒ष्टीवा॑न॒न्धिता॑वा॒नम्। अ॒ग्ने श॒केम॑
ते व॒यम्। यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑। अति॑ द्वे॒षांसि॑ तरेम।
अव॑तं मा॒ सम॑नसौ॒ समो॑कसौ। सच॑ेतसौ॒ सर॑ेतसौ। उ॒भौ
मा॑म॒वत॑जा॒तवे॑दसौ। शि॒वौ भ॑वतम॒द्य नः॑। स्व॒यं कृ॑ण्वानः
सु॒गम॑प्र॒यावम्॥१६॥

ति॒ग्मशृ॑ङ्गो वृष॒भः शो॑शु॒चानः॑। प्र॒त्नं स॒धस्थ॑मनु पश्य॑मानः।
आ तन्तु॑म॒ग्निर्दिव्यं॑ त॒तान। त्वन्न॒स्तन्तु॑रु॒त सेतु॑र॒ग्ने। त्वं प॒न्था
भव॑सि दे॒व्यानः॑। त्वया॑ऽग्ने पृ॒ष्ठं व॒यमारु॑हेम। अथा॑ दे॒वैः
स॒धमा॑दं मदेम। उदु॑त्त॒मं मु॑मुग्धि नः। वि पाशं॑ मध्य॒मश्च॑त।

अवाध॑मानि जी॒वसे॑ ॥१७॥

व॒यं सौ॑म व्र॒ते तव॑ । मन॑स्त॒नूषु॑ बिभ्र॑तः । प्र॒जाव॑न्तो
अशी॑महि । इन्द्रा॑णी दे॒वी सु॒भगा॑ सु॒पत्नी॑ । उद॑र॒शेन॑
पति॑विद्ये जिगा॒य । त्रि॑र॒शद॑स्या ज॒घनं॑ यो॒ज॒नानि॑ । उ॒प॒स्थ
इन्द्र॑र॒थं स्थ॑वि॒रं बिभ॑र्ति । सेना॑ ह॒ नाम॑ पृथि॒वी ध॑नञ्ज॒या ।
वि॒श्वव्य॑चा॒ अदि॑तिः सूर्य॑त्वक् । इन्द्रा॑णी दे॒वी प्रा॒सहा॑
ददा॑ना ॥१८॥

सा नो॑ दे॒वी सु॒हवा॑ शर्म॑ यच्छतु । आत्वा॑ऽहार्षम॒न्तर॑भूः ।
ध्रु॒वस्ति॑ष्ठावि॒चाच॑लिः । वि॒शस्त्वा॑ सर्वा॑ वाञ्छन्तु । मा
त्वद्रा॑ष्ट्रमधि॑ भ्रशत् । ध्रु॒वा द्यौर्ध्रु॒वा पृ॑थि॒वी । ध्रु॒वं वि॒श्वमि॑दं
जग॑त् । ध्रु॒वा ह॒ पर्व॑ता इ॒मे । ध्रु॒वो राजा॑ वि॒शाम॑यम् ।
इ॒हैवैधि॑ मा व्य॑थिष्ठाः ॥१९॥

पर्व॑त इ॒वावि॑चाचलिः । इन्द्र॑ इ॒वेह॑ ध्रु॒वस्ति॑ष्ठ । इ॒ह रा॑ष्ट्रमु॒
धा॒रय॑ । अ॒भि॒ति॑ष्ठ पृ॒तन्य॑तः । अध॑रे सन्तु शत्र॑वः । इन्द्र॑ इ॒व
वृ॒त्रहा॑ तिष्ठ । अ॒पः क्षे॒त्राणि॑ स॒ञ्जय॑न् । इन्द्र॑ ए॒णम॑दीधरत् ।
ध्रु॒वं ध्रु॒वेण॑ ह॒विषा॑ । तस्मै॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन् । अ॒यं च॒
ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासंतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददांना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥——[२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्करीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः।
पावका नः सरस्वती। वाजेभिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया
वसुः। सरस्वत्यभिना नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा
न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्म सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धं न जिदंश्च जिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं हि
 शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
 धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
 गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि
 विश्वा। नूमर्तो दयते सनिष्यन् यः। विष्णाव उरुगायाय
 दाशत्॥२४॥

प्र यः सूत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवांसात्।
 विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्।
 ध्रुवासो अस्य कीरयो जनांसः। उरुक्षितिः सुजनिमा
 चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं
 महित्वा। प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य
 स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
 प्रत्यर्धिं देवस्यदेवस्य मुहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्।
 आ नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
 वरीवृज्स्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र।
 इन्द्रः सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि

श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।
अश्विनाववसे निहये वाम्। आ नूनं यात९ सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं
धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहयं नो अस्तु। आवां
तोके तनये तूतुजानाः। सुरत्नांसो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्व९ सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।
त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं
युथ्सु पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्।
भरेषुजा९ सुक्षिति९ सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम।
भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उं
सप्रथाः॥२८॥

अधा ते विष्णो विदुषा चिद्वध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो
हविष्मतः। यः पूर्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्जानये
विष्णावे ददाशति। यो जातमस्य महतो महि ब्रवात्। सेदु
श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्य्य यथा विद
ऋतस्य। गर्भ९ हविषा पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम

चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं भंजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्रुवः। हरीं इहोपवक्षतः। इन्द्रं सुखतमे रथे।
एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे शंसिषं हरीं। य ऋत्वियः प्रते
वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतत्रयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥

हरिवर्षसङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा
कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः। स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्त्वा
हरी वृषणायाह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः
समुद्रं रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्।
यदीं सोमः पृणति दुग्धो अंशुः। ह्यामसि त्वेन्द्र
याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
प्रास्मां अव पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
विदानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति पू
गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णाः। अहेडमान् उपयाहि
यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको
अच्छ॥३२॥

इन्द्रा ग॑हि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम्। या तै॑ का॒कुत्सु॑कृता॒ या
वरि॑ष्ठा। यया॒ शश्व॑त्पिब॑सि॒ मध्वं॑ ऊ॒र्मिम्। तया॑ पाहि॒ प्र तै॑
अध्व॑र्युर॑स्थात्। सन्ते॒ वज्रो॑ वर्त॒तामिन्द्र॑ ग॒व्युः। प्रा॒तर्यु॑जा
वि बो॑धय। अश्वि॑ना॒वेह ग॑च्छतम्। अ॒स्य सोम॑स्य पी॒तये॑।
प्रा॒तर्यावा॑णा प्रथ॒मा य॑जध्वम्। पुरा गृ॒ध्रादर॑रुषः पिबाथः।
प्रा॒तर॑हि य॒ज्ञम॒श्विना॒ दधा॑ते। प्रश॑सन्ति क॒वयः॑ पूर्॒वभाजः॑।
प्रा॒तर्य॑जध्वम॒श्विना॑ हि॒नोत। न सा॒यम॑स्ति दे॒वया॑ अजु॑ष्टम्।
उ॒तान्यो॑ अ॒स्मद्य॑जते॒ विचा॑यः। पूर्॒वः पूर्॒वो य॑ज॒मानो॒
वनी॑यान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिश्च्रीर्गमेम सप्रथां भजामहे विशन्तु याह्यर्वाडच्छं पिबाथः
षट्॥ [३]

न॒क्तं जा॒ताऽस्यो॑षधे। रामे॒ कृष्णे॑ अ॒सि॑क्रि च। इ॒दं र॑जनि
रज॑य। कि॒लासं॑ प॒लितं॑ च॒ यत्। कि॒लासं॑ च प॒लितं॑ च।
नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। आ नः॒ स्वो अ॑श्नुतां॒ वर्णः॑। परा॑
श्वे॒तानि॑ पातय। अ॒सितं॑ ते नि॒लय॑नम्। आ॒स्थान॒मसि॑तं
तव॑॥ ३४॥

असि॑क्रियस्योषधे। नि॒रि॒तो ना॑शया॒ पृष॑त्। अ॒स्थि॒जस्य॑

कि॒लास॑स्य॒। त॒नूज॑स्य॒ च॒ यत्त्व॑चि॒। कृ॒त्यया॑ कृ॒तस्य॑ ब्रह्म॑णा॒।
लक्ष्मं॑ श्वे॒तम॑नी॒नश॑म्। स॒रूपा॑ नाम॒ ते मा॒ता। स॒रूपो॑ नाम॒
ते पि॒ता। स॒रूपाऽस्यो॑षधे॒ सा। स॒रूपमि॑दं कृ॒धि॥३५॥

शुन॑ꣳ हु॒वेम॑ म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भ॑रे नृ॒तम॑ वाज॑सातौ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॑तये॒ सम॑त्सु। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जित॑ धना॑नाम्।
धूनु॑थ द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु॑। नि वो॒ वना॑ जिह॑ते
याम॑ नो भि॒या। को॒पय॑थ पृथि॒वीं पृ॑श्निमा॒तरः॑। यु॒धे
यदु॑ग्राः पृष॑ती॒रयु॑ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति॒ पर्व॑तान्। विवि॑श्चन्ति॒
वन॑स्पतीन्॥३६॥

प्रोवा॑रत मरु॒तो दु॑र्मदा॒ इव॑। देवा॑सः॒ सर्व॑या वि॒शा। पुरु॑त्रा
हि स॒दृङ्ङु॑सि॑। विशो॒ विश्वा॑ अनु॒ प्र॒भु। स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे॑।
स॒मत्स्व॑ग्निमव॑से। वा॒ज॒यन्तो॑ हवामहे॑। वाजै॑षु चि॒त्ररा॑धसम्।
सङ्ग॑च्छ॒ध्वꣳ संव॑दध्वम्। सं वो॒ मना॑ꣳसि जा॒नता॑म्॥३७॥

दे॒वा भा॒गं यथा॑ पूर्वे॑। स॒ञ्ज्ञा॒नाना॑ उ॒पास॑त। स॒मा॒नो म॒न्त्रः
समि॑तिः स॒मा॒नी। स॒मा॒नं मनः॑ स॒ह चि॒त्तमे॑षाम्। स॒मा॒नं
केतो॑ अ॒भि सꣳ र॑भध्वम्। सं॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ यजा॒मः।
स॒मा॒नी व॒ आकू॑तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो॒

मनः। यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।
इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
सविता करत्। संज्ञानमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्ध्वम्।
शिवेभिर्द्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
नव्यंसे। रक्षा मार्किर्नो अघशंस ईशत। मदमदे हि नो
ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरूशता। उभया
हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू नं
इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रुषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्देवा
देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
यूयम्। ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि

दिवा यदि नक्तम्। एनं एनस्योक्तरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं
च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनंसः।
उद्वयं तमंसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं दैवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तवं कृधि वनस्पतीं ज्ञानतामसंति वयं भरादित्याश्च नवं च॥—————[४]

वृषासो अ२शुः पवते हविष्मान्त्सोमः। इन्द्रस्य भाग
ऋतयुः शतायुः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं
विशा२ सर्ववीर२ सुवीरम्। कस्य वृषां सुते सचा।
नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। यस्ते शृङ्ग
वृषोनपात्। प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्र आ मनः॥४४॥
त२ सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि। पौ२स्यानि नियुतः
सश्चुरिन्द्रम्। समुद्रं न सिन्धव उक्थशुष्माः। उरुव्यचंसङ्गिर
आ विशन्ति। इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गाः। अपः
प्रेरयन्त्सगरस्य बुध्नात्। यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिः।
विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत द्याम्। अक्षोदयच्छवसा

क्षामंबुध्रम्। वार्णवातस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौघादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभः पर्वतानाम्। आ
नो अग्रे सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। मूर्डीकं धेहि
जीवसे। त्वं सोम महे भगम्। त्वं यून् ऋतायते। दक्षं
दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ न
मित्रावरुणा गविंष्टिषु॥४६॥

रजांसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा
न उक्षतम्। वाचं सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां
वदति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां
वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्ध्युवः। सूरौ रथस्य
नप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
चर्मेवावाधुस्तमो अफस्वन्तः। पर्जन्याय प्र गांयत।
दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो युवसमिच्छतु। अच्छा वद त्वसं
गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिक्रदद्वृषभो
जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः
 पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्।
 इडां नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं
 घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि।
 असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तं
 स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
 निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
 हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
 बर्हिषानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च
 मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि वृत्रहन्तमा। याभ्याः
 सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचर्षणी
 वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गर्विष्टिषु तन्तुं गर्भं सुजाताः सखा सप्त च॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती स्तोम्या-
 ऽभूत्। इमा जुहानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमं सरस्वति
 जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम शरणं न

वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः। ततो
धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उथ्सः।
ऋत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्त आनाश
सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बरुहिः सीदा।
वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु
नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावन्त्सावीः सौभगम्। परा
दुष्वप्रियः सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव।
यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिर्मेकैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजानि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयप्स्यन्निव सक्थ्यौ। वि न

इन्द्र मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः
सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपमं।
कामस्य तृप्तिमानन्दम्। तस्याग्ने भाजयेह मां। मोदः प्रमोद
आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि।
पशूनां रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या
अतृपः स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया।
एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराह
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्म विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनांसः।

पृथि॒वीं मा॒तरं म॒हीम्। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पं ब्रु॒वे। बृ॒हती॑मू॒तये॒
दि॒वम्। वि॒श्वं बि॒भर्ति॑ पृथि॒वी॥५८॥

अ॒न्तरि॑क्षं वि॒ पंप्र॑थे। दु॒हे द्यौर्बृ॒हती॑ प॒यः। न ता न॑श॒न्ति न
द॑भाति॒ तस्क॑रः। नैना॑ अ॒मित्रो॑ व्यथि॒राद॑ध॒र्षति॑। दे॒वाःश्च॒
याभि॑र्य॒जते॒ ददा॑ति च। ज्यो॒गित्ताभिः॑ स॒चते॒ गोप॑तिः स॒ह।
न ता अ॒र्वा रे॒णुक॑काटो अ॒श्नुते॑। न सः॑स्कृ॒तत्र॑मु॒पं य॑न्ति
ता अ॒भि। उ॒रुगा॑य॒मभ॑यं॒ तस्य॑ ता अ॒नु। गा॒वो म॒र्त्यस्य॑ वि॒
च॑रन्ति॒ यज्व॑नः॥५९॥

रा॒त्री व्य॑ख्यदा॒यती॑। पु॒रुत्रा॑ दे॒व्यक्ष॑भिः। वि॒श्वा अ॒धि
श्रि॒योऽधि॑त। उ॒पं ते गा॑ इ॒वाक॑रम्। वृ॒णीष्व॑ दु॒हित॑र्दिवः।
रा॒त्री स्तो॒मं न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त दे॒वाः। तां
वि॒श्वरू॑पाः प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒न्द्रेष॑मूर्जं दु॒हाना॑।
धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प॒ सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॑ग्वद॒न्त्यवि॑चे॒त॒नानि॑। रा॒ष्ट्री दे॒वानां॑ नि॒षसा॑द म॒न्द्रा।
चत॑स्र ऊ॒र्जं दु॒दुहे॑ प॒यांसि॑। क्व॑ स्वि॒दस्याः॑ प॒रमं॑ ज॒ंगाम॑।
गौरी॑ मि॒माय॑ स॒लिला॑नि॒ तक्ष॑ती। ए॒कप॑दी द्वि॒पदी॑ सा

चतुष्पदी। अष्टापदी नवंपदी बभूवुषीं। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।
अस्य स्नुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्न्या वाचं मनसा
उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्नुषा सपत्न्या
श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं
वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो
वाजंसातौ चत्वारि च॥ [६]

वृषाऽस्यः शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नामं। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि
ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं

विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन।
वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषा।
मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
अग्रं उद्दिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा
विश्वा अभितिष्ठाभिमांतीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति।
उरुं नो लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनेषु।
उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य।
अग्रे जेता त्वं जय। शत्रून्सहस ओजसा। वि शत्रून् विमृधो
नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा
अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुर्वर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय
जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो

जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः।
इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि
विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु।
अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदिथ्सोमः। ऋषिर्विप्रः
काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो
नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं
दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र
वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजा। अस्मा
इन्द्र महि वर्चासि धेहि। अवर्चसं कणुहि शत्रुमस्य। इममा
भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्षन्
क्षत्रस्य ककुभिं श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥
अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुधैव
धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो
गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मिं त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन
जयांसि न परा जयांसै। स त्वाऽकरेकवृषभं स्वानाम्।

अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नाः।
एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः
सहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित
ओत दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिंकिद्धि। बृहत्ते
अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो
अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स निरुध्या नहुषो यहो अग्निः।
विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्।
ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठं दिवमा ततान।
ऋतस्य ब्रह्म प्रथमोत जज्ञे। तेनार्हति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
ब्रह्म सुचो घृतवतीः। ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः
सन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरंतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य

पृत॑ना अभि॒श्रीः। जु॒षा॒णो म॒ आहु॑तिं माम॒हिष्ट। ह॒त्वा
स॒पत्नान् वरि॑वस्कर॒न्नः। ई॒शानं॑ त्वा॒ भुव॑नानामभि॒श्रियम्।
स्तौम्य॑ग्र उरु॒कृत॑ सु॒वीरम्। ह॒विर्जु॑षा॒णः स॒पत्ना॑
अभि॒भूर॑सि। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुदस्व॥ ७३॥

वि॒शां ज॑यामसि जीर॒दानो॒ हर्या॒ विश्वा॒ दिवि॑ष्टिषु वसू॑नि जिगी॒वान्त्सहो॑भिर्मि॒ता न॑श्च॒त्वारि॑
च॥

[७]

स प्र॑त्न॒वन्न॑वीयसा। अ॒ग्रे द्यु॒म्रेन॑ सं॒यता॑। बृ॒हत्त॑तन्थ भा॒नुना॑।
न॒वं नु॒ स्तोम॑म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जन॑म्। वसो॑ः
कु॒विद्व॑नाति॒ नः। स्वा॒रु॒हा यस्य॑ श्रि॒यो दृ॒शे। र॒यिर्वी॒रव॑तो
यथा॑। अ॒ग्रे य॒ज्ञस्य॑ चे॒त॑तः। अ॒दाभ्यः॑ पु॒रए॒ता॥ ७४॥

अ॒ग्निर्वि॑शां मा॒नु॒षीणा॑म्। तू॒र्णी रथः॑ स॒दा न॑वः। न॒वः सो॒माय॑
वा॒जिने॑। आ॒ज्यं प॑य॒सोऽज॑नि। जुष्ट॑ शु॒चित॑मं वसु॑। न॒वः
सोम॑ जुषस्व नः। पी॒यूष॑स्येह तृ॒ष्णुहि॑। यस्ते॑ भा॒ग ऋ॒ता
व॒यम्। न॑वस्य सोम ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं वृ॑णीमहे॥ ७५॥

स नो॑ रास्व स॒हस्रि॑णः। न॒वः ह॒विर्जु॑षस्व नः। ऋ॒तुभिः॑
सोम॑ भू॒तम॑म्। तद॒ङ्गं प्र॑ति॒हर्य॑ नः। राज॑न्त्सोम स्व॒स्तये॑।
न॒वः स्तोम॑न्न॒वः ह॒विः। इन्द्रा॑ग्नि॒भ्यां नि॑ वैद॒या। तज्जु॑षेता॒

सचेतसा। शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥ ७६॥

उभा हि वाꣳ सुहवा जोहवीमि। ता वाजꣳ सद्य उंशते
धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्।
इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तꣳ
सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।
विश्वान्देवाꣳ स्तर्पयत॥ ७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं बर्हिः
सृष्टीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं
बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥ ७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रौचसे।
अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न
मीयसे॥ ७९॥

स ए॒ना वि॒द्वान् यक्ष्य॑सि। नव॑ः स्तोमं जुषस्व नः।
 अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्राश्ना॑तु। स हि वेद॑ यथा॑ ह॒विः। शि॒वा
 अ॒स्मभ्य॑मोष॑धीः। कृ॒णोतु॑ वि॒श्वच॑र्षणिः। भ॒द्रान्नः श्रेयः॑
 सम॑नैष्ट दे॒वाः। त्वया॑ऽव॒सेन॑ सम॑शीमहि त्वा। स नो॑
 मयो॒भूः पि॑तो॒ आ वि॑शस्व। शं तो॒काय॑ त॒नुवै॑ स्यो॒नः। ए॒तमु॒
 त्यं मधु॑ना॒ संयु॑तं॒ यव॑म्। सर॑स्वत्या॒ अधि॑म॒नाव॑चर्कृषुः।
 इन्द्र॑ आसी॒त्सीर॑पतिः श॒तक्र॑तुः। की॒नाशा॑ आसन्म॒रुतः॑
 सु॒दान॑वः॥८०॥

पुर॒एता वृ॑णीमहे जुषे॒थान्त॑र्पयता॒मृत॑न्नवेन मीयसे स्यो॒नश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

जुष्ट॑श्चक्षु॒षो जुष्टी॑नरो नक्त॒ज्जा॒ता वृषा॑स उ॒त नो॑ वृषा॑ऽस्य॒ःशुः सप्र॑त्नवद॒ष्टौ॥८॥

जुष्टो॑ म॒न्युर्भ॑गो जुष्टी॑ नरो ह॒रिर्व॑र्षसृ॒ङ्गि॒रः शिप्रि॑न्वाजानामु॒त नः॑ प्रि॒या यद्वा॑ग्वद॒न्ती वि॒श्वा
 आशा॑ अ॒शीतिः॥८०॥

जुष्टः सु॒दान॑वः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इर्यो॑ भू॒त्वा बहु॑धा ब॒हूनि॑। स
इत्स॑र्वं व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्वृषा॑॥ तमि॑त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शिक्ष॒त। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः। म॒न॑स॒श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भ॑व्यं च
गु॒प्यते॑। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षतां॑ मे वा॒ग्नि॒द॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॑धा वद॑न्ति। पे॒शा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॑धा निधी॑यते। तस्य॑ सु॒म्नम॑शीमहि। मा
नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा
व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण
भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति॒ स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्।

श्रोत्रेण॑ मोद॑श्च मह॑श्च श्रूय॑ते। श्रोत्रेण॑ सर्वा॑ दिश॑ आ शृ॑णोमि।
येन॑ प्राच्या॑ उ॒त दक्षि॑णा। प्र॒तीच्यै॑ दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्।
तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्व॑ बभूव॥३॥

अ॒ग्रिय॑मन॑पस्फुरन्ती स॒त्यः स॒प्त च॑॥ [१]

उ॒देहि॑ वाजि॒न्यो अ॑स्य॒फस्व॑न्तः। इ॒दः रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धिता॑न्दधातु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒रब्धो॑ अवि॒दथ्य॑दुर्वीः। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्रमा॑ऽहः॑। आऽहार्षी॑द्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभयं॑ नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी शक्न॑रीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः।
विम॑मर्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च।
दि॒वं गु॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु पय॑सा
स्वेन॑। यास्ते॒ विश॑स्तप॑सा सं बभूवुः। गा॒य॒त्रं व॒त्सम॑नु तास्तु
आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑
रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इन्द्रे॑ण स॒युजा॑ प्रमृ॑णीथ

शत्रून्। आ वो रोहितो अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंतासो
मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी तंतान। तस्मिंज्छि श्रिये अज
एकपात्। अदृहद्द्यावापृथिवी बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी
अदृहत्। तेन सुवः स्तभितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्वविन्दन्।
सुशेवं त्वा भानवो दीदिवांसम्। समग्रासो जुह्वो
जातवेदः। उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। संसमग्रे युवसे
भोजनानि। अग्रे शर्ध महते सौभगाय। तवं द्युमन्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा
महांसि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महांसि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः।
अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो
जुषाणः। यानि नोऽजिनं धनानि। जहर्थ शूर मन्युना।
इन्द्रानुविन्द नस्तानि। अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः
परि। सर्वाभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता॒ शत्रून्॒ विच॑र॒षणिः॑। आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा स॒मृधे॑
त्वा। पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑। आकू॑तिम॒स्याव॑से।
काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ। इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धि॒यः। आकू॑तिं दे॒वीं
मन॑सः पु॒रो द॑धे। य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु। यद्वि॒च्छामि॑
मन॑सा॒ सका॑मः। वि॒देय॑मेन॒द्धृद॑ये निवि॑ष्टम्॥९॥

सेद॒ग्निर॒ग्नीर॑त्यैत्य॒न्यान्। यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः।
स॒हस्र॑पा॒था अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑। आशा॑नां त्वाऽऽशा॒पा॒लेभ्यः॑।
च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑। वि॒धेम॑ ह॒विषा॑
व॒यम्। विश्वा॒ आशा॒ मधु॑ना॒ सꣳ सृ॑जामि। अ॒न॒मी॒वा आप॑
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृभी॑ताः प॒शवः॑ सन्तु॒ सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृह॒स्पतिः॑ सवि॒ता यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो॑
गोभि॑रव॒सा सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॒नक्तु॑ य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ दध॑ती सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ꣳ सवि॒ता नो॑ ददातु।
बृह॒स्पति॑र्दद॒दिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॑
अ॒ग्निः॥११॥

आ नो भरु भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि प्ररेके।
 उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्।
 इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च।
 सुवर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो
 अक्रन्। इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकारं प्रथमानि
 वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्ततर्द। प्रवक्षणा अभिन्त्पर्वतानाम्। अहन्नहिं
 पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रं स्वर्यन्ततक्ष। वाश्रा इव
 धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः। वृषायमाणो-
 ऽवृणीत सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबत्सुतस्य। आ सायकं मघवा
 दत्त वज्रम्। अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत
 मायाः। आत्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
 किलाविविथसे। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
 महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
 शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
 महावीरन्तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नाता॑रीरस्य॒ समृ॑तिं व॒धाना॑म्। स॒ रु॒जानाः॑ पिपिषु॒
इन्द्र॑शत्रुः। विश्वो॒ विहा॑या अर॒तिः। वसु॑र्दधे॒ हस्ते॑ दक्षिणे।
तर॑णिर्न शि॒श्रथत्। श्रव॑स्यया॒ न शि॑श्रथत्। विश्व॑स्मा
इदि॑षुध्यसे। दे॒वत्रा॑ ह॒व्यमू॑हिषे। विश्व॑स्मा इ॒त्थसु॑कृते
वार॑मृण्वति। अ॒ग्निर्द्वा॒रा व्य॑ण्वति॥१५॥

उदु॑ज्जिहा॑नो अ॒भि काम॑मीरयन्। प्र॒पृश्च॑न्विश्वा॒ भुव॑नानि
पूर्व॑था। आ के॒तुना॒ सुष॑मिद्धो यजि॑ष्ठः। कामं॑ नो अ॒ग्ने
अ॒भिह॑र्य दिग्भ्यः। जुषा॑णो ह॒व्यम॑मृतेषु दूढ्यः। आ नो॑
र॒यिं बहु॑लां गोम॑तीमिषम्। नि धै॑हि यक्ष॑दमृतेषु भूषन्।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञमा॑गतम्। दा॒शुषः॑ पुरु॑द॒ससा॑। पू॒षा र॑क्षतु नो
र॒यिम्॥१६॥

इ॒मं य॒ज्ञम॑श्विना॑ वर्धय॑न्ता। इ॒मौ र॒यिं यज॑मानाय धत्तम्। इ॒मौ
प॒शून् र॑क्षतां वि॒श्वतो॑ नः। पू॒षा नः॑ पातु॒ सद॑मप्रयच्छन्। प्र॒ते म॑हे
स॑रस्वति। सु॒भगे॒ वाजि॑नीवति। स॒त्यवा॑चे भरे म॒तिम्। इ॒दं ते॑
ह॒व्यं घृ॑तव॑त्सरस्वति। स॒त्यवा॑चे प्रभ॑रेमा ह॒वी॒षि। इ॒मानि॑
ते दुरि॑ता सौभ॑गानि। तेभि॑र्वय॑ सु॒भगा॑सः स्याम॥१७॥

व॒ज्यही॑नामृजी॒षं व्य॑ण्वति रक्षतु नो र॒यि॑ सौभ॑गान्येकं च॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
 सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाꣳ
 अप्ये॑तु दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः॑
 स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हिर॑तिं ब॒र्हीꣳष्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
 विश्वे॑ अवन्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वाꣳ अस्तु दे॒वाः। तेन॑
 व॒यं भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।
 भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॒ सत्य॑राधः। भगे॒मा॒न्धिय॑मु॒दं व॒ दद॑न्नः। भग॒ प्र
 णो॑ जनय॒ गोभि॑र॒श्वैः॑। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः
 समा॒ उप॑यन्ति लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं
 पू॒र्तꣳ शश्व॑तीनाꣳ समा॑नाꣳ शाश्व॒तेन॑। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं
 पर॑मा रुरोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा॒ या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
 पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वय॒तस्तत्र॑मे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॑तꣳꣳ
 षण्म॑यू॒खम्। अवा॑न्याꣳस्तन्तू॑न्कि॒रतो॑ ध॒त्तो अ॒न्यान्।
 नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हा॒सो
 अ॒द्य। वृ॒ष्टिं ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रुतः

समिद्धः। एतं जुषध्वं कवयो युवानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रुतो॑ धृ॒ष्णुवो॑जसः। मृ॒गा न भी॒मास्त॑विषेभि॒-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्नयो॑ न शु॒शुचा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रुमि॒न्धम॑न्त॒
उप॒ गा अ॑वृण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रिर्दे॑वः। आ वे॒धसं॑ नील॑पृष्ठं
बृ॒हन्त॑म्। बृ॒हस्प॑तिः॒ सद॑ने सादयध्वम्। सा॒दद्यो॑निं॒ दम॑
आ दी॑दिवा॒सम्। हि॒र॒ण्यव॑र्णमरुषः॒ सपे॑म। स हि शुचिः
श॒तप॑त्रः स शु॒न्ध्यूः॥२१॥

हि॒र॒ण्यवा॑शीरिषि॒रः सु॑व॒रूषाः॑। बृ॒हस्प॑तिः स स्वा॑वेश ऋ॒ष्ट्वाः।
पू॒रू सखि॑भ्य आसुतिं क॑रिष्ठः। पू॒षः स्तव॑ व्र॒ते व॒यम्।
नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि। यास्ते पू॒षन्ना
वो अ॒न्तः सं॑मु॒द्रे। हि॒र॒ण्ययी॑रन्तरि॒क्षे च॑रन्ति। याभि॑र्यासि
दू॒त्याः सूर्य॑स्य। कामे॑न कृतश्रव॑ इच्छ॒मानः॥२२॥

अ॒र॒ण्या॒न्यर॑ण्यान्य॒सौ। या प्रे॒व न॑श्यसि। क॒था ग्रा॑मं
न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व विन्दती (३)। वृ॒षा॒र॒वाय॑
वद॑ते। यदु॒पाव॑न्ति चिच्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒वय॑न्।
अ॒र॒ण्या॒निर्म॑हीयते। उ॒त गा॑व॒ इवा॑दन्। उ॒तो वे॒शमे॑व
दृश्यते॥२३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्या॒निः सा॒यम्। श॒कु॒टीरि॑व स॒र्जति॑। गा॒म॒ङ्गैष॒
आ ह॑यति। दा॒र्व॒ङ्गैष॒ उपा॑वधीत्। वस॑न्नर॒ण्या॒न्या॑
सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्ष॒दिति॑ म॒न्यते॑। न वा अ॑र॒ण्या॒निर्ह॑न्ति।
अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॒ति। स्वा॒दोः फल॑स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं
नि प॑द्यते। आञ्ज॑नगन्धी॑ सु॒भीम्। ब॒हू॒न्नाम॑कृ॒षीव॑लाम्।
प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तरम्॑। अ॒र॒ण्या॒नीम॑श॑सिषम्॥२४॥

स्याम॑ रुरो॒ह यु॒वानः॑ शु॒न्यूरि॑च्छ॒मानो॑ दृश्यते॒ निप॑द्यते च॒त्वारि॑ च॥—————[५]

वा॒त्रह॑त्याय॒ शव॑से। पृ॒त॒ना॒साह्या॑य च। इन्द्र॑ त्वा वर्त॑यामसि।
सु॒ब्र॒ह्माणं॑ वी॒रव॑न्तं बृ॒हन्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॒थुबु॑ध्रमिन्द्र।
श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भि॒माति॑षाहम्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒णं र॒यिं
दा॑ः। क्षे॒त्रि॒यै त्वा॒ नि॒र्ऋ॒त्यै त्वा॑। द्रु॒हो मु॑ञ्चामि॒ वरु॑णस्य॒
पाशा॑त्। अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॑णे त्वा करोमि॥२५॥

शि॒वे ते॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। शं ते॑ अ॒ग्निः स॒हाद्वि॑रस्तु। शं
द्यावा॑पृथि॒वी स॒होष॑धीभिः। शम॑न्त॒रि॒क्षं स॒ह वा॑ते॒न ते। शं ते॒
चत॑स्रः प्र॒दिशो॑ भवन्तु। या दै॒वीश्चत॑स्रः प्र॒दिशः॑। वा॒तप॑त्नी॒रभि॑
सू॒र्यो वि॑च॒ष्टे। तासां॑ त्वा ज॒रस॒ आ द॑धामि। प्र य॒क्ष्मं ए॒तु
नि॒र्ऋ॒तिं परा॑चैः। अमो॑चि॒ यक्ष्मा॑दु॒रि॒ताद॑व॒र्त्ये॥२६॥

द्रुहः पाशा॒न्निर्ऋ॑त्यै चोद॑मोचि। अहा॒ अव॑र्तिमविद॒थ्स्यो॑नम्।
 अप्य॑भूद्भू॒द्रे सु॑कृतस्य॒ लो॒के। सूर्य॑मृतं तम॑सो॒ ग्राह्या॑ यत्। दे॒वा
 अमु॑ञ्चन्नसृ॒जन्व्ये॑नसः। ए॒वम॒हमि॑मं क्षै॒त्रिया॑ज्जामि॒शः॑ सात्।
 द्रुहो॑ मु॒ञ्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्। बृह॑स्पते यु॒वमिन्द्र॑श्च
 वस्वः॑। दि॒व्यस्ये॑शाथे उ॒त पार्थि॑वस्य। ध॒त्तः॑ र॒यिः॑ स्तु॒वते
 की॒रये॑चित्॥ २७ ॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॒ सदा॑ नः। दे॒वायु॑ध॒मिन्द्र॑मा जोहु॑वानाः।
 वि॒श्वावृ॑ध॒मभि॑ ये रक्ष॑माणाः। येन॑ ह॒ता दी॒र्घम॑ध्वा॒नमा॑यन्।
 अ॒नन्त॑मर्थ॒मनि॑व॒थ्स्यमा॑नाः। यत्ते॑ सुजा॒ते हि॒मव॑थ्सु भेष॒जम्।
 म॒योभूः॑ शन्त॑मा॒ यद्धृ॑दोसि। ततो॑ नो दे॒हि सी॑बले। अ॒दो
 गि॒रिभ्यो॑ अधि॒ यत्प्र॒धाव॑सि। स॒ः शो॒भमा॑ना क॒न्ये॑व
 शु॒भ्रे॥ २८ ॥

तां त्वा॒ मुद्ग॑ला ह॒विषा॑ वर्धयन्ति। सा नः॑ सी॒बले॑ र॒यिमा॑
 भा॑जयेह। पूर्वं॑ दे॒वा अप॑रेणानुपश्यं जन्म॑भिः। जन्मा॒न्यव॑रैः
 परा॑णि। वेदा॑नि दे॒वा अ॒यम॑स्मीति॒ माम्। अ॒हः॑ हि॒त्वा
 शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। प्रा॒णापा॒नौ चक्षुः॑ श्रोत्र॑म्। वाचं॑
 मन॑सि॒ सम्भृ॑ताम्। हि॒त्वा शरी॑रं ज॒रसः॑ प॒रस्ता॑त्। आ

भूतिं भूतिं वयमंश्जवामहै। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

कुरोम्यवर्त्ये विच्छुभ्रेऽश्जवामहै चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेघ्रां जुहोमि स्वाहा।
अभिभूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशांसु
दुष्पहः। इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः सह
ओजो बलं च॥३०॥

दीर्घायुत्वायं शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।
आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वम्
आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः।
मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरेता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः
पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन्
यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा राजपतिः।
राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। वरुणः

सु॒म्राट्सु॒म्राद॑तिः। साम्रा॑ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु
स्वाहा॑॥३२॥

मि॒त्रः क्ष॒त्रं क्ष॒त्रप॑तिः। क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु
स्वाहा॑॥ इन्द्रो॑ बलं॒ बल॑पतिः। बल॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
ददातु॒ स्वाहा॑॥ बृह॒स्पति॑र्ब्रह्म॒ ब्रह्म॑पतिः। ब्रह्मा॒स्मिन् य॒ज्ञे
यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं रा॒ष्ट्रप॑तिः।
रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥ पू॒षा वि॒शां
विद॑तिः। वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑॥
सर॑स्वती॒ पुष्टिः पुष्टि॑पत्नी। पुष्टि॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
ददातु॒ स्वाहा॑॥ त्वष्टा॑ पशूनां मि॒थुना॑नां॒ रूप॑कृद्रूपपतिः।
रु॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् द॑दातु॒ स्वाहा॑॥३३॥

च॒ स्वाहा॒ साम्रा॑ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒ स्वाहा॑ वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु॒
स्वाहा॑ च॒त्वारि॑ च (अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो मि॒त्र इन्द्रो॑ बृह॒स्पतिः स॒वि॒ता पू॒षा सर॑स्वती॒ त्वष्टा॑
दश॑॥)॥

[७]

स ई॑ पाहि॒ य ऋ॒जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्र॒वान्वृष॑भो यो
म॑ती॒नाम्। यो गो॑त्रभिद्व॒ज्रभृ॑द्यो ह॒रि॒ष्टाः। स इन्द्र॑ चि॒त्रां
अ॒भि तृ॑न्धि॒ वाजा॑न्। आ ते शु॒ष्मो वृष॑भ ए॒तु प॒श्चात्।
ओत्त॑राद॒ध॒रागा॑ पुरस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मे॒त्व॒र्वाङ्।

इन्द्रं द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मै पुरोरथम्। इन्द्राय
शूषमर्चत॥३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं
बोधि चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वसु।
इन्द्रं वयं शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुपं
नो गमत्। इन्द्राय शुनासीराय। सुचा जुहुत नो हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय
भरता सजोषाः। इन्द्रर्तुभिर्ब्रह्मणा वावृधानः। शुनासीरी
हविरिदं जुषस्व। वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रम्। प्रियमेधा
ऋषयो नाधमानाः। अप ध्वान्तमूर्णुहि पृथि चक्षुः।
मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बृहान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तमम्। येन ज्योतिरजनयन्नृतावृधः। देवं
देवाय जागृवि। कामिहैकाः क इमे पतङ्गाः। मान्थालाः
कुलिपरिमापतन्ति। अनावृतैनान्प्रधमन्तु देवाः। सौपर्णं
चक्षुस्तनुवां विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरममृतस्य गोपाम्। स नः शर्म त्रिवरूथं
वियंसत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाकै सुपर्णमुप यत्पतन्तम्।
 हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्।
 यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्टये। आपो
 भवन्तु पीतयै। शं योरभि स्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्।
 क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्॥३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
 अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
 विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।
 तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती
 वैशम्भुल्या॥३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
 भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि
 योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
 लोककृञ्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा
 मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।
 यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया

रयिम्। या ते अग्रे यज्ञियां तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्।
 अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा
 सीद स्वां योनिम्। जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय
 एहि। उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजां रयिमस्मासु
 धेहि। अजस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्रं जोहवीमि
 मघवानमुग्रम्। सत्रा दधानमप्रतिष्कुतं शवांसि।
 मंहिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा
 कृणोतु वज्री। त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मंस्तृपत्।
 सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्। स ईं ममाद् महि
 कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैनं सश्वदेवं देवः सत्यमिन्दुं सत्य इन्द्रं। विदद्यतीं
 सरमा रुग्णमद्रैः। महि पाथः पूर्यं सद्वियंक्कः। अग्रं
 नयत्सुपद्यक्षराणाम्। अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्।
 विदद्भव्यं सरमा दृढमूर्वम्। येनानुकं मानुषी भोजते विद्।
 आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः। कृण्वानासो अमृतत्वाय
 गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्च ह॑सि। त्वन्निदस्युश्चुमु॑रिम्। धुनिं॑
चास्वा॑पयो द॒भीतये सु॑हन्तु। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॑ मन्द॑तु
त्वा। श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृ॑धस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सूर्यं॑ कृणु॑हि
पी॒पिही॑षः। ज॒हि शत्रूँ॑ र॒भि गा इन्द्र॑ तृ॒न्धि। अ॒ग्ने
बाध॑स्व वि मृ॒धो नुद॑स्व। अपा॑मी॒वा अप॑ रक्षाँ॑सि से॒धा।
अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्बृ॑हतो दि॒वो नः॥४४॥

अ॒पां भू॑मान॒मुप॑ नः सृ॒जेह। यज्ञ॑ प्र॒ति॑तिष्ठ सु॒मतौ सु॑शे॒वा आ
त्वा॑। वसू॑नि पु॒रुधा॑ वि॒शन्तु। दी॒र्घमा॑युर्यज॑मानाय कृ॒ण्वन्।
अथा॑मृ॒तेन॑ ज॒रितार॑मङ्घ्रि। इन्द्रः॑ शु॒नाव॑द्वि॒तनो॑ति सी॒रम्।
स॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒ति॒माण॑मे॒तत्। अ॒र्कस्य॑ ज्यो॒तिस्त॑दि॒दास॑
ज्येष्ठ॑म्। स॒व॒त्स॒रः शु॒नव॑त्सी॒रमे॑तत्। इन्द्र॑स्य रा॒धः
प्र॒य॑तं पु॒रु त्म॑ना। तद॑र्क॒रूपं॑ वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शा॒रे
प्र॒ति॑तिष्ठती॒द्वृषा॑। अ॒श्वाय॑न्तो ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वाम॑हे
त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा सु॒मतौ न॑वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑
त्वा शु॒नः हु॑वेम॥४५॥

अ॒र्च॑त॒ ह॒विर्गा॑यत य॑सच्च॒र॒षणी॑नां वै॒श॒म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तो न॒स्त्वना॑ ष॒ट्॥—[८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पुन॒रा नो॑ भर य॒ज्ञो रा॒यो वा॒र्त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॒ः स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥

प्रा॒णो र॑क्ष॒त्यगृ॑भीता धाराव॒रा म॒रुतो॑ दीर्घायु॒त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा पञ्च॑चत्वारि॒ंशत्॥४५॥

प्रा॒णः शु॒न९ हु॑वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं
 मधु॑मता। सृ॒जामि॑ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व।
 सर॑स्वत्यै पच्यस्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्यस्व। परी॒तो पि॑श्चता
 सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒धन्वा॑ यो न॒र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॑ सोम॒मर्द्धि॑भिः। पु॒नातु॑
 ते परि॒स्रुतम्। सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण शश्व॑ता तना॑।
 वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्राङ्॒खसोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः
 सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्खसोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या
 सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॑य। शु॒क्रेण॑ देव॒ देवताः॑ पिपृ॒ग्धि।
 रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग यव॑मन्तो यव॑श्चित्। यथा॑
 दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॒हैषां॑ कृणु॑त भो॒ज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॑
 नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः। उ॒पया॑मगृहीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑
 गृह्णामि॥३॥

सरस्वत्या॒ इन्द्राय॑ सु॒त्राम्णो॑। ए॒ष ते॒ योनि॒स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि॒ वी॒र्य॑
मयि॑ धेहि। बल॑मसि॒ बल॑ मयि॑ धेहि। नाना॒ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒ः
सदः॑ कृतम्। मा स॒ः सृ॑क्षाथां पर॒मे व्यो॑मन्। सुरा॒ त्वमसि॑
शु॒ष्मिणी॒ सोम॑ ए॒षः। मा मा॑ हि॒ः सीः॒ स्वां योनि॑मावि॒शन्॥ ४॥

उ॒प॒याम॑गृहीतोऽस्याश्विनं॒ तेजः॑। सा॒र॒स्वतं॑ वी॒र्य॑म्। ऐ॒न्द्रं
बल॑म्। ए॒ष ते॒ योनि॒र्मोदा॑य त्वा। आ॒न॒न्दाय॑ त्वा मह॑से
त्वा। ओजो॑ऽस्योजो॒ मयि॑ धेहि। म॒न्युर॑सि॒ म॒न्युं मयि॑ धेहि।
महो॑ऽसि॒ महो॑ मयि॑ धेहि। सहो॑ऽसि॒ सहो॑ मयि॑ धेहि। या
व्या॒घ्रं वि॑षूचिका। उ॒भौ वृ॑कं च॒ रक्ष॑ति। श्ये॒नं प॑त॒त्रिण॑ः
सि॒ः ह॑म्। से॒मं पा॒त्वः ह॑सः। स॒म्पृचः॑ स्थ॒ सं मा॑ भ॒द्रेण॑
पृ॒ङ्ग। वि॑पृचः॑ स्थ॒ वि मा॑ पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्ग॥ ५॥

हृविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो॑ राजा॒ऽमृत॑ः सु॒तः। ऋ॒जी॒षेणा॑जहान्मृत्युम्। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पान॑ः शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्।
इ॒दं पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑। सोम॑म॒द्ध्यो व्य॑पिबत्। छ॒न्दसा॑ ह॒ः सः
शु॒चि॒षत्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अ॒द्ध्यः क्षी॒रं व्य॑पिबत्॥ ६॥

क्रुड्ङ्गिर॑सो धि॒या। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। अन्ना॑त्परि॒स्रुतो॒
 रस॑म्। ब्रह्म॑णा व्य॒पिबत् क्ष॒त्रम्। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। रेतो॒
 मूत्रं॑ विज॑हाति। योनिं॑ प्रवि॒शदिन्द्रि॑यम्। गर्भो॑ ज॒रायु॒णा-
 ऽऽवृ॑तः। उल्बं॑ जहाति॒ जन्म॑ना। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्॥७॥
 वेदे॑न रू॒पे व्य॑करोत्। सु॒तासु॑ती प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। सोमे॑न॒ सोमो॑ व्य॒पिबत्। सु॒तासु॑तौ
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा रू॒पे व्या॑करोत्।
 सु॒त्यानृ॑ते प्र॒जाप॑तिः। अश्र॑द्धामनृतेऽद॑धात्। श्र॒द्धां स॒त्ये
 प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। दृ॒ष्ट्वा परि॑स्रुतो॒ रस॑म्।
 शु॒क्रेण॑ शु॒क्रं व्य॑पिबत्। पयः॑ सोमं प्र॒जाप॑तिः। ऋ॒तेन॑
 स॒त्यमिन्द्रि॑यम्। वि॒पानं॑ शु॒क्रम॑न्ध॒सः। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒यम्। इ॒दं
 पयो॑ऽमृतं॒ मधु॑॥८॥

अ॒द्ध्यः क्षी॑रं व्य॒पिब॑ज्जन्म॒न्तेन॑ स॒त्यमिन्द्रि॑यं श्र॒द्धां स॒त्ये प्र॒जाप॑तिर॒ष्टौ च॑॥—[२]

सुरा॑वन्तं ब॒र्हिष॑दं सु॒वीर॑म्। य॒ज्ञं हि॑न्वन्ति म॒हिषा॑
 नमो॑भिः। दधा॑नाः सोमं दि॒वि दे॒वता॑सु। मदे॑मेन्द्रं
 यज॑मानाः स्व॒र्काः। यस्ते॒ रसः॑ सम्भृ॑त ओष॑धीषु। सोम॑स्य
 शुष्मः॑ सुर॑या सु॒तस्य॑। तेन॑ जिन्व॒ यज॑मानं मदे॑न।

सरस्वतीम॒श्विना॒विन्द्रम॒ग्निम्। यम॒श्विना॒ नमु॑चेरासुरादधि।
सरस्वत्य॒सनोदि॒न्द्रियाय॑॥९॥

इ॒मन्त॑ꣳ शु॒क्रं मधु॑मन्त॒मिन्दु॑म्। सोम॒ꣳ राजा॑नमि॒ह
भक्ष॑यामि। यद॒त्र रि॒प्तꣳ र॒सिनः॑ सु॒तस्य॑। यदिन्द्रो
अपि॑ब॒च्छची॑भिः। अ॒हं तद॑स्य॒ मन॑सा शि॒वेन॑। सोम॒ꣳ
राजा॑नमि॒ह भक्ष॑यामि। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑।
पि॒ताम॒हेभ्यः॑ स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑। प्रपि॑तामहे॒भ्यः
स्व॒धावि॒भ्यः स्व॒धा नमः॑। अक्ष॑न्पि॒तरः॑॥१०॥

अ॒मीम॑दन्त पि॒तरः॑। अ॒तीतृ॑पन्त पि॒तरः॑। अ॒मीमृ॑जन्त पि॒तरः॑।
पि॒तरः॑ शु॒न्यध्व॑म्। पु॒नन्तु॑ मा पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। पु॒नन्तु॑ मा
पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः। प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। पु॒नन्तु॑
मा पि॒ताम॒हाः। पु॒नन्तु॑ प्रपि॑तामहाः॥११॥

प॒वित्रे॑ण श॒तायु॑षा। वि॒श्वमा॒युर्व्य॑श्नवै। अ॒ग्न आ॒यूꣳषि
प॒वसे॑ऽग्रे प॒वस्व। प॒वमा॑नः सु॒वर्जनः॑ पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः।
जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑व॒द्यत्ते प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्या॑ दे॒व
स॒वित॑र्वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरौ
यम॑राज्ये॑। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑

कल्पताम्॥१२॥

ये संजा॒ताः सम॑नसः। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒मा॒काः। तेषा॒ञ्छ्री॒र्मयि॑ कल्पताम्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त९ समाः॑। द्वे सु॒ती
अ॒शृ॒णवं पि॒तृणा॑म्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। या॒भ्यामि॒दं
वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒द९
ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीर९ स॒र्वग॑ण९ स्व॒स्तये॑।
आ॒त्म॒सनि॑ प्रजा॒सनि॑। प॒शुस॒न्य॑भय॒सनि॑ लो॒क॒सनि॑। अ॒ग्निः
प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ पयो॒ रेतो॑ अ॒स्मासु॑ धत्त।
रा॒य॒स्पौष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒ध॒र॒त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पताः स्वस्तये पञ्च
च॥

[३]

सी॒सेन॑ तन्नं॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णा॒सू॒त्रेण॑ क॒वयो॑ वयन्ति।
अ॒श्विना॑ य॒ज्ञ९ स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो
भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॒मृत९ श॒चीभिः॑। तिस्रो॑ऽद॒धुर्दे॒वताः॑
स॒र॒रा॒णाः। लो॒मा॒नि श॒ष्वैर्ब॑हु॒धा न तो॒क्त्रभिः॑। त्वग॑स्य
मा॒९सम॑भवन्न ला॒जाः। तद॑श्विना॑ भिष॒जा रु॒द्रव॑र्तनी।
सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अस्थिं मज्जानं मासरैः। कारोतरेण दधतो गवां त्वचि।
 सरस्वती मनसा पेशलं वसु। नासत्याभ्यां वयति दर्शतं
 वपुः। रसं परिस्तुता न रोहितम्। नृग्रहूर्ध्वीरस्तसरन्न
 वेमं। पयसा शुक्रमृतं जनित्रम्। सुरया मूत्राञ्जनयन्ति
 रेतः। अपामर्तिं दुर्मतिं बाधमानाः। ऊर्ध्वं वातं
 स्रुवन्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यम्। पुरोडाशेन सविता जंजान।
 यकृत्क्लोमानं वरुणो भिषज्यन्। मतस्त्रे वायव्यैर्न मिनाति
 पित्तम्। आन्त्राणि स्थाली मधु पिन्वमाना। गुदा पात्राणि
 सुदुघा न धेनुः। श्येनस्य पत्रं न प्लीहा शर्चीभिः। आसन्दी
 नाभिरुदरं न माता। कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शर्चीभिः।
 यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः॥१६॥

प्लाशीर्व्यक्तः शतधार उथ्सः। दुहे न कुम्भीः स्वधां पितृभ्यः।
 मुखं सदस्य शिर इथ्सदेन। जिह्वा पवित्रमश्विना स
 सरस्वती। चप्पन्न पायुर्भिषगस्य वालः। वस्तिर्न शेषो हरसा
 तरस्वी। अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन तेजो हविषा
 श्रुतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्लमसितं

वसाते॥१७॥

अविर्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्।
सर॑स्वत्युपवा॒कैर्व्या॑नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॒दरै॑र्ज॒जान॑। इन्द्र॑स्य
रूप॑मृष॒भो ब॒लाय॑। कर्णा॑भ्या॒ऽश्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॑
न ब॒र्हिर्भ्रु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धु॑ जज्ञे॒ मधु॑ सा॒रघं॑
मुखा॑त्। आ॒त्मन्नुप॑स्थे न वृ॒कस्य॑ लो॒मं। मुखे॑ श्मश्रू॒णि न
व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

केशा॑ न शी॒रूष॑न् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒॒हस्य॑
लो॒मं त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्भि॒षजा॑ तद॒श्विना॑।
आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रूप॑
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृतं॑ दधा॑ना। सर॑स्वती
यो॒न्यां गर्भ॑म॒न्तः। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभ॑र्ति। अ॒पा॒
रसे॑न वरु॒णो न॑ सा॒म्रा॑। इन्द्र॑ः श्रि॒यै ज॒नय॑न्न॒प्सु रा॒जा॑।
तेजः॑ पशू॒नां ह॒विरि॑न्द्रि॒याव॑त्। प॒रि॒स्रुता॑ प॒यसा॑ सा॒रघं॑
मधु॑। अ॒श्विभ्यां॑ दु॒ग्धं भि॒षजा॑ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
अ॒मृतः॑ सो॒म इन्द्रुः॑॥१९॥

अन्तरं आ॒राद॑न्तर्वसाते व्याघ्रलो॒मं राजा॑ च॒त्वारि॑ च॥ [४]

मि॒त्रो॑ऽसि॒ वरु॑णोऽसि। सम॒हं वि॒श्वैर्दे॑वैः। क्ष॒त्रस्य॑ नाभि॒रसि॑।
 क्ष॒त्रस्य॑ योनि॒रसि॑। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा सी॑द। मा
 त्वां हि॑सीत्। मा मां हि॑सीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॑णः।
 पु॒स्त्या॑स्वा॥ २०॥

साम्रा॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
 तेज॑से ब्र॒ह्मव॑र्चसाया॒भिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः
 प्र॑स॒वे। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। सर॑स्वत्यै
 भैष॑ज्येन॥ २१॥

वी॒र्या॑यान्नाद्या॒याभिषि॑ञ्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॒स्ताभ्या॑म्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑।
 श्रि॒यै यश॑से बला॒याभिषि॑ञ्चामि। को॑ऽसि क॒तमो॑ऽसि। कस्मै॑
 त्वा का॒यं त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॑लाँ(४) स॒त्यरा॒जा(३)न्।
 शिरो॑ मे श्रीः॥ २२॥

यशो॑ मुख॒म्। त्विषिः॑ केशा॑श्च श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
 ऽमृ॑तम्। सु॒म्राद्व॑क्षुः। वि॒राद्वो॑त्रम्। जि॒ह्वा मे भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः।
 मनो॑ म॒न्युः। स्व॒राङ्ग॑मः। मोदा॑ः प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॑रङ्गानि॥ २३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।
ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरली जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगुः सौभाग्यं पसं। जङ्घाभ्यां
पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे
प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु। प्रत्यङ्गेषु
प्रतितिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे। प्रति
द्यावापृथिव्योः। प्रतितिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रया देवा एकादश। त्रयस्त्रिंशः सुरार्धसः। बृहस्पतिपुरो-
हिताः। देवस्य सवितुः सवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा
द्वितीयैः। द्वितीयास्तृतीयैः। तृतीयाः सत्येन। सत्यं यज्ञेन।
यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूंषि सामंभिः। सामान्यृग्भिः। ऋचौ याज्याभिः।
याज्या वषट्कारैः। वषट्कारा आहुतिभिः। आहुतयो मे
कामान्समर्धयन्तु। भूः स्वाहा। लोमानि प्रयतिर्मम। त्वङ्म
आनतिरागतिः। मासं म उपनतिः। वस्वस्थि। मज्जा म

आन॑तिः॥२७॥

प॒स्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑ज्ञे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नति॒र्द्धं च॥——[५]

यद्वै॑वा दे॒वहे॑ड॒नम्। दे॒वा॑सश्च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्नि॒र्मा
तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यदि॑ दि॒वा यदि॑
नक्त॑म्। ए॒नासि॑ च॒कृमा व॒यम्। वा॒यु॒र्मा तस्मा॑दे॒न॑सः।
वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। ए॒नासि॑
च॒कृमा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒न॑सः। वि॒श्वान्मु॑श्च॒त्वह॑सः। यद्वा॒मे यद॑रण्ये।
यथ्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॒द्रे यद॑र्ये॑। ए॒नश्च॑कृ॒मा व॒यम्।
यदे॒कस्या॑धि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नम॒सि। यदा॑पो अ॒घ्निया॑
वरु॑णेति॒ शपा॑महे। ततो॑ वरु॒ण नो॑ मुश्च॥२९॥

अव॑भृथ निचङ्कु॑ण निचे॒रुर॑सि निचङ्कु॑ण। अव॑ दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑-
ऽया॑ट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॒र्त्यकृ॑तम्। उ॒रोरा॑ नो॑ दे॒व रि॒षस्पा॑हि।
सुमि॒त्रा न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु। दु॒र्मि॒त्रास्तस्मै॑ भूया॑सुः।
यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। द्रुप॑दादि॒वेन्मु॑चा॒नः। स्वि॒त्रः
स्ना॒त्वी मला॑दिव॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाज्य॑म्। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒न॑सः। उ॒द्वयं॑

तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यम्।
अगन्म ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो
वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समसृक्ष्महि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज
वर्चसा। प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः।
समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्।
विभुं कामं व्यश्जवै। भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नीणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि। दिवो
वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चर्षणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्।
इन्द्र देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन
तेजसा॥३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यज। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वार्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यज। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्।

वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्रैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरा-
सदत्॥३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो
द्वार इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार
इन्द्राय मीढुषै। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे
इन्द्रस्य धेनू। सुदुधे मातरौ मही। सवातरौ न तेजसी।
वृथ्समिन्द्रमवर्धताम्॥३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदैव्या होतारा। भिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्त्रो
देवीः। त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्।
पुरु रूपं सुरेतसं मधोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं
शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्पृथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहाऽऽज्यस्य।
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः
होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपात्मिडाभिर्बृहिष्योजं उपे दैव्या
तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको
वियन्तु होतर्यजं॥)॥

[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघानं वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धामं। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मघवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिरहरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशा
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवृष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा

वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उपासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुघे शूरमिन्द्रम्।
पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यजतः सुरुक्मे।
दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा। होतांराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा।
मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः।
तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न
पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती। इडां देवी भारती
विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे
पुरूणि। वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु
देवान्। वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। तमन्या समञ्जच्छमिता
न देवः। इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं
मधुना घृतेन। स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो
वृषभस्तुराषाट्। घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य
जुषतां स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्घृतेन चत्वारि च॥—————[८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न

त्वावा॑ अन्यो अस्ति॑। इन्द्र॑ दे॒वो न म॒र्त्यो ज्या॒यान्।
 अ॒हन्न॑हिं॒ परि॒शया॑न॒मर्णः॑। अवा॑सृजो॒ऽपो अ॒च्छा॑ समु॒द्रम्।
 प्र॒स॒साहि॑षे पुरु॒हूत॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्मं इ॒ह रा॒तिर॑स्तु।
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।
 स शेवृ॑ध॒मधि॑ धाद्यु॒ग्नम॒स्मे। महि॑ क्ष॒त्रं ज॑ना॒षाडि॑न्द्र॒ तव्य॑म्।
 रक्षा॑ च नो म॒घोनः॑ पा॒हि सू॒रीन्। रा॒ये च॑ नः स्वप॒त्या इ॒षे
 धाः॑॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ [९]

दे॒वं ब॒रु॒हिरि॑न्द्र॑ सु॒दे॒वं दे॒वैः। वी॒रव॑त्स्ती॒र्णं वे॒द्याम॑वर्धयत्।
 वस्तो॑वृ॒तं प्रा॒क्तो॑भृ॒तम्। रा॒या ब॒रु॒हिष्म॒तोऽत्य॑गात्।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒र इन्द्र॑ सङ्घा॒ते।
 वि॒ड्वीर्या॑म॒न्नव॑र्धयन्। आ व॒त्सेन॒ तरु॑णेन॒ कुमा॑रेण॒ चमी॑वि॒ता
 अपा॑र्वाणम्। रे॒णुक॑काटं नुदन्ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
 विय॑न्तु॒ यज॑॥४४॥

दे॒वी उ॒षा॑सा॒नक्ता॑। इन्द्र॑ य॒ज्ञे प्र॑य॒त्य॒हेता॑म्। दै॒वीर्वि॑शः
 प्रा॒या॑सि॒ष्टाम्। सु॒प्री॑ते॒ सुधि॑ते॒ अभू॑ताम्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य
 वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॑ष्ट्री॒ वसु॑धि॒ती। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्।

अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।
यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे
सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिः
सपीतिमन्या। नवेन पूर्वं दयमाने। पुराणेन नवम्।
अधातामूर्जमूर्जाहुती वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते।
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥४६॥

देवा दैव्या होतांरा। देवमिन्द्रमवर्धताम्। हताघंशः सावाभाष्टी
वसुवार्याणि। यजमानाय शिक्षितौ। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं। देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीः। पतिमिन्द्रमवर्धयन्।
अस्पृक्षद्भारती दिवम्। रुद्रैर्यज्ञः सरस्वती। इडा वसुमती
गृहान्॥४७॥

वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः।
त्रिवरूथस्त्रिवन्धुरः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। शतेन शिति-
पृष्ठानामाहितः। सहस्रेण प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य
होत्रमर्हतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो मधुशाखः सुपिप्पलः।
 देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं
 पृथिवीमदृ०हीत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवं
 बर्हिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासुस्थमिन्द्रेणा-
 सन्नम्। अन्या बर्ही०ष्यभ्यभूत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यज। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं
 कुर्वन्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज॥ ४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूषद् (देवं
 बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासानक्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहुती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ
 देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीर्देव इन्द्रो नराश०सो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो
 अग्निः स्विष्टकृद्देवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽ
 वर्धय०श्चतुरवर्धयत्। वस्तोरा वथ्सेन दैवीरयावीष०हृताऽस्पृक्षच्छ्रुतेन दिव० स्वासुस्थ० स्विष्ट०
 शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥ [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्र० सरस्वतीम्।
 अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं
 इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यज। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेषो न

भेषजम्। प॒था मधु॑म॒ताभ॑रन्। अ॒श्विनेन्द्रा॑य वी॒र्यम्॥५०॥

बद॑रैरुप॒वाकाभि॑र्भेष॒जं तो॒क्मभिः॑। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्षं॒ नरा॑श॒सं न न॒ग्रहु॑म्। पति॑ः सुरा॒यै भेष॑जम्। मे॒षः सर॑स्वती भि॒षक्। रथो॑ न चन्द्रा॑श्विनोर्व॒पा इन्द्र॑स्य वी॒र्यम्॥ बद॑रैरुप॒वाकाभि॑र्भेष॒जं तो॒क्मभिः॑। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑॥५१॥

होता॑ यक्षदि॒डेडित॑ आ॒जुह्वा॑नः सर॑स्वतीम्। इन्द्रं॑ बले॑न वर्ध॒यन्। ऋष॑भेण गवै॑न्द्रियम्। अ॒श्विनेन्द्रा॑य वी॒र्यम्॥ यवैः॑ क॒र्कन्धु॑भिः। मधु॑ ला॒जैर्न मा॑सरम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्षद्व॒र्हिः सु॒ष्टरी॒मोर्ण॑म्रदाः। भि॒षङ्नास॑त्या॥५२॥

भि॒षजा॒ऽश्विना॒ऽश्वा शि॑शु॒मती॑। भि॒षग्धे॒नुः सर॑स्वती। भि॒षग्दु॒ह इन्द्रा॑य भेष॒जम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॒र्यजं॑। होता॑ यक्षद्व॒रो दि॑शः। क॒व॒र्ष्यो न व्य॑च॑स्वतीः। अ॒श्विभ्यां॑ न दुरो॒ दि॑शः। इन्द्रो॒ न रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती॥५३॥

अ॒श्विनेन्द्रा॑य भेष॒जम्। शु॒क्रं न ज्योति॑रिन्द्रि॒यम्। पयः॑
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑
यक्ष॑त्सुपे॒शसो॑षे नक्तं॑ दिवा॑। अ॒श्विना॑ सञ्जाना॒ने। समं॑ जाते
सर॑स्वत्या। त्विषि॒मिन्द्रे॒ न भेष॑जम्। श्ये॒नो न रज॑सा हृ॒दा।
पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑॥५४॥

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॒ होता॑रा भि॒षजा॒-
ऽश्विना॑। इन्द्रं॑ न जागृ॑वी दिवा॒ नक्तं॑ न भेष॑जैः। शूष॑ः
सर॑स्वती भि॒षक्। सीसे॑न दुह॒ इन्द्रि॑यम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑
घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो॑ दे॒वीर्न
भेष॑जम्। त्रय॑स्त्रिधा॒तवो॑ऽपसः॑। रू॒पमिन्द्रे॑ हि॒र॒ण्यय॑म्॥५५॥

अ॒श्विने॒डा न भा॑रती। वा॒चा सर॑स्वती। मह॒ इन्द्रा॑य
दधु॑रिन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॒मश्विना॑। भि॒षजं॑ न
सर॑स्वतीम्। ओजो॑ न जू॒तिरिन्द्रि॑यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो
भि॒षक्। यशः॑ सु॒रया॑ भेष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। पयः॑ सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वन॒स्पति॑म्। श॒मि॒तार॑ः
श॒तक्र॑तुम्। भी॒मं न म॒न्युः रा॒जा॒नं व्या॒घ्रं नम॑सा॒ऽश्विना॑

भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्दाय दुह इन्द्रियम्। पयः
 सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज॥५७॥
 होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा मेदसां
 पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषः सरस्वत्यै।
 स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्निं न
 भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः
 सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं प्रियं
 पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवाः औज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः होत्राञ्जुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुतां
 घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज। होता यक्षदश्विना
 सरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणम्। इमे सोमाः सुरामाणः। छागैर्न
 मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पैर्न तोक्मभिः। लाजैर्महस्वन्तः। मदा
 मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो
 मधुश्चुतः। तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा वृत्रहा। जुषन्ताः
 सौम्यं मधु। पिबन्तु मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यज॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज नासत्या सरस्वती मधु हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजौज्यपानमृताः पञ्च च (समिधाऽग्निः पद। तनूनपांश्सप्त। नराशः समृषिः। इडेडितो

यवैरष्टौ। ब॒र्हिः स॒प्त। दुरो॒ऽश्विना॒ नव॑। सु॒पेश॒सर्षिः॑। दैव्या॒ होता॑रा॒ सीसे॑न॒ रसः॑।
 ति॒स्रस्त्वष्टा॑र॒मष्टाव॑ष्टौ। वन॒स्पति॑मृषिः। अ॒ग्नित्रयो॑दश। अ॒श्विना॒ द्वाद॑श॒ त्रयो॑दश। स॒मिधा॒ऽग्निं
 ब॒दरै॑र्ब॒दरै॑र्यवै॒रश्विना॒ त्विषि॑म॒श्विना॒ न भे॑ष॒जं रूप॑म॒श्विनां भी॑मं॒ भाम॑म्॥)॥—[११]

समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्॑सुतः। दु॒हे
 धे॒नुः सर॑स्वती। सोम॑ः शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॑षजा॒
 सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। म॒ध्वा रजा॑ःसीन्द्रि॒यम्।
 इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। नरा॒शंसे॑न
 न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भे॒ष॒जं भि॑षजा॒ सु॒ते। आ॒जु॒ह्वा॒ना
 सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्य॑म्। इडा॑भिर॒श्विना॒विष॑म्।
 समूर्ज॑ः स॒ र॒यिं द॑धुः। अ॒श्विना॒ नम॑चेः सु॒तम्।
 सोम॑ः शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒र्हिषे॑न्द्रा॒य
 पा॑त॒वे॥६१॥

क॒व॒र्ष्यो न व्य॑च॒स्वतीः॑। अ॒श्विभ्या॑ं न दुरो॒ दिशः॑। इन्द्रो॒ न
 रोद॑सी॒ दु॒घै। दु॒हे का॒मान्॒स॒र॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑म॒श्विना॑।
 दि॒वेन्द्रः॑ सा॒यमि॑न्द्रि॒यैः। स॒ज्ज्ञा॒नाने॑ सु॒पेश॑सा। स॒मं जा॑ते
 सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना॒ दिवा॑। पा॒हि नक्त॑ः
 सर॑स्वति॥६२॥

दैव्यां होतारा भिषजा। पातमिन्द्रं सचा सुते। तिस्रस्त्रेधा
 सरस्वती। अश्विना भारतीडा। तीव्रं परिस्नुता सोमम्। इन्द्राय
 सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधु। भेषजं नः सरस्वती।
 इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपं रूपमधुः सुते। ऋतुथेन्द्रो
 वनस्पतिः। शशमानः परिस्नुता। कीलालमश्विभ्यां मधु। दुहे
 धेनुः सरस्वती। गोभिर्न सोममश्विना। मासरेण परिष्कृता।
 समधातां सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रं सुतं मधु॥६३॥

नृग्रहुः पातवे सरस्वत्यधुः सुतेऽष्टौ च॥ [१२]

अश्विना हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धिया सरस्वती। आ
 शुक्रमासुराद्वसु। मधमिन्द्राय जग्निरे। यमश्विना सरस्वती।
 हविषेन्द्रमवर्धयन्। स बिभेद वलं मधम्। नमुचावासुरे
 सचा। तमिन्द्रं पशवः सचा। अश्विनोभा सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषत। हविषा यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र इन्द्रियं
 दधुः। सविता वरुणो भगः। स सुत्रामा हविष्यतिः।
 यजमानाय सश्रत। सविता वरुणोऽदधत्। यजमानाय
 दाशुषै। आदत्त नमुचेर्वसु। सुत्रामा बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षत्रमिन्द्रियम्। भगेन सविता श्रियम्। सुत्रामा

यशंसा बलम्। दधाना यज्ञमाशत। अश्विना गोभिरिन्द्रियम्।
 अश्वेभिर्वीर्यं बलम्। हविषेन्द्रं सरस्वती। यजमानमवर्धयन्।
 ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा। सरस्वती
 हविष्मती। इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा सुकर्मणा।
 सा सुदुघा सरस्वती। स वृत्रहा शतक्रतुः। इन्द्राय
 दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियन्नरा षट्॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना। तेजो न
 चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
 प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न
 वाचमास्ये। उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
 श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रं सरस्वत्यश्विना
 मिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां मिषजा।
 होताराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
 मतिम्। होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
 शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
 सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
 इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्। सरस्वत्याः
 सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न जूतिमृषभो
 न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
 स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतांराविन्द्रमश्विना।
 वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट
 इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः।
 स्विष्टा देवा अज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे
 स्विष्टकृत्। यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपंचितिः स्वधाम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज॥ ७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजोन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः पदं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासांश्विना देवी जोष्टी
 देवी ऊर्जाहुती देवा देवानां भिषजा वषट्कारैर्देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो
 देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृदेवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः
 सरस्वत्यश्विना सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्रः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्।
 नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्।
 सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्त्ययं यजमानः॥)॥

[१४]

अग्निमद्य होतांरमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
 पचन्पक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां

छाग॑ꣳ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्
 ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था अ॒द्य दे॒वो
 वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्यां छागे॑न॒ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य॥ ७३॥
 सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ꣳ
 सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳस्ता॒न्मेद॑स्तः॒ प्रति॑प॒चता॑ग्र॒भीषुः। अवी॑वृ॒धन्त॑
 ग्र॒हैः। अ॒पा॒ताम॒श्विना॑ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
 सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः॒ श्रौ॒द्विम॑दा॒ अद॑न्।
 अवी॑वृ॒धन्ताङ्गू॑षैः। त्वाम॑द्य॒र्ष आ॑र्षेय॒र्षीणा॑न्न॒पाद॑वृणीत।
 अ॒यꣳ सु॑तासुती॒ यज॑मानः। ब॒हुभ्य॑ आ स॒ङ्गते॑भ्यः। ए॒ष मे॑
 दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्य॒त इति॑। ता॒ या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदुः।
 तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॒। आ च॑ गुरस्व॒। इ॒षित॑श्च॒ हो॒तर॑सि॒
 भ॒द्र॒वाच्या॑य॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्त॒वा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्राय॑ यजमानः सप्त च॥ ————— [१५]

उ॒श॒न्तस्त्वा॑ ह॒वाम॑ह॒ आ नो॑ अ॒ग्ने सु॑के॒तुना॑। त्वꣳ सो॑म
 म॒हे भ॑गं॒ त्वꣳ सो॑म॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॑ हि नः
 पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑ त्वꣳ सो॑म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
 पि॒तर॑ आऽहं पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑।

अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒नृ॒तु॒म॒तो॑ ह॒वाम॑हे। न॒रा॒श॒सै॑ सोम॒पी॒थं॑ य आ॒शुः।
ते नो॒ अ॒र्व॒न्तः॑ सु॒ह॒वा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒प॒दे॒ शं॑
चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒ येऽन॑ग्नि॒ष्वा॒त्ताः॥ ७५॥

अ॒॒हो॒मु॒चः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्या॒सः॑। प॒रेऽव॑रेऽमृ॒ता॑सो॒ भव॑न्तः।
अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒व॒न्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॑यै दु॒ग्धे॑ जुष॒मा॒णाः॑
क॒र॒म्भ॒म्। उ॒दी॒रा॒णा॒ अ॒व॑रे॒ प॒रे॑ च। अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒ ऋ॒तु॒भिः॑
संवि॑दा॒नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒वि॒रि॒दं॑ जुष॒न्ता॒म्। यद॑ग्रे क॒व्य॒वा॒हन॒
त्वम॑ग्न ई॒डि॒तो॑ जा॒त॒वे॒दः। मा॒त॒ली॑ क॒व्यैः॑। ये ता॑तृ॒पु॒र्दे॒व॒त्रा॑
जे॒ह॑मा॒नाः। हो॒त्रा॒वृ॒धः॑ स्तोम॑त॒ष्टा॒सो॒ अ॒कैः॑। आ॒ऽग्रे॑
या॒हि॒ सु॒वि॒द॒त्रै॒भि॒र॒वा॒ङ्। स॒त्यैः॑ क॒व्यैः॑ पि॒तृ॒भि॒र्ध॒र्म॒स॒द्भिः॑।
ह॒व्य॒वा॒ह॑म॒जरं॑ पु॒रु॒प्रि॒यम्। अ॒ग्निं॑ घृ॒तेन॑ ह॒वि॒षा॑ स॒पर्य॑न्।
उपा॑सदं क॒व्य॒वा॒हं॑ पि॒तृ॒णा॒म्। स नः॑ प्र॒जां॑ वी॒र॒वंती॒॒॑
समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अ॒न॒ग्नि॒ष्वा॒त्ता॒ जे॒ह॑मा॒नाः॒ स॒प्त॒ च॑॥ [१६]

हो॒ता॑ यक्ष॒दि॒ड॒स्प॒दे। स॒मि॒धा॒नं॑ म॒ह॒द्य॒शः॑। सु॒ष॑मि॒द्धं॒ व॒रे॑ण्यम्।
अ॒ग्नि॒मि॒न्द्रं॑ वयो॒ध॒सम्। गा॒य॒त्रीं॑ छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्र्य॒विं॑ गां
वयो॒ द॒ध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं॑। हो॒ता॑ यक्ष॒च्छु॒चि॑व्रतम्।

तनूनपातमुद्भिदम्। यं गर्भमदितिर्दधे॥७७॥

शुचि॒मिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। उ॒ष्णिहं॑ छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। दि॒त्य॒वाहं॑ गां
वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्षदी॒डेन्य॑म्।
ई॒डितं॑ वृ॒त्रह॑न्तमम्। इडा॑भिरीड्य॒ सहः॑। सोम॒मिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। अ॒नुष्टु॒भं छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒थ्सं गां वयो॒
दध॑त्॥७८॥

वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒थ्सु॒बर्हि॑षदम्।
पू॒ष॒ण्वन्त॑ममर्त्यम्। सी॒दन्तं॑ ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। अ॒मृतेन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। बृ॒हतीं॑ छन्द॑ इन्द्रि॒यम्। पञ्चा॑विं गां वयो॒ दध॑त्।
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑। होता॑यक्ष॒द्व्यच॑स्वतीः। सु॒प्रा॒य॒णा
ऋ॒तावृ॑धः॥७९॥

द्वा॒रो दे॒वीर्हि॑र॒ण्ययीः॑। ब्र॒ह्माण॑ इन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। प॒ङ्क्तिं॑
छन्द॑ इहेन्द्रि॒यम्। तु॒र्य॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
होत॒र्यज॑। होता॑ यक्ष॒थ्सु॒पेश॑से। सु॒शि॒ल्पे बृ॑हती उ॒भे।
नक्तो॒षासा॒ न द॑र्शते। वि॒श्वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। त्रि॒ष्टु॒भं छन्द॑
इन्द्रि॒यम्॥८०॥

प॒ष्ट॒वाहं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॒र्यज॑।

होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्द इहेन्द्रियम्।
अनङ्गाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
वयोधसम्। विराजं छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।
त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्य-
पर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्।
ककुभं छन्द इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्स्वाहाकृतीः। अग्निं
गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
अतिच्छन्दसं छन्द इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधदतावृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं सप्त च (इडस्पदे-
 ऽग्निज्ञायत्रीत्र्यविम्। शुचिं व्रतं शुचिमुष्णिहं दित्युवाहम्। ईडेन्यं सोममनुष्टुभं त्रिवथ्सम्।
 सुबर्हिषदं मृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचं स्वतीः सुप्रायणा द्वारौ ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्।
 सुपेशसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुवाहम्। पेशस्वतीस्तिष्ठः
 पतिं विराजमिह धेनुत्रा। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणत्रा। शतक्रतुं भगमिन्द्रं
 ककुभमिह वशात्रा। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधदिन्द्रियमृषिं वसु नवं
 दशेहैन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधदिडस्पदे सर्वं वेतु॥)॥ [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्द
 इन्द्रियम्। त्र्यविगौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्द इन्द्रियम्। दित्युवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्द इन्द्रियम्। त्रिवथ्सो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः
 पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्द इन्द्रियम्।
 पञ्चाविगौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो
 बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥
 उपे यही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्द
 इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
 सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुवाङ्गौर्वयो

दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥
 विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
 अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
 गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
 ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
 वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
 बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसंवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
 तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
 पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
 वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमै सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः।
 एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे
 वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन
 शक्करीः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः।
 त्रयस्त्रिंशेऽमृतं स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे

वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुत५ सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन शैशिरेण षट्॥)॥ [१९]

दे॒वं ब॒र्हि॒रिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। गा॒य॒त्रि॒या
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। तेज॒ इन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॒ यज॑। दे॒वीर्द्वा॒रो दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वीर्दे॒वम॑वर्धयन्।
उ॒ष्णि॒हा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। प्रा॒णमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑॥९०॥

दे॒वी दे॒वं व॒यो॒धसम्॑। उ॒षे इन्द्र॑मवर्धताम्। अ॒नु॒ष्टु॒भा
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। वा॒चमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वी जो॒ष्टी दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी
दे॒वम॑वर्धताम्। बृ॒ह॒त्या छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। श्रो॒त्रमिन्द्रे॑ वयो॒
दधत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑॥९१॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।
प॒ङ्क॒जा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। शु॒क्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दधत्। व॒सु॒वने॑
वसु॒धेय॑स्य वी॒तां यज॑। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा दे॒वमिन्द्रं॑
वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्। त्रि॒ष्टु॒भा छन्द॑सेन्द्रि॒यम्।

त्विषि॒मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वी॑तां॒ यज॑॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॑ध॒सम्। प॒तिमिन्द्र॑मव॒र्धय॑न्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। ब॒लमि॒न्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒
वसु॑धेय॒स्य वि॑यन्तु॒ यज॑। दे॒वो नरा॑श॒सो दे॒वमिन्द्र॑
वयो॑ध॒सम्। दे॒वो दे॒वम॑व॒र्धय॑त्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। रे॒तु
इ॒न्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु यज॑॥९३॥

दे॒वो वन॑स्पति॒र्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑ध॒सम्। दे॒वो दे॒वम॑व॒र्धय॑त्। द्वि॒पदा॒
छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। भग॑मिन्द्रे॒ वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य
वे॒तु यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑ध॒सम्। दे॒वं
दे॒वम॑व॒र्धय॑त्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्। यश॒ इ॒न्द्रे वयो॒ दध॑त्।
व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्र॑
वयो॑ध॒सम्। दे॒वो दे॒वम॑व॒र्धय॑त्। अ॒ति॒च्छ॒न्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रि॒यम्।
क्ष॒त्रमि॒न्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॒स्य वे॒तु यज॑॥९४॥

वि॒यन्तु॒ यज॑ वी॒तां यज॑ वी॒तां यज॑ वे॒तु यज॑ वे॒तु यज॑ पञ्च॑ च (दे॒वं ब॒र्हिर्गा॑य॒त्रिया॒ तेजः॑।
दे॒वीर्द्वारं॑ उ॒ष्णिहा॑ प्रा॒णम्। दे॒वी दे॒वमु॑षे अ॒नुष्ट॒भा वा॑चम्। दे॒वी जो॒ष्टीं बृ॑ह॒त्या श्रो॑त्रम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती प॒ङ्गा शु॒क्रम्। दे॒वा दै॒व्या हो॑ता॒रा त्रि॑ष्ट॒भा त्वि॑षिम्। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः पतिं॑
जग॑त्या॒ बल॑म्। दे॒वो नरा॑श॒सो वि॒राजा॒ रे॒तः। दे॒वो वन॑स्पति॒र्द्वि॒पदा॒ भग॑म्। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑

कुकुभा॒ यशः॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद॑तिच्छन्दसा॒ क्षत्र॑म्। वे॒तु वि॒यन्तु॒ च॒तुर्वी॑ता॒मेको॑ वि॒यन्तु॒
च॒तुर्वै॑त्ववर्धयदवर्धय॑श्चतुरवर्धता॒मेको॑ऽवर्धय॑श्चतुरवर्धयत्॥)॥ [२०]

स्वा॒र्द्धीं त्वा॒ सोमः॑ सु॒राव॑न्तः॒ सी॒सेन॑ मि॒त्रोऽसि॑ यद्दे॒वा होता॑ यक्ष॒त्समि॑धेन्द्रः॒ समि॑द्ध इन्द्रः॒
आच॑र॒षणि॑प्रा दे॒वं ब॒र्हिर्होता॑ यक्ष॒त्समि॑धा॒ऽग्निः समि॑द्धो अ॒ग्निर॑श्विना॒ऽश्विना॑ ह॒विरि॑न्द्रि॒यं
दे॒वं ब॒र्हिः सर॑स्वत्य॒ग्निम॑द्योशन्तो होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे समि॑द्धो अ॒ग्निः स॒मिधा॑ वस॒न्तेन॑र्तुना॒
दे॒वं ब॒र्हिरि॑न्द्रं वयो॒धसं॑ वि॒शतिः॥२०॥

स्वा॒र्द्धीं त्वाऽमी॑मदन्त पि॒तरः॑ सा॒म्राज्या॑य पू॒तं प॒वित्रे॑णो॒पासा॑नक्ता॒ बद॑रैर॒धातां॑ दे॒व इन्द्रो॑
व॒नस्प॑तिः प॒ष्ठवा॑ह॒ङ्गां दे॒वी दे॒वं व॑यो॒धसं॑ चतु॑र्नवतिः॥१४॥

स्वा॒र्द्धीं त्वा॑ वे॒तु य॒ज्ज॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृ॒थस्तो॑मो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै त्रिवृत्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑
रुन्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः।
ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। र॒थन्त॑र॒सं॑ सामं भवति। ब्र॒ह्मव॑र्चसं वै
र॒थन्त॑रम्। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे। प॒रिस्र॑जी होता भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॑र्मि॒रस्त्रि॑शु॒क्रः। ए॒तद्वै ब्र॑ह्मव॑र्चसस्य॑ रू॒पम्। रू॒पेणै॒व
ब्र॑ह्मव॑र्चसम॒व॑ रुन्धे। बृ॒हस्प॑ति॒रका॑मयत दे॒वानां॑ पु॒रोधां॑
ग॒च्छेय॑मिति। स ए॒तं बृ॑हस्पति॒स॒वम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्।
तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रोधा॑म॒गच्छ॑त्। यः
पु॒रोधा॑का॒मः स्यात्। स बृ॑हस्पति॒स॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रोधा॑मे॒व ग॑च्छति। तस्य॑ प्रातः स॒वने॒ स॒न्नेषु॑ नाराश॒स॒ेषु॑।
एका॑दश॒ दक्षि॑णा नीयन्ते। एका॑दश॒ माध्यं॑ दिने॒ स॒वने॒ स॒न्नेषु॑
नाराश॒स॒ेषु॑। एका॑दश॒ तृतीय॑स॒वने॒ स॒न्नेषु॑ नाराश॒स॒ेषु॑।
त्रय॑स्त्रि॒श॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रि॒श॒द्वे दे॒वताः॑। दे॒वता॑
ए॒वाव॑रुन्धे। अश्व॑श्चतु॒स्त्रि॒शः। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॥३॥

प्रा॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒शो दे॒वता॑नाम्। याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑।

ता ए॒वाव॑रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॒नेऽभिषि॑ञ्चति। ब्रह्म॑णो
 वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्कृ॒ष्णाजि॒नम्। ब्रह्म॑व॒र्चसे॒नैवैन॑
 सम॑र्धयति। आज्ये॑ना॒भिषि॑ञ्चति। तेजो॒ वा आज्य॑म्।
 तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अथ॒ यत्पौ॒ष्णः। पु॒ष्टिर्वै
 पू॒षा। पु॒ष्टिर्वैश्य॑स्य। पु॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒स॒वाय॑ सावि॒त्रः।
 अथ॒ यत्त्वा॒ष्ट्रः। त्वष्टा॒ हि रू॒पाणि॑ वि॒क॒रोति॑। नि॒र्व॒रुण॑त्वाय॑
 वा॒रुणः॥५॥

अथो॒ य ए॒व कश्च॒ सन्ध॑सूयते। स हि वा॒रुणः॑। अथ॒
 यद्वै॑श्वदे॒वः। वै॒श्वदे॒वो हि वैश्यः॑। अथ॒ यन्मा॑रुतः। मा॒रुतो॑
 हि वैश्यः॑। स॒प्तैतानि॑ ह॒वींषि॑ भवन्ति। स॒प्तग॑णा वै
 म॒रुतः॑। पृ॒श्निः प॒ष्ठौही मा॑रुत्या ल॑भ्यते। वि॒द्वै म॒रुतः॑।
 वि॒श ए॒वैतन्म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॒द्वा ए॒ष वि॒शः प्रि॒यः।
 वि॒शो हि म॑ध्यतो॑ऽभिषि॑च्यते। ऋ॒षभ॑च॒र्मेऽध्य॑भिषि॑ञ्चति। स
 हि प्र॑जनयि॒ता। द॒ध्राऽभिषि॑ञ्चति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॑ दधि।
 ऊ॒र्जैवैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒ सम॑र्धयति॥६॥

वारुणो विद्वै मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः। सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारहस्पत्यः। एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यथ्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति। अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन॒ सोम॑स्य सु॒वो॑ऽस्ति। ह॒तो ह्ये॑षः। अ॒भिषु॑तो
 ह्ये॑षः। न हि ह॒तः सू॒यते॑। सौ॒मी॑ꣳ सू॒तव॑शा॒मा ल॑भते।
 सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒त ए॒व तद्व॑धाति। सौ॒म्यर्चा॑ऽभिषि॑ञ्चति।
 रे॒तो॒धा ह्ये॑षा। रे॒तः सोमः॑। रे॒त ए॒वास्मि॑न्दधाति। यत्किं च
 राज॒सूय॑मृते सोमम्। तथ्सर्वं॑ भवति। अषा॑ढं यु॒थ्सु पृ॑त॒नासु॑
 प॒प्रिम्। सु॒वर्षा॑म॒प्स्वां वृ॒जन॑स्य गो॒पाम्। भ॒रेषु॑जाꣳ
 सु॒क्षिति॑ꣳ सु॒श्रव॑सम्। जय॑न्तं॒ त्वाम॑नु॒ मदे॑म सोम॥१०॥

रेतः सोमः सप्त च॥ _____ [४]

यो वै सोमे॑न सू॒यते॑। स दे॑वस॒वः। यः प॒शुना॑ सू॒यते॑। स
 दे॑वस॒वः। य इ॒ष्ट्या॑ सू॒यते॑। स म॑नुष्यस॒वः। ए॒तं वै पृ॑थ॒ये
 दे॒वाः प्राय॑च्छन्। ततो॒ वै सोऽप्या॑र॒ण्याना॑ प॒शूना॑म॒सूय॑त।
 याव॑तीः किय॑तीश्च प्र॒जा वाचं॑ वद॑न्ति। तासा॒ꣳ सर्वा॑साꣳ
 सू॒यते॑॥११॥

य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ना॒रा॒शःꣳस्य॑र्चा-
 ऽभिषि॑ञ्चति। म॒नुष्या॑ वै नरा॒शःꣳसः। नि॒हुत्य॑ वावैतत्।
 अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं च॑ राज॒सूय॑मनु॒त्तर॑वे॒दीक॑म्। तथ्सर्वं॑
 भवति। ये मे॑ पश्चा॒शतं॑ द॒दुः। अ॒श्वाना॑ꣳ स॒धस्तु॑तिः। द्यु॒मद॑ग्ने

महि श्रवः। बृहत्कृधि मघोनाम्। नृवदमृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥ [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒द्वि॒ंश उ॒क्थ्यो बृ॒हत्सा॑मा। प॒व॒माने
क॒ण्वर॑थन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्राट्थ्स॒वः। यो
रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वार॑ज्यं परमे॒ष्ठी।
स्वार॑ज्यं गौरे॒व। गौरि॑व भवति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॒हद्र॑थन्त॒रे भ॑वतः।
तद्धि स्वार॑ज्यम्। अ॒युतं॑ दक्षि॒णाः। तद्धि स्वार॑ज्यम्।
प्र॒तिधुषा॑ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि स्वार॑ज्यम्। अ॒नुद्ध॑ते वेद्यै
दक्षि॑णत आ॒हव॒नीय॑स्य बृ॒हत्ः स्तो॒त्रं प्र॒त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं
वाव र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॒हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर॑हितम॒भिषि॑ञ्चति। प॒शुस्तो॑मो
वा ए॒षः। तेन॑ गो॒स॒वः। ष॒द्वि॒ंशः सर्वः॑। रे॒वञ्जा॒तः
सह॑सा वृ॒द्धः। क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्तमो वयो॒धाः। म॒हान्म॑हित्वे
त॑स्तभानः। क्ष॒त्रे रा॒ष्ट्रे च॑ जागृ॒हि। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑
स्वार॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॒ह। स्वार॑ज्यमे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥ [६]

सि॒हे व्या॒घ्र उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सूर्ये॑
 या। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
 संविदा॒ना। या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्दे॑
 पुरु॑षस्य मा॒यौ। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
 आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॑ या हि॒रण्ये।
 त्विषि॑रश्वेषु॒ पुरु॑षेषु॒ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा
 संविदा॒ना। रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वाते॑ प॒र्जन्ये॑
 वरु॑णस्य शु॒ष्मे। इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒
 आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रा॒डसि॑ वि॒राडसि॑। स॒म्राडसि॑
 स्व॒राडसि॑। इन्द्रा॑य त्वा॒ तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः॒ श्रीणा॑मि।
 इन्द्रा॑य॒ त्वौज॑स्वत॒ ओज॑स्वन्तः॒ श्रीणा॑मि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॒ श्रीणा॑मि। इन्द्रा॑य॒
 त्वाऽऽयु॑ष्मत॒ आयु॑ष्मन्तः॒ श्रीणा॑मि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
 य॑च्छामि। तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुख॑म्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑
 मे। तेज॑स्वान् वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृ॒ग्धि मा।
 ओजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि॥१८॥

ओज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। ओज॑स्वच्छि॒रो अस्तु मे।
 ओज॑स्वान् वि॒श्वतः प्र॒त्यङ्। ओज॑सा॒ सं पि॑पृ॒ग्धि मा।
 पयो॑ऽसि। तत्ते प्र य॑च्छामि। पय॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्।
 पय॑स्वच्छि॒रो अस्तु मे। पय॑स्वान् वि॒श्वतः प्र॒त्यङ्। पय॑सा॒
 सं पि॑पृ॒ग्धि मा॥१९॥

आयु॑रसि। तत्ते प्र य॑च्छामि। आयु॑ष्मदस्तु मे॒ मुखम्।
 आयु॑ष्मच्छि॒रो अस्तु मे। आयु॑ष्मान् वि॒श्वतः प्र॒त्यङ्।
 आयु॑षा॒ सं पि॑पृ॒ग्धि मा। इ॒मम॑ग्न॒ आयु॑षे वर्च॑से कृ॒धि।
 प्रि॒य९ रेतो॑ वरुण सोम राजन्। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते शर्म॑
 यच्छ। वि॒श्वे दे॒वा जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽसत्॥२०॥

आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि॒ सर्व॑मायु॑रसि। यतो॒ वातो॑
 मनो॑जवाः। यतः॒ क्षर॑न्ति॒ सिन्ध॑वः। तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा९
 रु॒चा। अ॒भिषि॑ञ्चामि॒ वर्च॑सा। स॒मुद्र॑ इ॒वासि॑ गृ॒ह्मना॑। सोमं
 इ॒वा॒स्यदा॑भ्यः। अ॒ग्नि॒रिव॑ वि॒श्वतः प्र॒त्यङ्। सूर्य॑ इ॒व ज्योति॑षा
 वि॒भूः॥२१॥

अ॒पां यो द्र॑व॑णे॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्याय॒णाय॑। तेज॑से
 ब्र॒ह्मवर्च॑साय॑ गृ॒ह्णामि॑। अ॒पां य ऊ॒र्मो रसः॑। तम॒हम॒स्मा

आमुष्यायुणाय॑। ओज॑से वी॒र्याय॑ गृह्णामि। अ॒पां यो म॑ध्यतो
रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्यायुणाय॑। पु॒ष्ट्यै प्र॒जन॑नाय गृह्णामि।
अ॒पां यो य॒ज्ञियो॒ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मुष्यायुणाय॑। आयुषे
दी॒र्घायु॑त्वाय॑ गृह्णामि॥२२॥

गोष्वोजंस्वन्तः॑ श्रीणाम्योजोऽसि॑ तत्ते प्रयच्छामि॑ पयसा॑ सम्पिपृग्धि॑ माऽसं॑द्विभूर्यज्ञियो॑ रसो द्वे
च॥

[७]

अ॒भिप्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चेत्ता॑ सपत्न॒हा। आति॑ष्ठ मि॒त्रव॑र्धनः।
तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्काव॑भित् आति॑ष्ठ वृ॒त्रह॑त्रथम्।
आ॒तिष्ठ॑न्तं परि॒ विश्वे॑ अभूषन्। श्रियं॑ वसा॑नश्चरति॒ स्वरो॑चाः।
म॒हत्तद॑स्यासु॒रस्य॑ नाम॑। आ वि॒श्वरू॑पो अ॒मृता॑नि तस्थौ।
अनु॑ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑ बृह॒स्पतिः॑॥२३॥

अनु॑ सोमो॒ अन्व॑गिरा॑वीत्। अनु॑ त्वा॒ विश्वे॑ दे॒वा
अ॑वन्तु। अनु॑ सप्त॒ राजा॑नो॒ य उ॒ताभिषि॑क्ताः। अनु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू। सूर्यो॑
अहो॑भिरनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रैरनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च॑
त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॒हद॑क्षि॒णा त्वा पि॑पर्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। आऽयं॑ पृ॒णक्तु॑ रज॑सी

उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥ [८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्।
स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता
अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं
भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ
चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि
विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं ददाति।
तेजस्तेनावरुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यं तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥
पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति।
ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै
हिरण्यम्। तेज एवात्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव
सर्वमवरुध्य॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्षमेवैनं समानानां करोति। उद्यता सूर्येण

कार्यः। उद्यन्तं वा एत९ सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
 दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥
 अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
 तत्स्विदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
 एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः।
 यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-
 ऽभिषिञ्चति॥२९॥

भवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं
 पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो
 वै स बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति।
 स पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुथस्तोमो
 वा एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
 भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे
 प्रतितिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव
 रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।

प्रजापतेरात्यै॥ ३१ ॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवन्ति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥ ३२ ॥

एवं चतुर्थै। पञ्चोत्तमेऽहन्ना लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः।
वर्षिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं
वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा एकया वा
कान्दमः स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन
यजते॥ ३३ ॥

य उ चैनमेवं वेद। मारुतो वा एषः स्तोमः। एतेन वै मरुतो
देवानां भूयिष्ठा अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य एतेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः।
आ पञ्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं

वेदं। सप्तदशं स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेरेव नैति॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः
स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥)॥——[११]

अस्या जरासो दमा मरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्रयः पावकाः।
श्विचीचयः श्वात्रासो भुरण्यवः। वनरूषदो वायवो न सोमाः।
यजा नो मित्रावरुणा। यजा देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता।
ऋतुना यज्ञवाहसा॥ ३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्धे। अन्याऽन्या वृथ्समुप धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे
सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥ ३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्वरुहिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।

अ॒ग्निर्दे॒वानां॑ ज॒ठरम्॑। प॒तद॑क्षः क॒विक्र॑तुः। दे॒वो दे॒वेभिरा॑
ग॒मत्। अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टयः। आ त्वे॒षमु॒ग्रमव॑
ईमहे व॒यम्॥ ३७॥

ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒रुष॑निर्णिजः। सि॒ंहा न ह॑ेषक्र॒तवः॑
सु॒दान॑वः। यदु॒त्तमे॑ म॒रुतो॑ मध्य॒मे वा॑। यद्वा॒ऽवमे॑ सु॒भगा॑सो
दि॒वि ष्ठा॑। ततो॑ नो रु॒द्रा उ॒त वा॒ऽन्वस्य॑। अ॒ग्ने वि॒त्ताद्ध॑विषो
यद्यजा॑मः। ईडे॑ अ॒ग्निः स्वव॑स॒न्नमो॑भिः। इ॒ह प्र॑स॒प्तो वि च॑
यत्कृ॒तं नः॑। रथै॑रिव॒ प्रभ॑रे वाज॒यद्भिः॑। प्र॒दक्षि॑णिन्म॒रुता॒ऽ
स्तोम॑मृ॒द्ध्याम्॥ ३८॥

श्रु॒धि श्रु॑त्कर्ण॒ वह्नि॑भिः। दे॒वैर॑ग्ने स॒याव॑भिः। आसी॑दन्तु
ब॒रुहि॑षि। मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्या॑वा॒णो अध्व॑रम्।
विश्वे॑षामदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। विश्वे॑षामति॒थिर्मा॑नु॒षाणाम्॑।
अ॒ग्निर्दे॒वानाम॑व॒ आवृ॑णानः। सु॒मृडी॒को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे
अ॒ग्ने सु॒मतिं॑ भि॒क्षमा॑णाः॥ ३९॥

दि॒वि श्रवो॑ दधिरे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा॒ विरू॑पे।
कृ॒ष्णं च॑ वर्ण॑म॒रुणं॑ च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्न आदि॒त्यास॑ आ॒स्यम्॑।
त्वां जि॒ह्वाः शुच॑यश्च॒क्रिरे॑ कवे। त्वाः रा॑ति॒षाचो॑ अध्व॒रेषु॑

सश्चिरे। त्वे दे॒वा ह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम्। नि त्वा॑ य॒ज्ञस्य॑ सा॒धन॑म्।
अ॒ग्ने हो॒ता॑र॒मृत्वि॑जम्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि॒ प्रचे॑त॒सम्। जी॒रं
दू॒तम॑म॒र्त्यम्॥ ४० ॥

य॒ज्ञवा॒ह॒सा॒स॒पर्य॑न्व॒यमृ॑च्छां॒ भि॒क्षमा॑णाः प्र॒चे॒त॒स॒मेकं॑ च॥ [१२]

ति॒ष्ठा ह॒री रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न॑ नि॒युतो॑ नो
अ॒च्छ। पि॒बा॒स्यन्धो॑ अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ र॒रि॒मा
ते॒ मदा॑य। कस्य॑ वृषा॑ सु॒ते स॒चो। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्।
वृ॒त्रहा॑ सोम॑पी॒तये। इन्द्र॑ व॒यं म॑हा॒ध॒ने। इन्द्र॑म॒र्भे ह॒वाम॑हे।
यु॒जं वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥ ४१ ॥

द्वि॒ता यो वृ॒त्रह॑न्त॒मः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒त॒क्र॒तुः। उप॑ नो ह॒रि॒भिः
सु॒तम्। स॒ सूर॑ आ॒ज॒नयं॑ ज्योति॒रिन्द्र॑म्। अ॒या धि॒या
त॒र॒णि॒रद्वि॑र्ब॒हाः। ऋ॒तेन॑ शुष्मी न॒व॒मानो॑ अ॒र्केः। व्यु॒स्त्रि॒धो
अ॒स्रो अ॒द्वि॒र्बि॒भेद॑। उ॒त॒त्यदा॑श्च॒श्चि॒यम्। य॒दिन्द्र॑ नाहु॑षी॒ष्वा।
अ॒ग्ने वि॒क्षु प्र॑ती॒दय॑त्॥ ४२ ॥

भ॒रे॒ष्विन्द्र॑ꣳ सु॒हव॑ꣳ ह॒वाम॑हे। अ॒ꣳहो॒मुच॑ꣳ सु॒कृतं॑ दै॒व्यं
ज॒नम्। अ॒ग्निं मि॒त्रं व॑रुणꣳ सा॒तये॑ भ॒गम्। द्या॒वापृ॑थि॒वी
म॒रुतः॑ स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॑न्द्रं वि वि॒द्वान्।

आदि॒त्सखि॑भ्यश्चर॒थः॑ समैरत्। इन्द्रो॑ नृभि॑र॒जन॒दी॒द्यानः॑
सा॒कम्। सूर्य॑मु॒षसं॑ गा॒तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कम॑नु॒ नेषि॑
वि॒द्वान्। सु॒र्व॒ज्योति॑र॒भय॑ः स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं॑ इन्द्र॒ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थेयाम शर॒णा बृ॒हन्ता॑।
आ नो॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑ स॒जोषाः॑। ब्रह्म॑ जुषा॒णो ह॑र्यश्च याहि।
वरी॑वृ॒ज॒त्स्थवि॑रेभिः सुशि॒प्र। अ॒स्मे दध॑द्व॒षणः॑ शुष्म॑मिन्द्र।
इन्द्रा॑य॒ गावं॑ आ॒शिर॑म्। दु॒दुहे॑ व॒ज्रिणे॑ मधु॒। य॒त्सी॑मुप॒हृरे॑
वि॒दत्। तास्ते॑ व॒ज्रिन्धे॑नवो॒ जोज॑युर्नः॥४४॥

ग॒भस्त॑यो नि॒युतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॑ह॒र्भूय॑ इ॒ज्जोगु॑वानाः। पूर्णा॑
इन्द्र॒ क्षुम॑तो॒ भोज॑नस्य। इ॒मां ते॒ धियं॑ प्र भ॑रे म॒हो म॒हीम्।
अ॒स्य स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒न॒जे। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे च॑
सा॒स॒हिम्। इन्द्र॒ दे॒वासः॑ श॒वंसा॑ म॒दं ननु॑॥४५॥

व॒ज्रिण॑मय॒त्स्वस्ति॑ जोज॑युर्नः स॒प्त च॑॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून॑सृजत। ते॒ऽस्मात्सृ॑ष्टाः परा॑ च आ॒यन्।
ता॒न॒ग्नि॑ष्टो॒मेन॒ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒नु॒क्थ्ये॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्।
ता॒न्धो॑ड॒शिना॒ नाऽऽप्रो॑त्। ता॒न्ना॒त्रि॒या नाऽऽप्रो॑त्।
ता॒न्ध॒स॒न्धिना॒ नाऽऽप्रो॑त्। सो॑ऽग्नि॒म॒ब्रवी॑त्। इ॒मान्म॑

ईप्सेति। तान्गिस्त्रिवृता स्तोमेन नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन स्तोमेन नाऽऽप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति। तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्। स विष्णुमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव भ्रंशेरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदप्तोर्यामस्याप्तोर्यामत्वम्। एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त तमाप्नुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्रोदवारयत नव च॥ [१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां मिथुयाकर्म भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे। वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै। अथास्मभ्यं सवितः सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः। भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य॑ मृत्यौ चरति राज॒सूयम्॑। स राजा॑ रा॒ज्यमनु॑
मन्यतामि॒दम्। येभिः॑ शिल्पैः॑ पप्रथानामदृ॑हत्।
येभिर्द्याम॒भ्यपि॑ शत्र॒जाप॑तिः। येभिर्वाचं॑ वि॒श्वरूपा॑
स॒मव्य॑यत्। तेनेमम॑ग्र इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घ्रि। येभि॑रादित्यस्तप॑ति
प्र के॒तुभिः॑। येभिः॑ सूर्यो ददृ॒शे चि॒त्रभा॑नुः। येभिर्वाचं॑
पुष्क॒लेभि॒रव्य॑यत्। तेनेमम॑ग्र इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घ्रि॥५०॥

आ॒ऽयं भा॑तु शव॑सा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्येष्ठो भ॑वतु
प्र॒जावान्। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। आ॒ऽयं
पृ॒णक्तु॑ रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप रोच॒नाव॑त्।
इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॑ताः स॒प्त
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ विश्र॑येमम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।
व्याघ्रो॑ वैयाघ्रे॒ऽधि॑॥५१॥

विश्र॑यस्व दि॒शो म॒हीः। विश॑स्त्वा॒ सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
त्वद्रा॒ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः। या
अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः। तासां॑ त्वा॒ सर्वा॑सा॒ रु॒चा।
अ॒भिषि॑ञ्चामि वर्च॑सा। अ॒भि त्वा॒ वर्च॑सा॒ऽसिचं॑ दि॒व्येन॑।

पयसा सह। यथासा राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां
सत्पतिं पतिम्। वसंवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा।
आदित्यास्त्वा पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा।
विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिञ्चन्तु त्वानुष्टुभेन छन्दसा।
बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चन्तु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।
सूर्यवन्तं मघवानं विषासहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमं
हुवेम। प्र बाहवांसिसृतजीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं
घृतेन। आ नो जनैश्च वयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा
हवेमा। इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपाव हारामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममग्न इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहारामि॥[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपत्नहा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः।
तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं
वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ। दूरेहेतिरिन्द्रियावाँन्यतत्री। ते नोऽग्नयः

पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गद। अव्यथायै त्वा स्वधायै
त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वदृष्वारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठा
रथे अधि यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वश्वः। आ तिष्ठ
वृत्रहन्नातिष्ठन्तं परि। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ।
द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृद्धक्षिणा त्वा पिपर्तु।
अनु स्वधा चिकिता५ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु सविता
सुवेन॥५६॥

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम५
रथीनाम्। वाजाना५ सत्पतिं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः।
ज्याना वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना इह। मां
गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनु मन्यताम्। तन्माता
पृथिवी तत्पिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत५
सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
परिषस्वजानाः। सि५ह५ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं
न सुहवन्तस्थिवा५सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।

उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
 सह वशुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु
 धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
 ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा
 राजा भूयसाम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासन्त। येभिराभृतं यदिदं विरोचते।
 तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स
 सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपंसो विमोकः। द्विनाम्री दीक्षा
 वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवर्ते काण्डिनो भवन्ति। तेषां
 ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
 अवास्त्राग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्।
 येनावपत्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन
 ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स सृजाथ। मा
 ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु ते। तुभ्यमिन्द्रो
 बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ बहु॒धा व्यैच्छन्। अ॒न्तरा॑ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒पः
 सुवः॑। द॒र्भस्त॒म्बे वी॒र्य॑कृते नि॒धाय॑। पौ॒ऽस्ये॑नेमं वर्च॑सा स॒
 सृ॒जाथ। बल॑न्ते बाहु॒वोः संवि॒ता द॑धातु। सोम॑स्त्वाऽनक्तु
 पय॑सा घृ॒तेन॑। स्त्रीषु रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॑नेमं
 वर्च॑सा स॒सृ॒जाथ। यथ्सी॒मन्त॒ङ्कङ्क॑तस्ते लि॒लेख॑। यद्वा॑
 क्षुरः॑ प॑रिव॒वर्ज॑ वप॒ऽस्ते। स्त्रीषु रू॒पम॑श्वि॒नैत॑न्नि ध॑त्तम्।
 पौ॒ऽस्ये॑नेम॒स॒सृ॒जाथो वी॒र्ये॑ण॥६१॥

अवा॑स्माग्दीक्षा व॒शिनी॒ ह्यग्रा॑ऽद॒धाद्व॑र्जं वप॒ऽस्ते द्वे च॑॥—————[१७]

इन्द्रं॑ वै स्वावि॒शो म॒रुतो॑ नापा॒चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं
 वि॒घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॒न्त॒स॒
 स्त॒म्भं व्य॑हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॒प्मानं॑
 भ्रातृ॑व्य॒स॒ हते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

य॒स॒ राजा॑नं वि॒शो ना॒पचा॑येयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा
 पा॒प्मना॑ प्रावृ॒तः स्यात्। स ए॒तेन॑ यजे॑त। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्वि॒हत्य॑।
 वि॒शामा॑धि॒पत्यं॑ गच्छ॒ति। तस्य॑ द्वे द्वा॒दशे॑ स्तो॒त्रे भव॑तः। द्वे
 च॒तुर्वि॑शे। औ॒द्विद्य॑मेव तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॑द्विद्यम्। यद॑स्मै
 स्वावि॒शो ब॒लि॒स॒ हर॑न्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद। प्रबाहुगवा अग्रै क्षत्राण्यातैपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त। न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आश्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेज इन्द्रियन्दत्ते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥६४॥

तद्यथा ह वै संचक्रिणौ कप्लकावुपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै। अप पाप्मानं भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवञ्छन्दांसि। तेष्वसावादित्यो बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सतोबृहतीषु स्तुवते सतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवैनं क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्रामणीः संजातैः। सजातैरेवैनं व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदाँग्रयोँऽग्निमुखा ह्यद्विर्यदाँग्रय आँग्रयो न वै सोमेन यो वै सोमेनैष गौसवः
 सिँहैँऽभि प्रेहिँ मित्रवर्धनः प्रजापतिस्ता ओदनं प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्गस्त्योस्या
 जरासस्तिष्ठा हरीँ प्रजापतिः पशून्व्याघ्रौँऽयमभिप्रेहिँ वृत्रहन्ताँमो ये केशिन इन्द्रं वा
 अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भातु तेभ्यो निधानँ षट्थंष्टिः॥६६॥
 त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
 सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वे॒तः सि॑षक्ति नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्न॑रः स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः।
रा॒येऽनु॑ यञ्ज॒ज्ञतू॑ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा॑ धाति॑ दे॒वम्।
अधा॑ वा॒युं नि॒युतः॑ सश्च॒त स्वाः॑। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॑के।
आ वा॒यो प्र या॑भिः। प्र वा॒युम॑च्छा॑ बृह॒ती म॑नीषा॥१॥

बृह॑द्रयि॑ वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ प॒त्य॑मानः।
क॒विः क॒विमि॑यक्ष॒सि प्र॑यज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ माद॒यस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तं॑ नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। र॒यीणां॑ पतिं॑ यज॒तं बृ॑हन्त॒म्।
अ॒स्मिन्भ॑रे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒म॒जामृ॑तस्य॑।
यजा॑म॒ देव॑मधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः।
दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॒र्विश्व॑स्य॒ जग॑तः

पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह॒वे जु॑षस्व। तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑
दि॒शश्च॑॥३॥

प॒रा॒वतो॑ नि॒वत॑ उ॒द्वत॑श्च। प्र॒जाप॑ते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑ध॒न्य इ॒दं
नो॑ दे॒व। प्र॒ति॒ह॒र्य ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथ॒मं य॒ज्ञिया॑नाम्।
दे॒वाना॑म॒ग्रे य॒ज॒तं य॑ज॒ध्वम्। स नो॑ द॒दातु॑ द्रवि॑ण॒ः सु॒वीर्य॑म्।
रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्य॑तु नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे श॑तदा॒य
उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूना॒ः र॑क्षि॒ता वि॑ष्ठि॒ताना॑म्। प्र॒जाप॑तिः
प्रथ॑म॒जा ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धा॒मा जु॑षता॒ः ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूषणे॒मौ दे॒वौ।
सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो वि॒मान॑म्। स॒प्तच॑क्र॒ः रथ॑मवि॒श्वमि॑न्वम्।
वि॒ष्वृतं॑ म॒नसा॑ यु॒ज्यमा॑नम्। तज्जि॑न्वथो वृषणा॒
पञ्च॑र॒श्मिम्। दि॒व्य॒न्यः स॒दनं॑ च॒क्र उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो
अध्य॑न्तरि॒क्षे। ताव॑स्मभ्य॑ पुरु॒वारं॑ पुरु॒क्षुम्। रा॒यस्पोषं॑
वि॒ष्य॑तान्नाभि॑म॒स्मे॥५॥

धि॒यं पू॒षा जि॑न्वतु वि॒श्वमि॑न्वः। र॒यि॒ः सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु।
अ॒व॒तु दे॒व्यदि॑तिरनु॒र्वा। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑।
वि॒श्वान्य॒न्यो भु॑व॒ना ज॒जान॑। वि॒श्वम॒न्यो अ॑भि॒चक्षा॑ण

एति। सोमा॑पूषणा॒वव॑त॒न्धियं॑ मे। यु॒वभ्यां॑ वि॒श्वाः पृ॑त॒ना
जये॑म। उ॒दु॒त्त॒मं व॑रु॒णास्त॑भ्रा॒द्याम्। य॒त्किञ्चे॒दङ्गि॑त॒वासः॑।
अ॒व॑ ते हे॒ड॒स्त॒त्त्वा॑ या॒मि। आ॒दि॒त्याना॑म॒व॑सा॒ न द॑क्षि॒णा।
धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यास॑स्ति॒स्रो भू॑मी॒र्धार॑यन्। य॒ज्ञो दे॒वाना॑ ५
शुचि॑र॒पः॥ ६॥

म॒नी॒षाऽस्तु॑ च॒र्त॒स्या॒स्मे कि॑त॒वासं॑श्च॒त्वारि॑ च॥ [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑। सी॒द॒न्नादि॑त्या अ॒धि
ब॒र्हिषि॑ प्रि॒ये। का॒मे॒न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः। ते स॒ून॒वो अ॑दि॒तेः पी॒व॒सामि॑षम्।
घृ॒तं पि॒न्व॒त्प्र॒ति॒ह॒र्य॑न्नृ॒तेजाः॑। प्र य॒ज्ञिया॑ यज॑मानाय ये॒मुरे।
आ॒दि॒त्याः का॒मं पि॑तु॒मन्त॑म॒स्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अ॑दि॒तेर्या॑न्तु
य॒ज्ञम्। आ॒दि॒त्यासः॑ प॒थिभि॑र्दे॒वया॑नैः॥ ७॥

अ॒स्मे का॒म॒न्दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॒डाशं॑ घृ॒तव॑न्तं जुष॒न्ताम्।
स्व॒भा॒य॒त॒ निर्ऋ॑ति॒ ५ से॒ध॒ताम॑तिम्। प्र र॒श्मिभि॑र्य॒त॑मा॒ना
अ॒मृ॒धाः। आ॒दि॒त्याः का॒म॒ प्र॒य॒तां व॑ष॒ट्कृ॑तिम्। जु॒षध्वं॑ नो
ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आ॒दि॒त्यान्का॒म॒म॒व॑से हु॒वेम। ये भू॑तानि
ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सी॒द॒न्तु पु॒त्रा अ॑दि॒तेरु॒प॒स्थम्। स्ती॒र्णं

ब॒र्हिर॒ह॒विर॒द्याय॑ दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒र्हिः सी॑दता य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः से॒धन्तो॒ अम॑तिं
दु॒रेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अ॒दिते॑ः प्र य॑स॒त। आ॒दि॒त्याः काम॑
ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अ॒ग्ने न॑यं सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑
दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्। यु॒यो॒ध्य॑स्म॒ञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑
उ॒क्तिं वि॒धेम। प्र वः॑ शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिश्चा॒ग्नये॑
सु॒पू॒तम्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नू॑षि। अ॒न्तर्वि॒श्वानि॑ वि॒द्वाना॑
जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒व॒यन्ती॑ः। अ॒ग्निं य॑न्ति
द्र॒विणं॑ भि॒क्षमा॑णाः। सु॒स॒न्द॒शं सु॒प्रती॑कं॒ स्वश्च॑म॒।
ह॒व्यवा॑ह॒मर॑तिं मा॒नुषा॑णाम्। अ॒ग्ने त्व॑म॒स्मद्यु॑यो॒ध्यमी॑वाः।
अ॒न॒ग्नि॒त्रा अ॒भ्य॑म॒न्त कृ॑ष्टीः। पु॒न॒र॒स्मभ्य॑ सु॒वि॒ताय॑ दे॒व।
क्षां वि॒श्वेभिर॑ज॒रैर्भि॑र्यज॒त्र॥१०॥

अ॒ग्ने त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्। स्व॒स्तिभि॑रतिं दु॒र्गाणि॑
वि॒श्वो॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी। भ॒वा तो॑काय॒ तन॑याय॒ शं
योः। प्र॒का॒र॒वो म॒न॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒व॒द्रीची॑न्नयथ दे॒व॒यन्तः॑।
द॒क्षि॒णा॒वा॒ङ्मा॒जिनी॑ प्रा॒च्येति॑। ह॒विर्भ॑र॒न्त्य॒ग्नये॑ घृ॒ताची॑।

इन्द्रन्नरो युजे रथम्। जगृष्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥
 वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्मा हि त्वा गोपंतिः शूर
 गोनाम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
 पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपंतिरेकं
 इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयंतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
 गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
 यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियांनाम्। आराच्छत्रुमपं
 बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
 धेहि यवमद्रोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
 वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमआयमानः। महो
 ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि
 सप्तरश्मिरधमत्तमांसि॥१३॥

बृहस्पतिः समंजयद्वसूनि। महो ब्रजान्गोमतो देव एषः।
 अपः सिषासन्त्सुवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्यमित्रमर्कः।
 बृहस्पते पर्येवा पित्रे। आ नो दिवः पार्वीरवी। इमा
 जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयः

शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरूमिभिः।
पारावदघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम
धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं
ददातु। सादन्यं विदथ्यः सभेयम्। पितुः श्रवणं यो
ददाशदस्मै। अषाढं युथ्सु त्वः सोमं क्रतुभिः। या
ते धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोम
विश्वः। त्वमपो अंजनयस्त्वङ्गाः। त्वमातंतन्थोर्वन्तरिक्षम्।
त्वञ्ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्थ्सोमं प्रति हव्या
गृभाय। विष्णोर्नुकन्तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। परो मात्रया
तनुवा वृधान। न ते महित्वमन्वञ्जुवन्ति। उभे ते विद्म
रजंसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। परमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि
गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य

व्यथया म॒न्युमिन्द्र। आभि॒र्विश्वा॑ अभि॒युजो॑ विषू॒चीः।
 आर्या॑य॒ विशो॑व॒तारी॑र्दासीः॑। अ॒य॑ꣳ शृ॒ण्वे अध॑ जय॑न्नु॒त
 घ्नन्। अ॒यमु॑त प्र कृ॑णुते यु॒धा गाः। य॒दा स॒त्यं कृ॑णुते
 म॒न्युमिन्द्रः॑॥१७॥

विश्व॑न्दृ॒ढं भ॑यत॒ एज॑दस्मात्। अनु॑ स्व॒धाम॑क्षर॒न्नापो॑ अस्य।
 अव॑र्धत॒ मध्य॑ आ ना॒व्याना॑म्। स॒ध्रीची॑नेन॒ मन॑सा॒ तमिन्द्र॑
 ओजि॑ष्ठेन। ह॒न्मना॑ह॒न्नभि॑द्यून्। म॒रुत्वे॑न्तं वृष॒भं वा॑वृ॒धान॑म्।
 अक॑वारिं दि॒व्यꣳ शा॒समिन्द्र॑म्। वि॒श्वासा॑ह॒मव॑से॒ नूत॑नाय।
 उ॒ग्रꣳ स॑हो॒दामि॑ह॒ तꣳ हु॑वेम। जनि॑ष्ठा उ॒ग्रः स॑ह॒से
 तुरा॑य॥१८॥

म॒न्द्र ओजि॑ष्ठो बहु॒लाभि॑मानः। अव॑र्ध॒न्निन्द्र॑ म॒रुत॑श्चि॒दत्र॑।
 मा॒ता यद्वी॑र॒न्दध॑न॒द्धनि॑ष्ठा। क॑स्यावो॑ मरुतः स्व॒धाऽऽसी॑त्।
 यन्मा॑मेकꣳ स॒मध॑त्ताहि॒हत्यै॑। अ॒हꣳ ह्यु॑ग्रस्त॒विष॑स्तुवि॒ष्मान्।
 विश्व॑स्य॒ शत्रो॑र॒नमं॑ वध॒स्त्रैः। वृ॒त्रस्य॑ त्वा श्व॒सथा॑ दी॒षमा॑णाः।
 विश्वे॑ दे॒वा अ॑ज॒हुर्ये॑ सखा॒यः। म॒रुद्भि॑रिन्द्र स॒ख्यन्ते॑
 अस्तु॑॥१९॥

अथे॒मा विश्वाः॑ पृ॒तना॑ जया॒सि। वर्ध॑ वृ॒त्रं म॑रुत इन्द्रि॒येण॑।

स्वेन॒ भामे॑न तवि॒षो ब॑भू॒वान्। अ॒हमे॑ता मन॑वे वि॒श्वश्च॑न्द्राः।
 सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒ वृष्णि॑येभिः समो॑काः।
 म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒तीन॑सत्वा॒ हव्यो॑ भरे॑षु।
 म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतू॑र्ये॥२०॥

अ॒नाधृ॑ष्यो म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वेन॑ वि॒शो अ॑मदन्त
 पूर्वीः। अ॒य॑ राजा॒ जग॑तश्चर॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
 स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॑करा॒जो जग॑तः पर॒स्याः। य॒दा
 वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑। अथा॑भवद्दमि॒ताभि॑क्र॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
 वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुषता॑ ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रन्ती॒र्त्वा
 दा॑न॒वं वज्र॑बाहुः॥२१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॑हि॒ता दृ॑ह॒णेन॑। इ॒मं य॒ज्ञं वर्ध॑यन्वि॒श्ववे॑दाः।
 पु॒रोडा॑शं प्रति॑ गृ॒ष्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑तर॒च्छूर॒ इन्द्रः॑।
 अथै॑करा॒जो अ॑भव॒ज्जनाना॑म्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्बर॒हत्य॑
 आवत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः॑। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
 वावृ॑धा॒नः। वृ॒त्रतू॑र्नो अ॒भय॑श्च॒ शर्म॑ य॑सत्। यः स॒प्त सि॒न्धूश्च॑
 रद॑धात्पृथि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्दि॑शश्च। इन्द्रो॑
 ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॑र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ यासत्॥२२॥

ववर्थं विथ्स इन्द्रस्तुरायस्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्यान्नीणि च॥ ————— [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः।
तस्य वयः सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः।
स नः शर्म त्रिवरूथं वि यः सत्। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
नः। इन्द्रः स्तुहि वज्रिणः स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषता
हविर्नः॥ २३॥

हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीत्तम्। अभिमातिहनं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥ २४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च

शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन वृषभेणा
पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः
विष्णुं देवं वरुणमृतये भगम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।
ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च
रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयज्य हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कभिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतामा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिशस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवांसं सेधतंसं रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं
योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतामा शचिष्ठा।

विष्णूवरुणा॒ प्रति॑हर्यतन्नः। इ॒दन्न॒रा प्र॑यंतमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु
 द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॒ शुच॑यद्वि॒रकैः॥२८॥
 यथ्सीं॑ वरि॑ष्ठे बृह॒ती वि॑मि॒न्वन्। नृ॒वद्भ्यो॒क्षा प॑प्र॒थाने॒भिरे॑वैः।
 प्रपूर्व॑जे पि॒तरा॒ नव्य॑सीभिः। गी॒र्भिः कृ॑णुध्व॒ सं॒दने॑ ऋ॒तस्य॑।
 आ नो॑ द्यावापृथि॒वी दै॒व्येन॑। जने॑न यातं म॒हि वां व॑रूथम्।
 स इ॒थस्व॑पा भुव॑नेष्वास। य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑। उ॒र्वी
 ग॒भीरे॑ रज॑सी सु॒मेकै॑। अ॒व॒शे धी॒रः श॒च्या स॒मैर॑त्॥२९॥

भूरि॒न्द्रे अच॑रन्ती॒ चर॑न्तम्। प॒द्वन्तं॒ गर्भ॑म॒पदी॑दधाते। नित्यं
 न सूनुं॑ पि॒त्रोरु॑पस्थे। तं पि॑पृत॒ रोद॑सी सत्य॒वाच॑म्। इ॒दं
 द्यावा॑पृथि॒वी स॒त्यम॑स्तु। पि॒त॒र्मा॒तर्य॑दि॒होप॑ ब्रुवे वा॑म्। भूतं
 दे॒वाना॑मव॒मे अवो॑भिः। वि॒द्यामे॒षं वृ॒जनं॑ जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
 पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रुवे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
 दधा॑ते॒ ये सु॒भगे॑ सु॒प्रतू॑र्ती। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अ॒भ्वा॑त्।
 या जा॒ता ओष॑ध॒योऽति॑ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः
 सोम॑राजीर॒श्वाव॑ती॒ सं सोम॑व॒तीम्। ओष॑धी॒रिति॑ मा॒तरो॒ऽन्या
 वो॑ अ॒न्याम॑वतु॥३०॥

ह॒विर्नो॑ दा॒द्भूव॑ रा॒तिं पू॒र्वहू॑ताव॒कैरै॑रद॒स्मिन्य॑ञ्च॥ [४]

शुचिं नु स्तोमं॑ शजथद्व॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
च॑र्ष॒णिभ्यः॑। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य
य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व। वि॒श्वन्त॑द्भू॒द्रं
यद॒वन्ति॑ दे॒वाः। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑
स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॒द्भिः। गो॒धाय॑सं वि॒धन॒सैर॑तर्दत्।
ब्रह्म॑ण॒स्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्र॒विणं॑ व्या॒नट्। ब्रह्म॑ण॒स्पते॑र॒भव॑द्यथाव॒शम्।
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा उ॒दाज॒त्स दि॒वे
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ री॒तिः शव॑सा सर॒त्पृथ॑क्। इ॒न्धा॒नो
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑
जा॒तम॑ति॒सृ॒त्प्र सृ॑सते। यं यं यु॒जं कृ॑णुते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑।
ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑वस्वतः। वी॒रेषु॑ वी॒राः॑ उप॑पृ॒ङ्क्षि न॒स्त्वम्।
यदी॑शा॒नो ब्रह्म॑णा वे॒षि मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जने॑न॒ स वि॒शा स
जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वा॑जं भर॒ते ध॒ना नृ॑भिः। दे॒वानां॑ यः पि॒तर॑मा॒
विवा॑सति। श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॑ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्। यास्ते॑ पू॒षन्ना॑वो
अ॒न्तः। शु॒क्रन्ते॑ अ॒न्यत्पू॑षेमा आशाः॑। प्र॒प॒थे प॒थाम॑जनिष्ट

पूषा॥ ३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे स॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव आ
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॑ अद॑दुः
सूर्या॑यै। का॒मेन॑ कृ॒तन्त॒वस॑ꣳ स्व॒श्वम्। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भुव॑ने अर्पितः। अष्ट्रा॑ पू॒षा
शि॑थि॒रामु॒द्वरी॑वृजत्॥ ३४॥

स॒श्वक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॒यते। शु॒ची॑ वो ह॒व्या म॑रुतः शु॒ची॑नाम्।
शु॒चिꣳ हि॒नोम्य॑ध्वरꣳ शु॒चि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमृ॑तसाप॒ आयन्।
शु॒चिज॑न्मानः शु॒चयः॑ पाव॒काः। प्र चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तुरा॒य।
मा॒रुता॑य॒ स्वत॑वसे भर॒ध्वम्। ये स॒हाꣳसि॑ स॒हसा॑ स॒हन्ते॑।
रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑। अꣳसे॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑
वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॑ न वृ॒ष्टिर्भी॑
रुचा॑नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
शश॑मा॒नाय॒ सन्ति॑। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑।
अ॒स्मभ्य॑न्तानि॑ मरुतो॒ विय॑न्त। र॒यिं नो॑ धत्त वृषणः

सुवीरम्। इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्रं आ
नमन्ति। इमे शंसवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेवा प्रप्र
जायन्ते अकंवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रा इन्द्र
देवेभिरनु ते नृषह्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः।
अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्।
अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि।
चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः।
वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहूतो य ईशे।
तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छे। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नं सुर्वर्वद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहांऽजनिष्ट पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—————[५]

आ दे॒वो या॒तु स॒वि॒ता सु॒रत्नः॑। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒प्रा वह॑मानो
अ॒श्वैः॑। ह॒स्ते द॒धा॒नो न॒र्या पु॒रू॒णि। नि॒वेश॑य च प्रसु॒वं
च॒ भूम॑। अ॒भीवृ॑तं कृ॒श॒नैर्वि॒श्वरू॑पम्। हि॒र॒ण्य॑श॒म्यं यज॑तो
बृ॒ह॒न्त॒म्। आ॒स्था॒द्रथ॑ स॒वि॒ता चि॒त्रभा॑नुः। कृ॒ष्णा र॒जा
सि॒ तवि॑षीं द॒धा॒नः। स॒घा नो दे॒वः स॒वि॒ता स॒वाय॑। आ
सा॒विष॑द्वसु॒पति॑र्वसू॒नि॥४०॥

वि॒श्रय॑माणो अ॒म॒ति॒मु॒रू॒चीम्। म॒र्त॒भो॒ज॒न॒म॒ध॒रा॒स॒तेन॑।
वि॒ज॒नाञ्छा॒वाः शि॑ति॒पादो॑ अ॒ख्यन्। रथ॑ हिर॒ण्य॑प्र॒उ॒गं
वह॑न्तः। श॒श्व॒द्दि॒शः स॒वि॒तुर्दे॒व्य॑स्य। उ॒प॒स्थे वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑
त॒स्थुः। वि॒ सु॒प॒र्णो अ॒न्त॒रि॒क्षा॒ण्य॒ख्यत्। ग॒भी॒र॒वे॒पा अ॒सु॒रः
सु॒नी॒थः। कै॒दानी॑ सूर्यः कश्चि॑के॒त। क॒त॒मा॒न्द्या र॒श्मि॒र॒स्या
त॒तान॑॥४१॥

भग॒न्धि॑यं वा॒ज॒य॒न्तः पु॒र॒न्धि॑म्। न॒रा॒श॒सो ग्रा॒स्प॒ति॒र्नो
अ॒व्यात्। आ ये वा॒म॒स्य॑ स॒ङ्ग॒थे र॑यी॒णाम्। प्रि॒या दे॒व॒स्य॑
स॒वि॒तुः स्या॑म। आ नो वि॒श्वे अ॒स्क्रा॑ग॒म॒न्तु दे॒वाः। मि॒त्रो
अ॒र्य॑मा वरु॒णः स॒जोषा॑ः। भु॒वन् यथा॑ नो वि॒श्वे वृ॒धासः॑।
क॒र॒न्त्सु॒षाहा॑ वि॒थु॒रं न श॑वः। शं नो दे॒वा वि॒श्वदे॒वा भ॑वन्तु।

श९ सरस्वती सह धीभिरेस्तु॥४२॥

शमंभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन
द्रविणं चित्रमस्मे। अग्ने याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवा९
अच्छां ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
देवान्नक्षत्रेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधुक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडतां
नः। विश्वं आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्य९ शर्म
बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेम९ हव मे। ये
अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः।
आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वम्। आ वा मित्रावरुणा
हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सह्या अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या सुपारा।
युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः।
अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु
वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुहे। विश्वाः

पिन्वथु स्वसंरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥
 यद्व॥हिष्ठनाति विदे सुदानू। अच्छिद्र॥ शर्म भुवनस्य
 गोपा। ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो
 जी(जि?)गिवा॥सः स्याम। आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्।
 घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वरमा जनाय।
 पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवा सिसृतजीवसे नः।
 आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा। इमा
 रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः। क्षिप्रेषवे देवाय स्वधाम्ने। अषाढाय
 सहमानाय मीढुषे। तिग्मायुधाय भरता शृणोतन। त्वादत्तेभी
 रुद्र शन्तमेभिः। शत॥ हिमा अशीय भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो
 वितरं व्य॥हः। व्यमीवा॥श्चातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अर्हन्भिभर्षि मा नस्तोके। आ ते पितर्मरुता॥ सुम्रमेतु। मा
 नः सूर्यस्य सन्दृशो युयोथाः। अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत।
 प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः। एवा बभ्रो वृषभ चेकितान।
 यथा देव न हृणीषे न ह॥सि। हावनश्रून् रूद्रेह बोधि।
 बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। परि णो रुद्रस्य हेतिः स्तुहि श्रुतम्।

मीढुष्टमारहन्बिभर्षि। त्वमग्ने रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतद्वे च॥—————[६]

सूर्यो देवीमुषसः५ रोचमानामर्यः। न योषामभ्येति पश्चात्।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि। वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम्।
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदग्वा अनुमाद्यासः।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति
सद्यः। तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्। मध्या कर्तोर्विततः५
सञ्जभार॥४९॥

यदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै।
तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे। सूर्यो रूपं कृणुते द्यौरुपस्थे।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः सं भरन्ति।
अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहंसः पिपृतान्निर्वद्यात्।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत
द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिर्भ्राजमानः।
नूनञ्जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं

नो भव॑ चक्ष॑सा॒ शं नो॑ अ॒ह्ना॑। शं भा॒नुना॒ श॑ हि॒मा शं घृ॑णेन।
यथा॒ शम॑स्मै शमस॑द्दुरो॒णे। तथ्सूर्य॑ द्रवि॑णं धे॒हि चि॒त्रम्। चि॒त्रं
दे॒वाना॑मुद॑गादनी॒कम्। चक्षु॑र्मित्र॒स्य वरु॑णस्या॒ग्नेः॥५१॥

आप्रा॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च।
त्वष्टा॒ दध॑त्तन्न॑स्तुरी॒पम्। त्वष्टा॑ वी॒रं पि॒शङ्ग॑रूपः।
दशे॑मन्त्वष्टु॑र्जनयन्त॒ गर्भ॑म्। अत॑न्द्रासो युव॒तयो॑ बिभ॑र्त्रम्।
ति॒ग्मानी॑कः॒ स्वय॑शस॒ञ्जने॑षु। वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति।
आवि॑ष्टो॒ वर्ध॑ते॒ चारु॑रासु। जि॒ह्माना॑मूर्ध्वस्वय॑शा
उप॑स्थे॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॑तिजोषयेते।
मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्रा। अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॑शेवः। राजा॑
सुक्ष॑त्रो अ॒जनि॑ष्ट वे॒धाः। तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑
भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से स्या॑म। अ॒न॒मी॒वासु॒ इड॑या॒ मद॑न्तः। मि॒तज्म॑वो
वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रे॒जय॑ता॒ रोद॑सी॒ पाज॑सा गि॒रा। प्र॑ति॒ प्रि॒यं य॑ज॒तञ्ज॑नुषा॒मवः॑। म॒हा॑

आदित्यो नमसोपसद्यः। यातयज्जनो गृणते सुशेवः। तस्मा
एतत्पन्यतमाय जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ
वा९ रथो रोदसी बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविभीरुचानः। इषां
बोढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पप्रथानो अभि पञ्च भूमि।
त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः।
कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्।
दस्त्रा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वा९ रथो वध्वा
यादमानः॥५५॥

अन्तां दिवो बाधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत।
सूरो दुहिता परितक्मियायाम्। यद्वैवयन्तमवथः शचीभिः।
परिघ्न९ सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा९ रथिरावस्त
उस्त्राः। रथो युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो
व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्ध९
समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरर्णसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।
द९सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्।

इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्त९ सुवीर्यम्। गवां पोष३
स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमां हविषां सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा
यो घृतेन। तस्य व्रत९ रक्षतं पातम९ हंसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य
आहुतिम्। यो वान्दाशाद्धविष्कृतिम्। स प्रजयां सुवीर्यम्।
विश्वमायुर्व्यश्जवत्। अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वाम्।
यदमुष्णीतमवसं पुणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः।
अविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविम९ सु
मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जुभार द्यौरग्रेरुपस्थं उपक्ष्यन्तो बद्धधानो वृध्वा यादमानः समुद्रेऽहंसः प्रस्थितस्य॥—[७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः।
यो मा ददाति स इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमग्नि।
पूर्वमग्नेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य
पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः प्रचरन्ति पाकाः।
जहाम्यन्यन्न जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्चरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके
अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वैर्देवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।

यदद्यते लुप्यते यत्परोप्यते। शततमी सा तनूर्मे बभूव।
महान्तौ चरु संकृद्गुधेन पप्रौ। दिवं च पृश्निं पृथिवीं च
साकम्। तथ्सम्पिबन्तो न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवति
नो कनीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नमपानमाहुः। अन्नं मृत्युं तमु जीवातुमाहुः।
अन्नं ब्रह्माणो जुरसं वदन्ति। अन्नमाहुः प्रजननं प्रजानाम्।
मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थस तस्य।
नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति।
देवीं वाचमजनयन्त यद्वाग्वदन्ती। अनन्तामन्तादधि निर्मितां
महीम्। यस्यां देवा अदधुर्भोजनानि। एकाक्षरां द्विपदां
षट्पदां च। वाचं देवा उप जीवन्ति विश्वे। वाचं देवा उप
जीवन्ति विश्वे। वाचं गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा
भुवनान्यर्पिता॥६२॥

सा नो हवं जुषतामिन्द्रपत्नी। वागक्षरं प्रथमजा ऋतस्य।

वेदानां माताऽमृतस्य नाभिः। सा नो जुषाणोपं यज्ञमागात्।
 अवन्ती देवी सुहवा मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो
 मनीषिणः। अन्वैच्छं देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं
 हविषा यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि
 वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता
 नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः
 समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।
 वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे
 दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं मं उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे।
 एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां देवा
 यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्याऽऽकूत्या।
 श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातरह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे
 श्रद्धापयेह मां। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं
 जगत्। श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषा वर्धयामसि। ब्रह्म

जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमूतः सुरुचो वेन आवः। स
बुध्निया उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सुतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।
अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्कैरभ्यर्चन्ति वथ्सम्। ब्रह्म
सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं
जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण आत्मना।
अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्। तेन कोऽरहति
स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिंशत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन्
ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः समाहिता। चतस्र आशाः
प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं
सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अग्नन्नुत भद्रमक्रन्।
सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।
इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता

अर्वा॥६९॥

गावो॑ भगो॑ गाव॑ इन्द्रो॑ मे अच्छात्। गावः॑ सोम॑स्य प्रथम॑स्य
भक्षः॑। इ॒मा या गावः॑ सज॑नास॒ इन्द्रः॑। इच्छामी॑द्धृ॒दा
मन॑सा चि॒दिन्द्रम्। यूयं॑ गावो मेदय॑था कृ॒शं चि॑त्। अ॒श्ली॒लं
चि॑त्कृ॒णुथा सु॑प्रती॒कम्। भ॒द्रं गृ॑हं कृ॒णुथ भ॑द्रवाचः। बृ॒हद्वो
वयं॑ उच्यते स॒भासु। प्र॒जाव॑न्तीः सू॒यव॑सः॒ रि॒शन्तीः॑। शु॒द्धा
अ॒पः सु॑प्रपा॒णे पिब॑न्तीः। मा वः॑ स्तेन॑ ई॒शत् माऽघ॑शः॒सः।
परि॑ वो हे॒ती रु॒द्रस्य॑ वृ॒ज्यात्। उपे॑दमु॒पप॑र्चनम्। आ॒सु
गोषू॑प॒पृच्य॑ताम्। उप॑र्षभ॒स्य रे॑त॒सि। उपेन्द्र॑ तव॑ वी॒र्ये॑॥७०॥

च॒रामि॑ कर्नी॒योऽन्या॑नर्पिता प॒दानि॑ यज्वंसु॒ हवाम॑हे वि॒ष्टा लो॒काः सु॒वीर॑मर्वा पिब॑न्तीः

षट्॥ [८]

ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ विश्व॒भृत्त॑मा म॒हत्। तेजो॑ वसु॑म॒द्राज॑तो
दि॒वि। सा॒मात्मा॑ना चरतः॒ साम॑चा॒रिणा॑। ययो॑र्व्र॒तं न म॒मे जा॑तु
दे॒वयोः॑। उ॒भाव॑न्तौ परि॑ यात् अ॒म्या॑। दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो
व्य॑र्णवे। उ॒भा भु॑व॒न्ती भु॑व॒ना क॒विक्र॑तू। सूर्या॑ न च॒न्द्रा
च॑रतो ह॒ताम॑ती। प॒ती द्यु॑मद्वि॒श्ववि॑दा उ॒भा दि॒वः। सूर्या॑ उ॒भा
च॒न्द्रम॑सा विच॒क्षणा॑॥७१॥

विश्ववारा वरिवोभा वरेण्या। ता नोऽवतं मतिमन्ता महिब्रता।
 विश्ववपरी प्रतरणा तरन्ता। सुवर्विदा दृशये भूरिरश्मी।
 सूर्या हि चन्द्रा वसु त्वेषदर्शता। मनुस्विनोभानुचरतोनु
 सन्दिवम्। अस्य श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी
 दर्शतं वपुः। अस्मे सूर्याचन्द्रमसांभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र
 चरतो विचर्तुरम्॥७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्।
 विश्वान्यन्यो भुवनांभि चष्टे। ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः।
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां राजा। यासां देवाः
 शिवेन मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा आदित्यश्यामि।
 नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो नो व्योमा परो
 यत्। किमावरीवः कुह कस्य शर्मन्॥७३॥

अम्भः किमासीद्ब्रह्मं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि ना
 रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातं स्वधया तदेकम्।
 तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनास। तम आसीत्तमसा गूढमग्रे
 प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं
 यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे

समवर्तताधि॥ ७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसन्ति निरविन्दन्।
हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो
रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।
रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
परस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आजाता
कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥ ७५॥

अथा को वेदं यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेदं। किं स्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
वृक्ष आसीत्॥ ७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि वः।
ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे।
प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्।
प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं

पुत्रमदि॒ते॒र्यो वि॒ध॒र्ता। आ॒ध्रश्चि॒द्यं म॒न्य॒मान॒स्तुरश्चि॒त्॥७७॥

राजा॑ चि॒द्यं भ॒गं भ॒क्षी॒त्याह॑। भ॒ग॒ प्र॒णेत॒र्भ॒ग॒ स॒त्य॒रा॒धः। भ॒गे॒मां
धि॒य॒मु॒द॒व॒ द॒द॒न्नः। भ॒ग॒ प्र॒ णो॑ ज॒न॒य॒ गो॒भि॒र॒श्वैः। भ॒ग॒ प्र॒
नृ॒भिर्नृ॒व॒न्तः॑ स्याम। उ॒ते॒दा॒नीं॑ भ॒ग॒व॒न्तः॑ स्याम। उ॒त प्र॒पि॒त्व
उ॒त म॒ध्ये अ॒ह्ना॑म्। उ॒तो॒दि॒ता म॒घ॒व॒न्त्सूर्य॑स्य। व॒यं दे॒वाना॑ः
सु॒म॒तौ स्या॑म। भ॒ग॑ ए॒व भ॒ग॑वाः अस्तु दे॒वाः॥७८॥

तेन॑ व॒यं भ॒ग॒व॒न्तः॑ स्याम। तं त्वा॑ भ॒ग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स
नो॑ भ॒ग॒ पुर॑ ए॒ता भ॑वे॒ह। स॒म॒ध्व॒रा॒योष॑सो नमन्त। द॒धि॒क्रा॒वे॒व
शु॒च॒ये प॒दा॒य॑। अ॒र्वा॒ची॒नं व॑सु॒वि॒दं भ॒गं नः। रथ॑मि॒वा॒श्वा
वा॒जि॒न॒ आ॒व॑हन्तु। अ॒श्वा॒व॒ती॒र्गो॒म॒ती॒र्न उ॒षा॑सः। वी॒र॒व॒तीः
स॒द॒मु॒च्छ॑न्तु भ॒द्राः। घृ॒तं दु॒हा॑ना वि॒श्व॒तः प्र॒पी॑नाः। यू॒यं पा॑त
स्व॒स्ति॒भिः स॒दा नः॥७९॥

वि॒च॒क्ष॒णा वि॒च॒र्तु॒रः॑ शर्म॒न्नधि॑ वि॒स॒र्ज॒ना॒य ब्र॒ह्म व॒नं ब्र॒ह्म स वृ॒क्ष आ॑सी॒तुर॒श्चि॒दे॒वाः प्र॒पी॑ना
ए॒कं च॥—[९] पी॒वो॒न्ना॒न्ते शु॒क्रा॒सः सोमो॑ धे॒नु॒मि॒न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छु॒चि॒मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑
दे॒वीम॒ह॒म॒स्मि॒ ता सूर्या॑च॒न्द्र॒म॒सा न॒व॥९॥

पी॒वो॒न्ना॒म॒ग्रे त्वं पा॑र॒या॒नाधृ॒ष्यः शु॒चिं नु॑ वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्न॒न्ता
सूर्या॑च॒न्द्र॒म॒सा न॒व॒स॒प्त॒तिः॥७९॥

पीवौन्नां यूयं पातं स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
 वि॒चक्ष॑णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होतन। यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य
 के॒तवः॑। यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि
 सं॒वसानः॑। अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॒विते॑ द॒धातु॑। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
 वे॒तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒विते॑ द॒धातु॑। यथा जी॒वेम॑ श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।
 रोहि॒णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना।
 प्र॒जाप॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॒यातु॑ य॒ज्ञम्।
 सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑र्षेण॒ आग॑न्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑।
 आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑र्षमस्ति। प्रि॒यः रा॑जन्प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।
 तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। शन्न॑ ए॒धि द्वि॒पदे॑ शं चतु॑ष्पदे।
 आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मान एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॑रघ्नियाना॑म्।

नक्षत्रमस्य हविषां विधेम। मा नः प्रजाः रीरिषन्मोत
वीरान्। हेती रुद्रस्य परि णो वृणक्तु। आर्द्रा नक्षत्रं जुषताः
हविर्नः॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषां यजामः। एवा
न देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू
हविषां वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभिसम्बभूव। श्रेष्ठो
देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु।
तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्।
बाधेतान्द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदः
सर्पेभ्यो हविरस्तु जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीङ्क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति।
येषामाश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि।
उपहूताः पितरो ये मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते

नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥
 ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याँश्च विद्म याँ उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञँ सुकृतं
 जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुण
 मित्र चारु। तं त्वा वयँ सनितारँ सनीनाम्। जीवा
 जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य
 देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो रोरवीति।
 श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वा विदुः फल्गुनीस्तस्य
 वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरँ सुवीर्यम्। गोमदश्चवदुप
 सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः
 फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
 संधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन। वहन्
 हस्तँ सुभगं विद्मनापंसम्। प्रयच्छन्तं पपुंरिं पुण्यमच्छं।
 हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रतिगृणीम एनत्।
 दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति

य॒ज्ञम्। त्वष्टा॒ नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ चि॒त्राम्। सु॒भ॒५ सं॒सं यु॒वति॑५
रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वे॒शय॑न्न॒मृता॒न्मर्त्या॑ऽश्च। रू॒पाणि॑ पि॒५ श॒न्भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
तन्न॒स्त्वष्टा॒ तदु॑ चि॒त्रा वि॒चष्टा॑म्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती५ स॒नोतु। गोभि॑र्नो॒ अश्वेः॑
सम॑नक्तु य॒ज्ञम्। वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो
वृष॑भो रोरु॑वाणः। स॒मी॒रय॑न्भुव॒ना मा॒तरि॑श्वा॑। अप॒ द्वे॒षा॑५सि
नुद॑ता॒मरा॑तीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
म॒ह्यम्। तन्नो॑ दे॒वासो॑ अ॒नु॒जान॑न्तु॒ काम॑म्। यथा॒
तरे॑म॒ दुरि॑तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः।
तदि॑न्द्रा॒ग्नी कृ॑णुता॒न्तद्वि॑शा॒खे। तन्नो॑ दे॒वा अ॒नु॒मद॑न्तु य॒ज्ञम्।
प॒श्चात्पु॑रस्ता॒दभ॑यन्नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पती॒ विशा॑खे।
श्रे॒ष्ठावि॑न्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुद॑ता॒मरा॑तिम्। पूर्णा॑
प॒श्चादु॑त पूर्णा॑ पु॒रस्ता॑त्। उ॒न्म॑ध्य॒तः पौ॑र्ण॒मासी॑ जि॒गाय।
तस्या॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।

पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वा। उरुं दुहां यजमानाय
यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतो जुषन्ताश्चेतो मदेम रोचमानामरातीर्गोषौ यज्ञम्॥[१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतर्जीवेम शरदः सर्वीराः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति।
तन्मित्र एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे।
इन्द्रो ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्ये ततारं॥१३॥
तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधन्तरेम दुरितिं दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे।
इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।
पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु

मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष
उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शङ् स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शङ् स्योना भवन्तु।
तन्नो विश्वे उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम्।
तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय कल्पताम्।
शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः सुकृतो वीर्यावतीः।
विश्वा देवान् हविषा वर्धयन्तीः। अषाढा काममुप यान्तु
यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन्ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च
सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीयमानम्।
उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्।
तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो देवासो अनुजानन्तु
कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या
उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्। प्रतीचीमेनाः हविषा यजामः।

त्रेधा विष्णुरु॒रुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दि॒वं पृथि॑वीम॒न्तरि॑क्षम्।
तच्छ्रो॒णैति॑ श्र॒वं इच्छ॑माना। पु॒ण्यं॒ श्लोकं॑ यज॑मानाय
कृ॒ण्वती। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो दे॒वीर॒जराः॑
श्र॒विष्ठाः॑। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्। सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑
स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॑तोऽभि॒यन्तु॑ श्र॒विष्ठाः॑।
पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा नो अ॒राति॑र॒घश॑साऽग॒न्।
क्ष॒त्रस्य॑ रा॒जा वरु॑णोऽधि॒राजः॑। नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः।
तौ दे॒वेभ्यः॑ कृ॒णुतो दी॒र्घमा॑युः। श॒तं स॒हस्रा॑ भे॒षजा॑नि ध॒त्तः।
य॒ज्ञं नो॑ रा॒जा वरु॑ण॒ उप॑यातु। तन्नो॑ वि॒श्वे अ॒भि संय॑न्तु
दे॒वाः॥१९॥

तन्नो॑ नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒तिर॑द्भे॒षजा॑नि।
अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॑तानि प्र॒तिमो॑द॒मानः॑।
तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति॒ सर्वे॑। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः।
वि॒भ्राज॑मानः॒ समि॑धान॒ उग्रः॑। आऽन्तरि॑क्षम॒रुह॑द॒गन्ध्या॑म्।
तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपा॒दम्। प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति॒
सर्वे॑॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्। तं
 ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति सर्वे।
 चत्वार एकमभिकर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति।
 ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति नमसोपसद्य।
 पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा वाजबस्त्यौ॥२१॥
 इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्।
 क्षुद्रान्पशून्क्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु
 पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां
 यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ
 सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
 यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
 गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां कृणुमो-
 ऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा
 भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान् हि।
 सुगन्नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा।
 यस्मिन्नेनमभ्यर्षिश्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा यजाम।

अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा अदधुः॥२३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचं स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजं बस्त्यौ समन्तौ
देवास्त्रीणि च॥ [२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति।
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानन्तन्तुं परितातना तै।
विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्।
वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नांसो देववीतिं दधानाः।
अहोरात्रे हविषा वर्धयन्तः। अति पाप्मानमति मुक्त्या गमेम।
प्रत्युवदश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्तीं दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरीं। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः।
सचा उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भुक्तेन गमेमहि। तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्।
उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुं हवामहे। सनः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न
उरुष्यतु महीम्। षु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः।

अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः॑। अनु॑नोऽद्यानु॑मति॒रन्वि॑दनुमते॒ त्वम्।
ह॒व्य॒वाह॑ः स्वि॑ष्टम्॥२६॥

आ॒य॒त्यंग॑म॒श्चि॒व॒ष्टम्॥

[३]

अ॒ग्नि॒र्वा अ॑कामयत। अ॒न्ना॒दो दे॒वाना॑ऽस्या॒मिति॑। स ए॒तम॒ग्नये॑
कृ॒त्तिका॑भ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै सो॑-
ऽन्ना॒दो दे॒वाना॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दः। यथा॑ ह॒ वा
अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः। ए॒व॒ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्ति॑काभ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑
स्वाहा॑। नि॒त॒ल्यै स्वाहा॑ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
व॒र्षय॑न्त्यै स्वाहा॑। चु॒पु॒णीका॑यै स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
तासा॑ः रोहि॒णीम॒भ्य॑ध्यायत्। सोऽका॑मयत। उप॒ मा व॑र्तेत।
समे॑नया गच्छेयेति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॑रुं
निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॑ ह॒
वा ए॒नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो वा अकामयत्। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा मृगशीर्षाय स्वाहा। इन्वकाभ्यः स्वाहौषधीभ्यः स्वाहा। राज्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत्। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं रुद्रायाद्रायै प्रैव्यङ्ग्वं चरुं पयंसि निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽद्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं
 बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स
 ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये
 स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाम्य आज्ये
 करम्भन्निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह
 वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाम्यः
 स्वाहा। द्वादशैर्भ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं
 पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै
 ते पितृलोक आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः
 स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहागदाभ्यः। स्वाहा-
 ऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतमर्यम्णे
 फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्।

प॒शु॒मा॒न् ह॒ वै भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒र्य॒म्णे स्वा॑हा॒ फल्गु॑नी॒भ्या॒ꣳ स्वाहा॑।
प॒शु॒भ्यः स्वा॑हेति॥३५॥

भ॒गो वा अ॑कामयत। भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑ꣳस्या॒मिति॑। स ए॒तं भ॒गाय॑ फल्गु॑नी॒भ्यां च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स भ॒गी श्रे॑ष्ठी दे॒वाना॑मभवत्। भ॒गी ह॒ वै श्रे॑ष्ठी स॒माना॑ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। भ॒गाय॑ स्वा॒हा फल्गु॑नी॒भ्या॒ꣳ स्वाहा॑। श्रे॒ष्ठ्या॑य॒ स्वाहेति॑॥३६॥

स॒वि॒ता वा अ॑कामयत। श्र॒न्मै दे॒वा द॒धीर॑न्। स॒वि॒ता स्या॑मिति॑। स ए॒तꣳ स॒वि॒त्रे ह॑स्ता॒य पु॒रोडा॑शं द्वा॒दश॑क॒पालं निर॑वपदाशूनां व्री॒हीणा॑म्। ततो॒ वै तस्मै॑ श्रद्धे॒वा अ॑द॒धत। स॒वि॒ताऽभ॑वत्। श्रद्ध॒वा अ॑स्मै म॒नुष्या॑ दधते। स॒वि॒ता स॒मा॒ना॒ना॒ भवति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒दे॒वं वे॑द। सोऽ॒त्र जु॑होति। स॒वि॒त्रे स्वा॑हा॒ हस्ता॑य। स्वाहा॑ द॒दते॑ स्वाहा॑ पृ॒णते॑। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते॒ स्वाहा॑ प्र॒तिगृ॑भ्णते॒ स्वाहेति॑॥३७॥

त्व॒ष्टा वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तं त्व॑ष्टे

चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं
प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा
चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अकामयत्। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स
एतद्वायवे निष्ठायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै
स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु
लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायै स्वाहा। कामचाराय
स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानामभिजयेवेति।
तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं
निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं देवानामभ्यजयताम्।
श्रेष्ठं ह वै समानानामभि जयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां
स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी।
 काम आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः
 सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति।
 पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नव
 पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या
 अष्टौ पञ्चदश॥ [४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति।
 स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निर्वपत्। ततो वै स
 मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयः ह वा एषु
 लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं
 वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा।
 मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति।
 स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्याय पुरोडाशमेकादशकपालं
 निर्वपन्मुहूर्त्वाहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्।
 ज्यैष्ठ्यः ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा

यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॑
ज्ये॒ष्ठाय॑ स्वाहा॑। ज्यै॒ष्ठाय॑ स्वाहा॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४३॥

प्र॒जाप॑ति॒र्वा अ॑कामयत। मूलं॑ प्र॒जां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तं
प्र॒जाप॑तये॒ मूला॑य च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स मूलं॑
प्र॒जाम॑विन्दत। मूल॑ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। प्र॒जाप॑तये॒
स्वाहा॑ मूला॑य॒ स्वाहा॑। प्र॒जायै॑ स्वाहेति॑॥४४॥

आपो॒ वा अ॑कामयन्त। स॒मुद्रं॑ का॒मम॑भिज॑येमेति॑। ता
ए॒तम॑द्ध्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः स॑मु॒द्रं
का॒मम॑भ्य॒जय॑न्। स॒मुद्र॑ ह॒ वै का॒मम॑भिज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। अ॒द्ध्यः
स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहा॑।
अ॒भिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॒ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑येमेति॑। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषा॒ढाभ्य॑श्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै
तै॒ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्य॑ ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जुहो॑ति। वि॒श्वेभ्यो॑

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषा॒ढाभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॑
जित्यै॑ स्वाहेति॑॥४६॥

ब्रह्म॑ वा अ॑कामयत। ब्रह्म॑लो॒कम॑भिज॒येय॑मिति॑। तदे॒तं ब्रह्म॑णे-
ऽभि॒जिते॑ च॒रुं निर॑वपत्। ततो॑ वै तद्व॑ह्मलो॒कम॑भ्य॒जयत्।
ब्रह्म॑लो॒कं ह॒ वा अ॑भिज॒यति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॒ते।
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। ब्रह्म॑णे स्वाहा॑ऽभि॒जिते॑
स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॑ स्वाहेति॑॥४७॥

विष्णु॑र्वा अ॑कामयत। पु॒ण्यं॑ श्लोकं॑ शृ॒ण्वीय॑। न मा॑
पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छेदिति॑। स ए॒तं विष्ण॑वे श्रो॒णायै॑
पुरो॒डाश॑त्रिकपा॒लन्नि॑रवपत्। ततो॑ वै स पु॒ण्यं॑
श्लोक॑मशृणुत। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छत्। पु॒ण्यं॑ ह॒
वै श्लोकं॑ शृणुते। नैनं॑ पा॒पी की॒र्तिराग॑च्छति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॒ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
विष्ण॑वे स्वाहा॑ श्रो॒णायै॑ स्वाहा॑॥ श्लोका॑य॒ स्वाहा॑ श्रु॒ताय॑
स्वाहेति॑॥४८॥

वस॑वो वा अ॑कामयन्त। अग्रं॑ दे॒वता॑नां॒ परी॑यामेति॑। त ए॒तं
वसु॑भ्यः श्रवि॑ष्ठाभ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपन्। ततो॑ वै

तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै
स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अंकामयत। दृढोऽशिथिलः स्यामिति। स
एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं
निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिथिलो-
ऽभवत्। दृढो ह वा अशिथिलो भवति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा
शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति।
स एतमुजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स
तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा
ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुध्नियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स

ए॒तम॑ह॒ये बु॒ध्रिया॑य प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ पु॒रोडा॒शं भू॒मिक॑पालं
 निर॑वत्। ततो॒ वै स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। इ॒मां ह॒ वै
 प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
 सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रिया॑य॒ स्वाहा॑ प्रो॒ष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑।
 प्र॑ति॒ष्ठायै॑ स्वा॒हेति॑॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामि॒ति। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
 च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै
 भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र
 जु॑होति। पू॒ष्णे स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वा॒हेति॑॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरो॒ स्यावे॑ति।
 तावे॒तम॒श्विभ्या॑म॒श्वयु॑ग्भ्यां पु॒रोडा॒शं न्द्वि॒कपा॒लन्नि॑र॒वप॑ताम्।
 ततो॒ वै तौ श्रो॑त्र॒स्विना॑व॒ब॒धिरा॑वभवताम्। श्रो॒त्रस्वी॒ ह॒ वा
 अ॑ब॒धिरो॒ भव॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
 सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒श्विभ्या॑ः स्वाहा॑ऽश्व॒युग्भ्या॑ः स्वाहा॑।
 श्रो॒त्राय॑ स्वाहा॒ श्रुत्यै॑ स्वा॒हेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत। पि॒तृणा॑ं रा॒ज्यम॑भिज॒येय॑मि॒ति। स
 ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ं
 रा॒ज्यम॑भ्य॒जय॑त्। स॒मा॒ना॒नां ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒ज॒यति॑। य

ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
य॒माय॑ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॑भिजि॒त्यै
स्वाहे॑ति॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ आ॒ज्यं निर्व॑पति। कामो॑ वा अ॒मावा॒स्या।
काम॑ आ॒ज्यम्। कामे॑नै॒व काम॑ः॒ सम॑र्धयति। क्षि॒प्रमे॑न॒ः
स॒काम॑ उ॒प॒नम॑ति। येन॑ कामे॑न॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र जु॑होति।
अ॒मावा॒स्यायै॑ स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहा॑ऽऽग॑त्यै स्वाहे॑ति॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रः प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप् एका॑दशं वि॒श्वे ब्र॒ह्म दश॑दशं विष्णु॑स्त्रयो॒दशं वस॑व इन्द्रो॑ऽजोऽहि॒र्वै
बु॒ध्नियः॑ पृ॒षाऽश्विनौ॑ य॒मो दशं॑ द॒शाथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥—————[५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॒काम॑यत। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑-
व॒त्स॒रमा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नुयामि॒ति।
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पु॒रोडा॑शं पञ्च॑दशक॒पालं
नि॒र॒वप॑त्। ततो॑ वै सोऽ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑व॒त्स॒र-
मा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नोत्। अ॒होरा॒त्रान्
ह वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑व॒त्स॒रमा॑प्त्वा। च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑माप्नोति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै

स्वाहा॥ अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॒ स्वाहा॑॥ मा॒सेभ्यः॒
स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑॥ सं॒व॒त्स॒राय॒ स्वाहेति॑॥ ५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि। न
ना॑वहो॒रा॒त्रे आ॑प्नुयाता॒मिति॑। ते ए॒तम॑हो॒रा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं
नि॑रवपताम्। द्वा॒यानां॑ व्री॒हीणा॑म्। शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च।
स॒वा॒त्योर्दु॑ग्धे। श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च। ततो॒ वै ते अत्य॑हो॒रा॒त्रे
अ॑मुच्येते। नै॒ने अ॑हो॒रा॒त्रे आ॑प्नुताम्। अति॑ ह॒ वा अ॑हो॒रा॒त्रे
मु॑च्यते। नै॒नम॑हो॒रा॒त्रे आ॑प्नुतः। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑
चै॒नदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ह्ने स्वाहा॑ रा॒त्रियै॒ स्वाहा॑॥
अति॑मुक्त्यै॒ स्वाहेति॑॥ ५८॥

उ॒षा वा अ॑कामयत। प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मिति॑।
सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं नि॑रवपत्। ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
सु॒भगा॑ऽभवत्। प्रि॒यो ह॒ वै सं॑मा॒नानां॑ सु॒भगो॑ भवति। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चै॒नदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
उ॒षसे॒ स्वाहा॑ व्यु॒ष्ट्यै॒ स्वाहा॑॥ व्यू॒ष्यै॒ स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒ स्वाहा॑॥
व्यु॒ष्टायै॒ स्वाहेति॑॥ ५९॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुनि॑र्वपति। यथा॒ त्वं दे॒वाना॑मसि॑।

ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्या॑णां भू॒यास॒मिति॑। यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म्।
 ए॒व५ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्या॑णां भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते।
 य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते
 स्वाहा॑। उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से
 स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॑ तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑
 ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॒ स्वाहे॑ति॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॒काम॑यत। नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑ स्या॒मिति॑। स ए॒त५
 सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां प्र॒तिष्ठा॑-
 ऽभ॑वत्। प्र॒तिष्ठा॑ ह॒ वै स॑मा॒नाना॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। सूर्या॑य॒ स्वाहा॑
 नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्र॒तिष्ठा॑यै॒ स्वाहे॑ति॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर्व॑पति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒तिष्ठा॑यै॒
 स्वाहे॑ति॥६२॥

अथै॒तं वि॒ष्णवे॑ च॒रुं निर्व॑पति। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञ ए॒वान्तः॑
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वि॒ष्णवे॒॑ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑।
 प्र॒तिष्ठा॑यै॒ स्वाहे॑ति॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं
विष्णवे षट्थसप्त (सविताऽऽशुनां ब्रीहीणामिन्द्रो महार्रीहीणामिन्द्रः कृष्णानां ब्रीहीणामहोरात्रे द्वयानां
ब्रीहीणाम्। पितरः षट्कपालं सविता द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो
दशकपालं विष्णुस्त्रिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनौ द्विकपालं चन्द्रमाः पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा
वसवोऽष्टकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽर्यमा पूषा पशुमान्थस्याः सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पयसि
वायुः पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै
पौर्णमास्या अमावास्याया अगत्यै विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं
वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त
मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे वा
अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो
ज्येष्ठमिन्द्रो दृढः। अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः समानानाम्। अग्निर्ना
रीरिषदन्यत्र रीरिषः॥)॥

[६]

अग्निर्न ऋध्यास्म नवोनवोऽग्निर्मित्रश्चन्द्रमाः षट्॥६॥

अग्निर्नस्तन्नो वायुरहिर्बुध्नियं ऋक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अजो वा
एकपात्सूर्यस्त्रिषष्टिः॥६३॥

अग्निर्नः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्या-
ऽहर॑त्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत। तत्पु॒र्णोऽभव॑त्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒थ्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॑णै॒वैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥
तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दि॒ति।
ब॒हुप॒र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥
यत्प्रा॒चीमा॑ ह॒रेत्। दे॒वल॑ो॒कम॑भि ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॑ष्यलो॒कम्। प्रा॒चीमु॒दीची॑मा ह॒रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्या॒ध्यक्षाः॑।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै पु॒शवः॑॥३॥
वा॒यवं ए॒वैना॑न्प॒रि द॑दाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति। यदाह॑।

वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह॒ प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमाय॒
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह॒। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह॒।
आप्या॑यध्वम॒घ्निया॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह॥ ४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नुष्येभ्य॒श्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒
इन्द्रा॑याप्या॒यय॑ति। ऊ॒र्जस्व॑तीः पय॑स्वती॒रित्या॑ह॒। ऊ॒र्ज॑स्व॒ हि
पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इत्या॑ह॒ प्रजा॑त्यै।
मा वः॑ स्तेन॒ ईश॑त॒ माऽघ॑श॒स इत्या॑ह॒ गुप्त्यै॑। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
परि॑ वो वृ॒णक्त्वित्या॑ह॒। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्राय॑ते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गोप॑तौ
स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह॒। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः क॑रोति॥ ५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह॒। प॒शूनां॑ गो॒पी॒थाय॑। तन्मा॑त्स्रा॒यं
प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादय॑ति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॑प्र॒पादा॑य। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व
निद॑धाति। उ॒परी॑व॒ हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॑व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥ ६॥

प॒शवः॑ करोति प॒शवो॑ दे॒वभा॒गमित्या॑ह॒ करोति॑ नव॑ च॥ [१]

देवस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्वप॒रु॒शुमाद॑त्ते प्रसू॑त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। यो वा ओष॑धीः
 पर्व॑शो वेद॑। नैनाः स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑तिर्वा ओष॑धीः
 पर्व॑शो वेद॑। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॒र्श्वा ब॒र्हिर॑च्छेति।
 प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः सयो॒नित्वा॑य॥७॥

ओष॑धीना॒महि॑सायै। य॒ज्ञस्य॑ घोष॒दसी॑त्या॒ह। यज॑मान
 ए॒व र॒यिन्द॑धाति। प्रत्यु॑ष्टः रक्षः प्रत्यु॑ष्टा अरा॑तय॒ इत्या॑ह।
 रक्ष॑साम॒पहत्यै॑। प्रेयम॑गाद्धिषणा॑ ब॒र्हिर॑च्छेत्या॒ह। वि॒द्या
 वै धि॒षणा॑। वि॒द्ययै॑वैन॒दच्छे॑ति। मनु॑ना कृ॒ता स्व॒धया॒
 वित॑ष्टेत्या॒ह। मा॒न॒वी हि पर॑शुः स्व॒धाकृ॑ता॥८॥

त आव॑हन्ति क॒वयः॑ पु॒रस्ता॑दित्या॒ह। शुश्रु॑वाः सो॒ वै क॒वयः॑।
 य॒ज्ञः पु॒रस्ता॑त्। मु॒ख॒त ए॒व य॒ज्ञमा र॑भते। अथो॒ यदे॑तदुक्ता
 यतः॑ कुत॑श्चा॒ हर॑ति। तत्प्रा॑च्या ए॒व दि॒शो भ॑वति। दे॒वेभ्यो॑
 जुष्ट॑मिह ब॒र्हि॒रास॑द॒ इत्या॑ह। ब॒र्हिषः॑ समृ॒द्धौ। कर्म॑णो-
 ऽन॑परा॒धाय। दे॒वाना॑ परिषू॒तम॑सीत्या॒ह॥९॥

यद्वा इ॒दं किं च॑। तद्दे॒वाना॑ परिषू॒तम्। अथो॒ यथा॒ वस्य॑से

प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
 प्रतिप्रोच्य बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
 स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
 रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
 ओषधयः। देवबर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
 ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
 आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्यात्मनो मीयते। य एवं
 वेद॥११॥

देवबर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
 प्रजानां प्रजननाय। सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः सम्पृचः पाहीत्याह।
 प्रतिष्ठित्यै। अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टील्लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 सुसम्भृतां त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥
 अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
 एवैनद्रास्नां करोति। इन्द्राण्यै सन्नहनमित्याह। इन्द्राणी वा

अग्रे देवतानां॑ समनह्यता। साऽऽर्धोत्। ऋद्धौ सन्नह्यति।
प्रजा वै बर्हिः। प्रजानामपरावापाय। तस्मात्स्त्रावसन्तताः
प्रजा जायन्ते॥१३॥

पूषा ते ग्रन्थिं ग्रन्धात्वित्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति।
स ते मास्थदित्याहाहिंसायै। पश्चात्प्राश्चमुपगूहति।
पश्चाद्वै प्राचीनं॑ रेतो धीयते। पश्चादेवास्मै॑ प्राचीनं॑ रेतो
दधाति। इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छु इत्याह। इन्द्रियमेव
यजमाने दधाति। बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हंरामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिः॥१४॥

ब्रह्मणैवैनद्धरति। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै। देवङ्गममसी-
त्याह। देवानेवैनद्रमयति। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या
अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव नि
दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥१५॥

स्योनिन्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्ट्यै॥——[२]

पूर्वेद्युरिध्माबर्हिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति।
प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं॑ सेताम्। यज्ञो वै

प्रजापतिः। यथ्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे
 उपदधात्यप्रस्रंसाय। शुन्धध्वन्दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
 इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो
 घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।
 द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।
 यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।
 वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृहंस्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां
 वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति।
 शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।
 त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः।
 त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः।
 प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।
 तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं

प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स
इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं
स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य
विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं
भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसं सृजति।
अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं
यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि
दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः।
इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति।
सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह।
इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ
विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो
यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तौ। एवमेवैना एतदुपस्तौति।

तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून् दु-
हन्ति॥२२॥

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते।
यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै।
त्रिराह। त्रिषत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः।
अपरिमितमेवाव रुन्धे। न दारुपात्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै
दारुपात्रम्। यद्दारुपात्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातयाम्ना हविषां यजेत। अथो खल्वाहुः। पुरोडाशमुखानि
वै हवींषि। नेत इतः पुरोडाशं हविषो यामोऽस्तीति।
काममेव दारुपात्रेण दुह्यात्। शूद्र एव न दुह्यात्। असतो
वा एष सम्भूतः। यच्छूद्रः। अहविरेव तदित्याहुः। यच्छूद्रो
दोग्धीति॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि नोत्पुनन्ति। यदा खलु वै
पवित्रमत्येति। अथ तद्धविरिति। सम्पृच्यध्वमृतावरीरित्याह।
अपाञ्चैवौषधीनां च रसं सृजति। तस्मादपाञ्चौषधीनां
च रसमुपजीवामः। मन्द्रा धनस्य सातय इत्याह। पुष्टिमेव
यजमाने दधाति। सोमेन त्वातन्चमीन्द्राय दधीत्याह॥२५॥

सोमं मे वै न त्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरं
 सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः
 खलु वै सान्नाय्यम्। य एवं विद्वान्सान्नाय्यं पिबति।
 अपुनर्भक्ष्योऽस्य सामपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्।
 यन्मृन्मयोनापि दध्यात्। पितृदेवत्यं स्यात्॥ २६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्।
 उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि
 विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति।
 विष्णो हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति। गर्भाणां
 धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
 निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै॥ २७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै
 सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य
 विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य

सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
 यज्ञस्येत्याहवनीयाथ्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां
 सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्यं
 प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा
 आपः। वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः
 प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति।
 आपो वै देवानां प्रियन्धामं। देवानामेव प्रियन्धामं प्रणीय
 प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्यं प्रणीय
 प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः
 प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष
 वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
 यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
 धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति। यश्चैनन्धूर्वति।
 तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितमं पप्रितमं

जुष्टं तमं वह्निं तमन्देव हूतममित्याह। यथा यजुरे वै तत्॥ ३१॥
 अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ० ह०स्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भर्मा
 संविकथा मा त्वा हि० सिषमित्याहा हि० सायै। यद्वै किं च
 वातो नाभि वाति। तथ्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
 अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२॥

अश्विनौ हि देवानां मध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
 यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवैनां जुष्टं
 निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै।
 तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे। स एवमेवानुपूर्व०
 हवी० षि निर्वपति॥ ३३॥

इदं देवानां मिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा
 नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
 यः परीणहि। सुवरेभि वि ख्येष वैश्वानरज्योतिरित्याह।
 सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि
 गृहीत उदवेपेताम्। दृ० ह०न्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।

गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
एवैनदुपस्थे सादयति। अग्रे हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्बाहुभ्यामित्याह हवींषि निर्वपति गत्यै चत्वारि
च॥

[४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्मियत। तासां यन्मेध्यं
यज्ञियः सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दर्भा अभवन्।
यद्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
वसवः। प्राणा रश्मयः॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं
यज्ञपतिम्॥ ३७ ॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः
प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह।
यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८ ॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
आरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥ ३९ ॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो

रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामृजन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनृथ्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह। ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमिं शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः। इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधाना-

मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा
आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ष एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठ एषां भवति। वृषवृद्धमसि
प्रति त्वा वृषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वृषवृद्धा वा ओषधयः।
वृषवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाः स्यनु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाः सि निरवादयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं

करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
 पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
 तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
 मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
 यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
 सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
 दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
 स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
 द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
 प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अधिवपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
 एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि

तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पिंषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
 रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
 अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
 वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
 ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं
 वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृष्ट्वेति।
 धर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृष्ट्वेति।

धरुणमसि दिवं दृ॒हेत्या॑ह। दिवमे॒वैतेन॑ दृ॒हति॥५१॥

धर्मा॑सि दि॒शो दृ॒हेत्या॑ह। दि॒श ए॒वैतेन॑ दृ॒हति।
इ॒माने॑वैतैर्लो॒कान्दृ॒हति। दृ॒हन्ते॑ऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒मात्यै॑। ए॒कम॒ग्रे क॒पाल॒मुप॑ दधाति।
ए॒कं वा अ॒ग्रे क॒पालं॑ पु॒रुष॑स्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ च॒त्वारि॑। अथाष्टौ।
तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं पु॒रुष॑स्य शि॒रः। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति।
य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः स॒ंस्क॑रोति।
आ॒त्मान॑मे॒व तत्स॑ंस्क॑रोति। त॒संस्कृ॑तमा॒त्मान॑म्॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॑ प॒रैति॑। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रि॒या
तत्स॑मि॒तम्। यन्न॑व॒। त्रि॒वृता॒ तत्। यद्व॑श॒। वि॒राजा॒ तत्।
यदे॒काद॑श॒। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑द॒श॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॑मि॒तानि॒ स उ॑प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।
इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्व॒ दिशो॑ वि॒धृत्यै॑ दृ॒हति॑। अथायुः
प्रा॒णान्प्र॒जां प॑शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा
अ॒भिर्तो॑ बहु॒लान्क॑रोति। चि॒तः स्थे॑त्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्।

भृगूणा॑मङ्गि॑रसा॒न्तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैनानि॑
तप॑सा तपति। तानि॒ ततः॑ सङ्स्थि॑ते। यानि॒ घर्मे॑
क॒पाला॑न्युपचि॒न्वन्ति॑ वे॒धस॒ इति॑ चतु॑ष्पदय॒र्चा वि मु॑ञ्चति।
चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दहति सम्भवति तस्य सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि
च॥

[७]

दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒
त्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो
हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह यत्यै॑। सं व॑पा॒मीत्या॑ह। य॒था दे॒वतमे॒वैनानि॑
सं व॑पति। समापो॑ अ॒द्भिर॑ग॒मत॒ समोष॑धयो रसे॒नेत्या॑ह। आपो॑
वा ओष॑धीर्जि॒न्वन्ति॑। ओष॑धयोऽपो जि॒न्वन्ति॑। अ॒न्या वा
ए॒तासा॑म॒न्या जि॑न्वन्ति॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒ रे॒वती॒र्जग॑तीभिर्मधु॑मतीर्मधु॑मतीभिः
सृ॒ज्यध्व॒मित्या॑ह। आपो॑ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॑ जग॑तीः।
ओष॑धयो मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ताने॒वास्मा॑
एक॒धा स॒सृ॒ज्य। मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॑ प्रजा॑ताः
स्थ॒ सम॒द्भिः पृ॑च्यध्व॒मिति॑ प॒र्याप्ता॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट
इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धी॒र्मह॑यन्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
 त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
 त्वा॒ऽग्नीषोम॑भ्या॒मित्या॑ह॒ व्यावृ॑त्त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॒-
 ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑।
 तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥ ५८॥

घ॒र्मो॑ऽसि वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
 उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
 प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृह्णी॒ष्वेत्या॑ह। सर्व॑मे॒वैन॑
 सत॑नुं करोति। अथा॒प आ॒नीय॒ परि॑मार्ष्टि। मा॒स ए॒व
 तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छु॑न्नम्। घ॒र्मो वा
 ए॒षोऽशा॑न्तः॥ ५९॥

अ॒र्धमा॒से॑ऽर्धमा॒से प्र॑वृज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो॑
 यज॑मान॑ शु॒चा प्र॒दहः॑। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
 शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः।
 अथो॒ रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒न्तरि॑त॒ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रात॑य॒
 इत्या॑ह॥ ६०॥

रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै। पु॒रोडा॒शं वा अधि॑श्रित॒ रक्षा॑स्य-

जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स
 एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैनं श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक
 इत्याह। रक्षंसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
 ऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
 हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै
 करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभि वासयेत्।
 आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्ब्रुहां
 मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
 छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको
 भवति। य एवं वेदा पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
 नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
 पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै
 ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्धसम्पृणक्ति। न प्रमायुका
 भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।

यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति।
 देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
 सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
 यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्न्यदधत।
 तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणापः।
 अभ्यंपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यंपातयत्॥६५॥
 ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यंपातयत्। ततस्त्रितो-
 ऽजायत। यदृद्धोऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्।
 यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा
 आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः
 सूर्याभिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिमृक्तः कुनखिनिं। कुनखी श्यावदति।
 श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो
 वीरहणिं। वीरहा ब्रह्महणिं। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत।
 अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धौ। उल्मुकेनाभि गृह्णाति श्रुत्वायं।
 श्रुतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आह गुप्त्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयंभ्यपातयत्सूर्याभिनिम्नुक्ते
देवाः॥

[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्प्यमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद इन्द्रस्य
बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
सहस्रभृष्टिः शततेजा इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥
तेज एवास्मिन्दधाति। विषाद्वे नामासुर आसीत्। सोऽबिभेत्।
यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्।
सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य
लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि
देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा
हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ
गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः।
छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते
द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव

सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति
परमस्यां परावतिं शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामांसुर
आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपंहतोऽरुरुः
पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
अपंहतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपंहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा
अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपंहन्ति। द्वितीयः हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपंहन्ति। तृतीयः हरति। दिव
एवैनमपंहन्ति। तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपंहन्ति।
असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।
तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नो-
ऽस्यामपीति॥७३॥

क्यन्तो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते
 वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।
 आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।
 रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं
 परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
 सव इत्याह प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितः
 हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
 प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
 प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवेनां देवयजनीं
 करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
 श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
 यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
 पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
 अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः

प्रजाः स्युः। स्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्यः। वज्रेणैव
यज्ञाद्रक्षां स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयतीं
खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायता।
तां चतुरङ्गुलेऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं
खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै
खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं
करोति। देवयजनस्यैव रूपमंकः॥७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं
पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्या एतावत एव
भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि
स्वधा असीति योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वीं
चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य
विसृपो विरष्णिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादाय पृथिवीं

जी॒रदा॑नु॒र्यामै॑रयं च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॑रित्याह। यदे॒वास्या॑
अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्या॑ दे॒वय॑ज॒नीं कृ॒त्वा॥८०॥

यद॑दश्च॒न्द्रम॑सि मे॒ध्यम्। तद॑स्यामे॒रय॑ति। तां धी॒रांसो॑
अनु॑दृश्यं यजन्त॒ इत्या॑हा॒नुख्या॑त्यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दय।
इ॒ध्माब॑र॒हिरु॑प॒साद॑य। स्रु॒वं च॒ स्रुच॑श्च॒ सम्मृ॑द्धि। पत्नी॒ः
सन्न॑ह्य। आ॒ज्ये॑नो॒देही॑त्या॒हानु॑पूर्वता॒यै। प्रोक्ष॑णी॒रा सा॑दयति।
आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः॥८१॥

रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। स्प्यस्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै।
उ॒वाच॒ हासि॑तो दै॒वलः॑। ए॒ताव॑ती॒र्वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क आप॑
आसन्। या॒व॑तीः प्रोक्ष॑णी॒रिति॑। तस्मा॑द्व॒ह्नीरा॑साद्याः।
स्प्यमु॑दस्यन्। यं द्वि॒ष्यात्तं॑ ध्या॒येत्। शुचै॑वैन॒मर्प॑यति॥८२॥

वै वा॒युरा॑ह॒ परा॑वतीत्या॒हाहं॑ द्वितीयः॑ ह॒रती॑ति॒ परिगृ॑ह्णन्ति॒ देव॑यज॒नीं करो॑ति भवन्ति
खन॑त्यक॒रेत॑त्कृ॒त्वा र॑क्षो॒घ्नीर॑र्पयति॥ [९]

वज्रो॒ वै स्प्यः॑। यद॒न्वश्च॑ धा॒रये॑त्। वज्रे॑ऽध्व॒र्युः क्ष॑ण्वीत।
पु॒रस्ता॑त्ति॒र्यश्च॑ धा॒रय॑ति। वज्रो॒ वै स्प्यः॑। वज्रे॑णै॒व य॒ज्ञस्य॑
दक्षि॑णतो रक्षा॒ःस्य॑प॒हन्ति॑। अ॒ग्नि॒भ्यां प्राच॑श्च॒ प्रतीच॑श्च।
स्ये॒नोदी॑चश्चाध॒राच॑श्च। स्ये॒न वा ए॒ष वज्रे॑णा॒स्यै पा॒प्मानं॑

भ्रातृव्यमपहृत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्तावव नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युत्तयै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य
कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राहुतिपथादिध्मं
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्रुयाद्बर्हिषा
प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेध्मं
प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
दक्षिणमिध्मम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः।
प्रजा बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो
मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रतितिष्ठति
प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपर्शुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽपोऽवधूतं
धृष्टिर्देवस्येत्याहु सं वपामि देवस्य स्यमा ददे वज्रो वै स्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यान्तिरेकाय पवित्रवत्यध्वर्युं चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तर्हित्यै
 द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पश्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
 द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वाय। स्रुचः
सम्मार्ष्टि। स्रुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्युः सश्यति मिथुनत्वाय।
अथ जुहूम्। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥
अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः स्रुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः
क्लृप्ताः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः।
य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति।
अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेतावर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्।
वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्
मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥
प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज

ए॒वान्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ। अ॒धस्ता॑त्प्र॒तीची॑म्। द॒ण्डमु॑त्त॒मतः॑।
मू॒लेन॑ मू॒लं प्र॑ति॒ष्ठित्यै॑। तस्मा॑द॒रत्नौ॑ प्रा॒ञ्च्युपरि॑ष्टा॒ल्लोमा॑नि।
प्र॒त्यञ्च्य॑धस्ता॑त्॥ ४॥

सु॒ग॒र्घ्ये॒षा। प्रा॒णो वै सु॒वः। जु॒हूर्दक्षि॑णो॒ हस्तः॑। उ॒प॒भृ॒त्स॒व्यः।
आ॒त्मा ध्रु॒वा। अन्न॑ꣳ स॒म्मार्ज॑नानि। मु॒ख॒तो वै प्रा॒णोऽपा॑नो
भू॒त्वा। आ॒त्मान॑म॒न्नं प्र॒विश्य॑। बा॒ह्य॒तस्त॒नुव॑ꣳ शु॒भय॑ति।
तस्मा॑त्सु॒वमे॒वाग्रे॑ स॒म्मा॑र्ष्टि। मु॒ख॒तो हि प्रा॒णोऽपा॑नो
भू॒त्वा। आ॒त्मान॑म॒न्नमा॑वि॒शति॑। तौ प्रा॑णापा॒नौ। अ॒व्य॑र्धुकः
प्रा॒णापा॒नाभ्यां॑ भव॒ति। य ए॒वं वेद॑॥ ५॥

जुहूर्मृज्याद्ववतीति प्रत्यञ्च्यधस्तान्माष्टि पञ्च च॥ [१]

दि॒वः शिल्प॑म॒वत॑तम्। पृ॒थि॒व्याः क॒कुभि॑ श्रि॒तम्।
तेन॑ व॒यꣳ स॒हस्र॑वल्शेन। स॒पत्नं॑ नाशयामसि
स्वा॒हेति॑ सु॒ख्स॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ प्र॑ ह॒रति॑। आपो॒ वै
दर्भाः॑। रू॒पमे॒वैषा॑मे॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। अ॒नुष्टु॑भ॒र्चा।
आनु॑ष्टुभः प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो वे॒दः। वे॒दस्या॑ग्रꣳ
सु॒ख्स॒म्मार्ज॑नानि॥ ६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो

ऋग्वाव योषां॥ दर्भो वृषां॥ तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजया पशुभिर्यजमानः।
तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्येनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।
अद्धिर्माजयित्वोत्क्रे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणो-
ऽन्यत्राहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां
हि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यदद्धिर्माजयति। तेन
शान्तम्। यदुत्क्रे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्वमयति॥८॥
प्रतितिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा
एतद्रूपम्। यथ्सुरस्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः।
तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः।
यावदप्रियो ह वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां
भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्नेर्दधति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु
पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो ह वै नवदावः पशूनाम्।
तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति।

तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यत्रस्मिन्सम्मृज्यात्। पशूनां
धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा। पशून्स्माकं
मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जन्यग्नौ
प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि
योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रतितिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुख्सम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः पद च॥—[२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्।
पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती
सन्नह्येत। प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। आसीना सन्नह्यते।
आसीना ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदन्दधीत। देवानां
पत्न्या समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो
गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवैनाङ्गेवलीं
कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।

योऽक्रमेव युते। यमन्वास्ते॥ तस्यामुष्मिँल्लोके भवतीति
योऽक्रेण। यद्योऽक्रमं। स योगः। यदास्ते॥ स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तङ्क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिषं एवास्यां
परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नी। यज्ञस्य धृत्या
अशिथिलम्भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुपं
सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तं
धीयाता इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां
रस इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। तस्य
तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्।
ततः प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति।

तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति।
यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
पत्न्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नीं यज्ञस्य करोति। मिथुनं
तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै।
अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्न्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि
श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्भवति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः
समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै।
स्यस्य वर्त्मन्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि
सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो
यजुषेयजुषे भवेत्याह। आशिषमेवैतामा शांस्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्।
प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव प्राणापानौ दधाति।
पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि
ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।

त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामाप्त्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय।
अथाज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि
वा उताहुः। यथा ह वै योषां सुवर्णं५ हिरण्यं पेशलं
बिभ्रती रूपाण्यास्ते। एवमेता एतर्हीति। आपो वै सर्वा
देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मामा५सा।
जामि स्यात्। यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्।
छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय।
सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्या
कर्म भवति। पृच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। अद्भिरेवौषधीः
सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यजमानम्। शुक्रं
त्वा शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्यर्चिस्त्वाऽर्चिषीत्याह
सर्वत्वाय। पर्यास्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत आहु शास्ते लोका देवता भवति षट् च॥—————[४]

देवासुराः संयन्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्
तेनावैक्षत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य

ए॒वं वि॒द्वानाज्यं॑म॒वेक्ष॑ते। भ॒व॑त्या॒त्मना॑॥ परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भवति। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। यदाज्ये॑ना॒न्यानि॑
ह॒वीऽर्ष्य॑भि॒घार॑यति॥ २२॥

अथ॒ केनाज्य॑मि॒ति। स॒त्येने॑ति ब्रूयात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्।
स॒त्येनै॒वैन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॒ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
यश्चक्षु॑षाऽऽज्यं॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मी॒ल्यावे॑क्षेत। दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑।
अ॒भ्याज्य॑ङ्घारयति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥ २३॥

छ॒न्दा॑ऽसि॒ वा आ॒ज्यम्॑॥ छ॒न्दा॑ऽस्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्णाति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑।
अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥ २४॥

चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टात्प्रति॑ तिष्ठति।
यज॑मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रातृ॑व्यदे॒वत्यो॑प॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्ण॒भूयो॑ गृ॒ह्णीयात्॑। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्णन्क॑नीयः। यज॑मानायै॒व
भ्रातृ॑व्यमुप॑स्तिं करोति। गौर्वै सु॒चः। च॒तुर्जु॑ह्वां गृ॑ह्णाति।
तस्मा॑च्चतु॑ष्पदी॥ २५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॑च्चतुः

स्तना। गामेव तत्सङ्स्करोति। सास्मै सङ्स्कृतेषुमूर्जन्दुहे।
 यज्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्त
 सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्धुवायामाज्यम्॥२६॥

अभिघारयति गृह्णाति धुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥—————[५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं
 व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव
 यज्ञन्नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये
 यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र
 आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं
 व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनापः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
 स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव
 मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै
 बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्भ्यस्त्वा
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव

प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिःसाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह स्रुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।
 यथा सूर्यैः काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि
 पितॄणाम्। ऊर्ग्व बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै
 निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव
 प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ।
 अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवङ्क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति।
 तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति।
 प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्गूढं प्रत्यश्चमा यच्छति।
 तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः
 स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
 इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं
 गृह्णाति। यज्ञपरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे

वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा
स्तृणामीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह।
देवेभ्य एवैनत्स्वासस्थं करोति॥३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव
पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्जं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्जं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं परिधीन्परि
दधाति। गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ
त्वोत्तरतः परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ।
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह।
रक्षसामपहत्यै। कस्यांश्चिदभिषस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं
पाति॥३५॥

वीतिहोत्रं त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति।
 द्युमन्तः५ समिधीमहीत्याह समिद्धौ। अग्ने बृहन्तमध्वर
 इत्याह वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थ इत्याह। विशां
 यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनाः५
 रुद्राणामादित्यानाः५ सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सद्ने
 प्रस्तरः५ सादयति। जुहूरसि घृताची नाम्नेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव
 प्रियन्नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवैना नाम्ना
 सादयति। एता असदन्त्सुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै
 सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति।
 ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै।
 पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय
 यजमानायात्मनै। तेभ्य एवाशिषमाशास्तेऽनात्यै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति

पद च॥

[६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये
 समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्म
 भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्यात्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्य

दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासः
संवत्सर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्यरि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वं समिधावा दधाति। अनूयाजेभ्यः समिधमतिं शिनष्टि।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेनोप
वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान
आहवनीयः। यजमान एव प्राणन्दधाति॥३९॥

त्रिरुपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति।
वेदेनोपयत्यं स्रुवेण प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो
वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरभते। अथो
प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति।
अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृड्ढीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं माँष्टि। पुनात्येवैनान्।
त्रिस्त्रिः सं माँष्टि। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथो
एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तत्सं माँष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। आसीनोऽन्यमाधारमा धारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युज्यात्। एवमेव
तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूढौ। वहन्त्येनं

ग्राम्याः पशवः। य एवं वेद। भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह।
यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया पशुभिः
प्रथयति। अग्ने यष्टरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टा। य एव देवानां यष्टा। तस्मा एव
नमस्करोति। जुह्वेह्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै
जुहूः। सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णु
मा वामव क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः
पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा
मा सन्ताप्तमित्याहाहिंसायै। लोकं मे लोककृतौ
कृणुतमित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। विष्णोः
स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै
देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापराजित
आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
दिविस्पृशमित्याह वृद्धौ। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः

सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः
 सुवर्गं लोकमेति। अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै।
 इन्द्रावांस्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा
 इत्याह॥ ४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण
 आधारः। यत्संस्पर्शयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणन्दध्यात्।
 असंस्पर्शयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणन्दधाति।
 पाहि मांऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भजेत्याह॥ ४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म
 सत्यं सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
 ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते।
 आत्मनो गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः।
 आत्मा ध्रुवा॥ ४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
 प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः।
 त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवैतद्यज्ञस्य।

अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य
शिरोऽसि सञ्च्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा
उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणन्दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह भजेत्याह
ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥ [७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः।
यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य
प्राणान्त्सङ्कर्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य
सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोकः शिषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति।
न प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडा
दधाति। हस्त्याः होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः।
पशुष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥
तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलावनक्ति
पर्वणोः। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुप स्तृणाति। द्विरा
दधाति। सकृदभि धारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै
पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत्। सम्मुखानेव पशूनुप ह्वयते। पशवो
वा इडां। तस्मात्साऽन्वारभ्यां। अध्वर्युणां च यजमानेन च।
उपहूतः पशुमानं सानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होतां। इडां ये
देवतानामुपह्वे। उपहूतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडां मादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणांश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहूतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।
नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्यां। नाहमभागा याज्यां
भविष्यामीति याज्यां। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति
वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं
करोति। तानेव तद्वाग्निनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः

प्रति॒तिष्ठ॑न्ति। मा॒५सेना॒न्याः। अथो॒ खल्वा॑हुः। दक्षि॑णा
वा ए॒ता ह॑विर्य॒ज्ञस्या॑न्तर्वे॒द्यव॑ रुध्यन्ते। यत्पु॑रोडाशं
ब॒र्हिषद॑ क॒रोतीति॑। च॒तुर्धा॑ क॒रोति। च॒त्वारो॑ ह्ये॒ते
ह॑विर्य॒ज्ञस्य॑त्विजः॥ ५५॥

ब्र॒ह्मा होता॑ऽध्व॒र्युर॒ग्रीत्। तम॒भि मृ॑शेत्। इ॒दं ब्र॒ह्मणः॑। इ॒द५
होतुः॑। इ॒दम॑ध्व॒र्योः। इ॒दम॑ग्रीध इति॑। यथै॒वादः॑ सौ॒म्येऽध्व॑रो।
आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्ते॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्रीधे॑
प्रथ॒माया॑ द॒धाति॥ ५६॥

अ॒ग्निमु॑खा ह्यृ॒द्धिः। अ॒ग्निमु॑खामेव॒र्द्धिं यज॑मान ऋ॒ध्नोति॑।
स॒कृदु॑प॒स्तीर्य॑ द्वि॒राद॑धत्। उ॒प॒स्तीर्य॑ द्वि॒रभि॑ घा॒रय॑ति।
षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। वे॒देन॑
ब्र॒ह्मणे॑ ब्र॒ह्मभा॒गं परि॑हरति। प्रा॒जाप॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जाप॒त्यो
ब्र॒ह्मा॥ ५७॥

स॒वि॒ता य॒ज्ञस्य॑ प्रसू॒त्यै। अथ॑ का॒मम॑न्येन। ततो॑ हो॒त्रे।
मध्यं॑ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यद्धोता॑। म॒ध्यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्री॑णाति।
अथा॑ध्व॒र्यवे॑। प्र॒ति॒ष्ठा वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। यद॑ध्व॒र्युः।
तस्मा॑द्ध॒विर्य॒ज्ञस्यै॒तामे॒वावृ॑त॒मनु॑॥ ५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीथ्सकृत्सकृ
मृङ्गीत्याह। पराङिव ह्येतर्हि यज्ञः। इषिता दैव्या होतार
इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो
मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तथस्वगा
करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बार्हस्पत्यं भागधेयेन
समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्ह्वयते वेदाब्रवीद्वर्हिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि
च॥

[८]

अथ स्रुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा
अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै। प्राचीं
जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्।
जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान्
यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-
ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति।

इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। यज॑मानः प्र॒स्तुरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽन॒क्ति। त्रे॒धाऽन॑क्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽन॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑म॒न॒क्ति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व
यज॑मानं तेज॑साऽन॒क्ति। अ॒क्तः रि॒हाणा॑ इत्या॒ह। तेजो॑ वा
आज्य॑म्। यज॑मानः प्र॒स्तुरः। यज॑मानमे॒व तेज॑साऽन॒क्ति।
वि॒यन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं
ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आ॒प्याय॑न्ता॒माप॑ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धी॒रा
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः स्वे॒त्याह॑। म॒रुतो॑ वै वृ॒ष्ट्या
ई॒शते॑। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो वृ॒ष्टिमे॒रये॑त्या॒ह।
वृ॒ष्टिर्वै द्यौः। वृ॒ष्टिमे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्त॒रं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्मी॒यते॑।
आ॒युष्पा॑ अ॒ग्नेऽस्या॑यु॒र्मे पा॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।
याव॑द्वा अ॒ध्वर्युः प्र॑स्त॒रं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्य चक्षु॑र्मी॒यते॑।
च॒क्षुष्पा॑ अ॒ग्नेऽसि॑ चक्षु॒र्मे पा॒हीत्या॑ह। चक्षु॑रे॒वात्म॑न्ध॒त्ते।
ध्रु॒वाऽसी॑त्या॒ह प्र॒तिष्ठि॑त्यै। यं प॑रि॒धिं प॒र्यध॑त्था॒ इत्या॑ह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पणिभिर्वीयमाण इत्याह। अग्नयं
 एवैनं जुष्टं करोति। तन्तं एतमनु जोषं भरामीत्याह।
 सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
 इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
 भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ठ्यै॥६५॥

स्रुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
 शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
 भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
 सःस्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
 सःस्रावभागाः। तेषान्तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
 त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
 दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
 वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदने सादयति। सुम्नायं
 सुम्निनी सुम्ने मा धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
 पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदध्यायोऽशीततनो

इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै
 पाहि दुरिष्ठ्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
 स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
 जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
 अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्व
 रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्। वेदेन
 वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
 बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
 पुरस्तात्स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिः सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 प्रजापतेर्वा एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ
 आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-
 ऽऽहवनीयाः स्तृणन्नैति। यज्ञमेव तत्सन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्
 तत् सन्ततमुत्तरेऽर्धमास आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा

अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति।
 वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। देवां गातुविदो गातुं वित्वा
 गातुमित्याह। यत एव यज्ञं प्रयुङ्क्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति।
 प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥ ७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुन्धे पर्यधत्वा इत्याह समिष्ट्यै भाग्धेयन्तमित्याह वा
 इध्मसं वृश्चनान्यनुवित्त्यै लभते यजमानः॥ [१]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते।
 पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते।
 वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि वरुणस्य
 पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
 यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
 सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म
 सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि
 सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मे सह पत्यां करोमीत्याह।
 आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं
 प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते पूर्ण॑पा॒त्रे। अ॒न्त॒तोऽनु॑ष्टु॒भा॑। चतु॑ष्प॒द्वा
ए॒तच्छ॑न्दः प्र॒ति॑ष्ठितं प॒त्न्यै पूर्ण॑पा॒त्रे भ॑वति। अ॒स्मिँल्लो॒के
प्र॒ति॑ति॒ष्ठानी॑ति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॑ति॒ष्ठति॑। अथो॒ वाग्वा
अ॒नु॑ष्टुक्। वाङ्मि॒थुन॑म्। आपो॒ रेतः॑ प्र॒जन॑नम्। ए॒तस्मा॒द्वै
मि॒थुना॒द्विद्यो॑त॒मानः॑ स्त॒नय॑न्व॒र्षति॑। रेतः॑ सि॒ञ्चन्॥ ७४॥

प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑न्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ ब्रह्म॑णा यु॒ज्यते॑। ब्रह्म॑णा॒ वै तस्य॑
विमो॒कः। अ॒द्भिः शा॒न्तिः। विमु॑क्तं वा ए॒तर॑हि यो॒क्त्रं ब्रह्म॑णा।
आ॒दायै॑न॒त्पत्नी॑ स॒हाप॑ उप॒गृही॑ते शा॒न्त्यै। अ॒ञ्जलौ पूर्ण॑पा॒त्रमा
न॑यति। रेत॑ ए॒वास्या॑ प्र॒जान्द॑धाति। प्र॒जया॑ हि म॒नुष्यः॑ पूर्णः॑।
मुखं॒ वि मृ॑ष्टे। अ॒व॒भृथ॑स्यै॒व रू॒पं कृ॒त्वोत्ति॑ष्ठति॥ ७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परि॒वेषो॑ वा ए॒ष वन॑स्पती॒नाम्। यदु॑प॒वेषः॑। य ए॒वं
वेद॑। वि॒न्दते॑ परि॒वेषा॑रम्। तमु॑त्क॒रे। यं दे॒वा म॑नुष्येषु।
उ॒प॒वेष॑मधा॒रय॑न्। ये अ॒स्मदप॑ चेतसः। ता॒न॒स्मभ्य॑मिहा
कुरु॑। उ॒प॒वेषो॑प॑ विद्धि नः॥ ७६॥

प्र॒जां पु॑ष्टि॒मथो॒ धन॑म्। द्वि॒पदो॑ न॒श्चतु॑ष्पदः। ध्रु॒वान॑न॒पगा॑न्कुर्वि॒ति।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑मु॒पं गू॑हति। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्चः॑ शू॒द्रा

अवस्यन्ति। स्थवि॒म॒त उप॑गूहति। अप्र॑तिवादिन
ए॒वैनान्कुरु॑ते। धृष्टि॑र्वा उप॑वे॒षः। शुच॑र्तो वज्रो ब्रह्म॑णा
सं॒शितः॑। योप॑वे॒षे शुक्। साऽमु॑मृच्छतु यं द्वि॒ष्म
इति॑॥ ७७ ॥

अथा॑स्मै नाम॒ गृह्य॒ प्रह॑रति। निर॒मुन्नु॑द ओक॑सः। स॒पत्नो॒
यः पृ॑त॒न्यति॑। निर्बा॒ध्येन॑ ह॒विषा॑। इन्द्र॑ एणं॒ परा॑शरीत्। इ॒हि
ति॒स्रः परा॑वतः। इ॒हि प॒ञ्च जना॑ः अ॒ति। इ॒हि ति॒स्रोऽति॑
रोच॑नायावत्। सूर्यो॑ अस॑द्वि॒वि। पर॑मान्त्वा॑ परा॒वतम्॑॥ ७८ ॥
इन्द्रो॑ नयतु वृ॒त्रहा॑। यतो॑ न पुन॒राय॑सि। श॒श्वती॑भ्यः
समा॑भ्य॒ इति॑। त्रि॒वृद्वा ए॒ष वज्रो॑ ब्रह्म॑णा सं॒शितः॑। शुचै॑वैनं
वि॒ध्वा। ए॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ निर्णु॑द्य। वज्रे॑ण॒ ब्रह्म॑णा स्तृणु॑ते।
ह॒तोऽसा॑वव॑धिष्मामु॒मित्या॑ह॒ स्तृत्यै॑। यं द्वि॒ष्यात्त॑न्ध्यायेत्।
शुचै॑वैनम॑र्पयति॥ ७९ ॥

प्रत्युष्टं दि॒वः शिल्प॑मय॒ज्ञो घृ॑तं च॒ देवा॑सुराः स ए॒तमिन्द्र॑ आपो॑ दे॒वीर॒ग्निना॒ धिष्णि॑या
अथ॒ स्नुचौ॒ यो वा अय॑थादे॒वतं॑ परि॒वे॒षो वा एका॑दश॥ ११ ॥

प्रत्युष्टमय॒ज्ञ ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑मूर्जा पृथि॒वीमथो॑ रक्ष॑सान्तां प्रजा॑तिं द्वाभ्यां॒ तं
का॒लेका॒ले नव॑सप्ततिः॥ ७९ ॥

प्रत्युष्टम॑र्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्ध्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने
क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय
मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्ध्ये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।

बला॑योप॒दाम्। वर्णा॑यानू॒रुधम्॑॥४॥

न॒दीभ्यः॑ पौञ्जि॒ष्टम्। ऋ॒क्षीका॑भ्यो नैषा॑दम्। पु॒रुष॑व्याघ्राय॑
दुर्म॑दम्। प्र॒युञ्ज्य उ॒न्मत्त॑म्। ग॒न्ध॒र्वाप्स॑राभ्यो ब्रा॒त्यम्।
स॒र्पदे॒वज॑नेभ्योऽप्र॑तिपदम्। अवै॑भ्यः कि॒तव॑म्। इ॒र्यता॑या
अकि॑तवम्। पि॒शा॒चेभ्यो॑ बि॒दल॑का॒रम्। या॒तु॒धा॒नेभ्यः॑
कण्ट॑कका॒रम्॥५॥

उ॒थ्सा॒देभ्यः॑ कु॒ञ्जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒भ्यः स्रा॒मम्।
स्व॒प्रा॒या॒न्धम्। अध॑र्माय॒ बधि॑रम्। सं॒ज्ञा॒नाय॑ स्मर॒कारी॑म्।
प्र॒का॒मोद्या॑योप॒सद॑म्। आ॒शि॒क्षायै॑ प्र॒श्नि॒नम्। उ॒प॒शि॒क्षाया॑
अभि॑प्र॒श्नि॒नम्। म॒र्यादा॑यै प्र॒श्न॒विवा॑कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पि॒शु॒नम्। वि॒वि॒त्त्यै क्ष॑त्तारम्।
औ॒प॒द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्।
प्रि॒याय॑ प्रि॒यवा॑दि॒नम्। अरि॑ष्ट्या अश्व॒सा॒दम्। मे॒धा॒य वा॑सः
प॒ल्पू॒लीम्। प्र॒का॒माय॑ रज॒यि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वाहा॑रम्। प्र॒भा॒या आ॒ग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य
पृ॒ष्ठाया॑भिषे॒त्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य॒ पात्र॑निर्णे॒गम्।
दे॒वलो॒काय॑ पेशि॒तार॑म्। म॒नुष्य॑लो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्।

सर्वेभ्यो लोकेभ्य उपसेत्तारम्। अवर्त्यै वधायोपमन्थितारम्।
सुवर्गाय लोकाय भागदुधम्। वर्षिष्ठाय नाकाय
परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायांश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्।
तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्।
कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्। श्रेयसे वित्तधम्।
अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसुरम्। शोकायाभिसुरम्।
उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योत्तारम्। क्षेमाय
विमोत्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्।
निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकां। संवत्सराय
पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इदावत्सरायापस्कद्वरीम्।
इद्वत्सरायातीत्ववरीम्। वत्सराय विजर्जराम्। सर्ववत्सराय
पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतौरण्याय दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो
बैन्दम्। नड्बलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय

मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय बहुवादिनम्।
अनन्ताय मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय तूणवध्मम्।
आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्।
ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभृत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्।
तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या
अपगल्भम्। सशराय प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पुश्चलूमा लभते। वीणावादङ्गणकङ्गीतायै।
यादसे शाबुल्याम्। नर्माय भद्रवतीम्। तूणवध्मं ग्रामण्यं
पाणिसङ्घातवृत्तायै। मोदायानुक्रोशकम्। आनन्दाय
तलवम्॥१५॥

अक्षराजाय कितवम्। कृताय सभाविनम्। त्रेताया
आदिनवदर्शम्। द्वापराय बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्।

दुष्कृताय चरकाचार्यम्। अध्वने ब्रह्मचारिणम्। पिशाचेभ्यः
सैलगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निर्ऋत्यै गोघातम्। क्षुधे
गोविकर्तम्। क्षुत्तृष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृन्तन्तं मांसं
भिक्षमाण उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसर्पिणमा लभते। अग्नयेऽसलम्। वायवे
चाण्डालम्। अन्तरिक्षाय वंशनर्तिनम्। दिवे खलतिम्।
सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः किलासम्।
अह्ने शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लभते। प्राणमपानव्यानमुदानं समानन्तान्
वायवे। सूर्याय चक्षुरा लभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः श्रोत्रम्।
प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथैतानरूपेभ्य आलभते। अतिह्रस्वमतिदीर्घम्।
अतिकृशमत्यसलम्। अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिलक्ष्ण-
मतिलोमशम्। अतिकिरिटमतिदन्तुरम्। अतिमिर्मिरमतिमेमिष
आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्यं उत्सादेभ्य ऋत्यै भाया अर्मेभ्यो मन्यवे यम्यै
दशदश सरोभ्यो द्वादश प्रतिश्रुत्कायै बीभत्सायै दशदश हसाय सप्ताक्षराजाय त्रयोदश

भूम्यै दशं वा॒चे षडथ॒ नवैकान्नवि॑शतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै नव॑दश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

स॒त्यं प्र॑प॒द्ये। ऋ॒तं प्र॑प॒द्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑प॒द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑म॒ना॒र्ता॒ प्र॑प॒द्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ व॒ज्रेण॑। द्विष॑न्तं
भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥—————[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म॒न्युः। अ॒ग्न आ॑या॒हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
स॒थि॒सि ब॒रु॒हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ व॒र्धयाम॑सि।
बृ॒हच्छो॑चा यवि॒ष्ठ्य। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डे॒न्यो
नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्श॒तः। स॒म॒ग्निरि॑ध्यते वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मि॑ध्यते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हेनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मि॑धीमहि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्य॒तं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृणीमहे। होता॑रं वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मि॑ध्यमा॒नो अ॒ध्वरे॑। अ॒ग्निः पा॑व॒क

ई॒ड्यः। शो॒चि॒ष्के॒श॒स्त॒मी॒महे। स॒मि॒द्धो अ॒ग्न आ॒हुत। दे॒वान्
य॒क्षि स्व॒ध्वर। त्व॑ हि ह॒व्य॒वा॒डसि॑। आ जु॒होत दु॒व॒स्यत॑।
अ॒ग्निं प्र॒य॒त्य॒ध्वरे। वृ॒णी॒ध्व॑ ह॒व्य॒वा॒हन॑म्। त्वं वरु॑ण उ॒त
मि॒त्रो अ॒ग्ने। त्वां व॑र्ध॒न्ति म॒तिभि॒र्वसि॑ष्ठाः। त्वे वसु॑ सु॒षण॒नानि॑
सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रुवाय्यमिधीमह्यसि सप्त च॥ [२]

अ॒ग्ने म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भा॒रत। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वे॒द्धो
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो॒ वि॒प्रा॑नु॒म॒दितः॑। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तूर्णि॑र॒हव्य॒वाट॑। आ॒स्पात्रं॑ जु॒हूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॒व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वा॒ग्ने ने॒मि॒र्दे॒वा॒स्त्वं प॑रि॒भूर॑सि।
आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न आ॒व॑ह। सोम॒माव॑ह।
अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नी॒षोमा॑वा॒व॑ह। इन्द्रा॒ग्नी
आ॒व॑ह। इन्द्र॒माव॑ह। म॒हेन्द्र॒माव॑ह। दे॒वा॑ औ॒ज्य॒पा॑
आ॒व॑ह। अ॒ग्नि॑ हो॒त्राया॑व॑ह। स्वं म॑हि॒मान॒मा व॑ह। आ चा॒ग्ने
दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

देवानामिन्द्रमा वह षट् च॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वे॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्। सा॒धु
ते यज॑मान दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑वं
वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒म॒है दे॒वाः ई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॒वा॑॥ _____ [४]

स॒मि॒धो अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनू॒नपा॑द॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वेतु॑। इ॒डो अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र्हि॒र॒ग्र आ॒ज्य॑स्य
वेतु॑। स्वाहा॒ऽग्नि॑म्। स्वाहा॒ सोम॑म्। स्वाहा॒ऽग्नि॑म्। स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तिम्। स्वाहा॒ऽग्नी॒षोमौ॑। स्वाहे॑न्द्रा॒ग्नी। स्वाहे॑न्द्रम्।
स्वाहा॑ महे॒न्द्रम्। स्वाहा॑ दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्। स्वाहा॒ऽग्नि॑ः
हो॒त्राञ्जु॑षा॒णाः। अ॒ग्र आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑॥८॥

इन्द्रा॒ग्नी प॒ञ्च॑ च॥ _____ [५]

अ॒ग्निर्वृ॒त्राणि॑ जङ्घ॒नत्। द्र॒वि॒ण॒स्युर्वि॑प॒न्यया॑। स॒मि॒द्धः शु॒क्र
आहु॑तः। जु॒षा॒णो अ॒ग्निरा॒ज्य॑स्य वेतु॑। त्व॑ः सो॒मासि॑
स॒त्प॑तिः। त्व॑ः रा॒जो॒त वृ॑त्र॒हा। त्वं भ॒द्रो अ॑सि॒ क्रतुः॑।
जु॒षा॒णः सोम॑ आ॒ज्य॑स्य ह॒विषो॑ वेतु॑। अ॒ग्निः प्र॒त्नेन॑
जन्म॑ना। शु॒म्भा॒नस्त॒नुव॑ः॒ स्वाम्। क॒विर्वि॑प्रे॒ण वावृ॑धे।

जुषा॒णो अ॒ग्निराज्य॑स्य वेतु। सोमं॑ गी॒र्भि॒ष्ट्वा व॒यम्। व॒र्धया॑मो
वचो॒विदः॑। सु॒मृ॒डी॒को न॒ आवि॑श। जुषा॒णः सोम॒ आ॒ज्य॑स्य
ह॒विषो॑ वेतु॥९॥

स्वा५ पद च॥

[६]

अ॒ग्नि॒मूर्धा॑ दि॒वः क॒कुत्। पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम्। अ॒पा५
रेता॑५सि जिन्वति। भुवो॑ य॒ज्ञस्य॑ रज॑सश्च ने॒ता। यत्रा॑ नि॒युद्धिः
सच॑से शि॒वाभिः॑। दि॒वि मूर्धान॑न्दधिषे सुव॒र॒षाम्। जि॒ह्वा॒म॒ग्रे
चकृ॑षे ह॒व्यवा॑हम्। प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यः। वि॒श्वा जा॑तानि
परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जहु॒मस्तं नो॑ अस्तु॥१०॥

व॒यः५ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। स वे॑द पु॒त्रः पि॒तर॑५ स
मा॒तर॑म्। स सू॒नुर्भुव॑त्स भुव॒त्पुन॑र्मघः। स द्या॒मौर्णो॑द॒न्तरि॑क्ष५
स सुवः॑। स वि॒श्वा भुवो॑ अभव॒त्स आ॑भवत्। अ॒ग्नी॒षोमा॑
सवे॑दसा। सहू॑ती वनत॒ङ्गिरः॑। सन्दे॑वत्रा ब॑भूवथुः। युवमे॒तानि॑
दि॒वि रो॑च॒नानि॑। अ॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक्र॑तू अध॒त्तम्॥११॥

युव॑५ सिन्धू॑५ र॒भि॒शस्ते॑रव॒द्यात्। अ॒ग्नी॒षोमा॑वमु॒ञ्चतं॑
गृ॒भी॒तान्। इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः। परि॒ वाजे॑षु भूषथः।
तद्वा॑श्चेति॒ प्रवी॑र्यम्। श॒जथ॑द्व॒त्रमु॑त संनोति॒ वाज॑म्। इन्द्रा॑

यो अ॒ग्नी स॒हुरी स॒पर्यात्। इ॒र॒ज्यन्ता॑ वस॒व्यस्य॑ भूरैः।
 स॒ह॒स्त॒मा स॒ह॒सा वा॒ज्यन्ता॑। ए॒न्द्र सान॒सि॑ र॒यिम्॥१२॥
 स॒जित्वा॑न॒ सदा॒सह॑म्। व॒र्षि॑ष्ठमू॒तये॑ भर। प्र॒स॒साहि॑षे
 पु॒रु॒हूत॑ श॒त्रून्। ज्येष्ठ॑स्ते शु॒ष्म इ॒ह रा॒तिर॑स्तु। इन्द्रा भ॑र
 दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। प॒तिः सिन्धू॑नाम॒सि रे॒वती॑नाम्। म॒हा॒
 इन्द्रो॒ य ओज॑सा। प॒र्जन्यो॑ वृ॒ष्टि॒मा॒ इ॒वा स्तोमै॑र्व॒त्सस्य॑
 वावृ॑धे। म॒हा॒ इन्द्रो॑ नृ॒वदा॑च॒र्षणि॒प्राः॥१३॥

उ॒त द्वि॒र्ब॒र्हा अ॒मिनः॑ स॒हो॑भिः। अ॒स्म॒द्रिय॑ग॒वावृ॑धे वी॒र्या॑य।
 उ॒रुः पृ॒थुः सु॒कृतः॑ क॒र्तृभि॑र्भूत। पि॒प्री॑हि दे॒वा॒ उ॒श॒तो
 य॑विष्ठ। वि॒द्वा॒ ऋ॒तू॒र्ऋ॒तु॒पते॑ यजे॒ह। ये दै॒व्या
 ऋ॒त्वि॒ज॒स्तेभि॑र॒ग्ने। त्व॒ हो॒तृ॒णाम॒स्याय॑जिष्ठः। अ॒ग्नि॒
 स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ट्थ॒सोम॑स्य
 प्रि॒या धा॑मा॒नि॥१४॥

अ॒या॒ङ्गि॒र॒ग्नेः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒द्वि॒जा॒प॒तेः प्रि॒या धा॑मा॒नि।
 अ॒या॒ङ्गि॒षोम॑योः प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्रा॒ग्नि॒योः प्रि॒या
 धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒न्द्र॒स्य प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ण्म॒हेन्द्र॑स्य
 प्रि॒या धा॑मा॒नि। अ॒या॒ङ्गि॒वाना॑मा॒ज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि।

यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तं रुयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां
 इडा ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी
 मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उप॑हू॒ते द्या॑वापृथि॒वी।
 पू॒र्वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हू॒तोऽयं॑ यज॑मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॒न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हू॒तस्योप॑हूतः॥१८॥

स॒ह॒र्षभा॑ ह्य॒यता॑मुप॑हूतः५ ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॑रा॒शः॑ सः।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्मा॒यजी॑ होता॑। हो॒तुर्हो॑तु॒राय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न् दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः॑। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒थ्स॑त।
 ता॑ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॑ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॑॥१९॥

अ॒पिप्रेः॑ प॒ञ्च च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॒मोवा॑कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॑गंसि।

उपश्रितो दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान-
द्यावापृथिवी स्ताम्। शङ्गये जीरदानू। अत्रसू अप्रवेदे।
उरुगव्यूती अभयं कृतौ॥ २०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
अग्निरिदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
सोम इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
अग्निरिदं हविरंजुषत॥ २१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
इदं हविरंजुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
इन्द्र इदं हविरंजुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥ २२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा अज्यपा आज्यमजुषन्त।
अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृध्दोत्रायान्देवङ्गमायाम्।

आशा॑स्तेऽयं यज॑मानोऽसौ। आयु॑रा शा॑स्ते। सुप्र॒जा॒स्त्वमा
शा॑स्ते। स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते॥२३॥

उत्तरा॑न्देवय॒ज्यामा शा॑स्ते। भूयो॑ हवि॒ष्कर॑ण॒मा शा॑स्ते।
दिव्य॑न्धामा शा॑स्ते। विश्वं॑ प्रि॒यमा शा॑स्ते। यद॒नेन॑ ह॒विषा॑-
ऽऽशा॑स्ते। तद॑श्या॒त्तदृ॑ध्यात्। तद॑स्मै दे॒वा रा॑सन्ताम्।
तद॒ग्नि॑र्दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ वन॑ते। व॒यम॒ग्नेर्मा॑नु॒षाः। इ॒ष्टं च॑ वी॒तं च॑।
उ॒भे च॑ नो द्यावा॑पृथि॒वी अ॒हंस॑स्पाताम्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भुयं॑ कृता॑वकृता॒ग्निरि॑दं ह॒विर॑जुषत महेन्द्र इ॒दं ह॒विर॑जुषत स॒जा॒त॒व॒न॒स्यामा शा॑स्ते वी॒तं
च॑ त्रीणि॑ च॥ [१०]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीं॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वञ्जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदै॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं॑ योरष्टौ॥ [११]

आप्या॑यस्व॒ सन्तौ॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्निय॑न्त॒न्नस्तु॑रीपम्। दे॒वानां॑
पत्नी॑रुश॒तीर॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वाज॑सातये। याः
पार्थि॑वासो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्रते॑। ता नो॑ दे॒वीः सु॒हवाः॑ शर्म॑

यच्छत। उ॒त ग्रा वि॒यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी॒
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु दे॒वीर्य॑
ऋतु॑र्जनी॒नाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्होता॑ गृ॒हप॑तिः स राजा॑। वि॒श्वा वेद॑ जनि॑मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृ॒हप॑ते जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॑कर्म
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ सः शि॑शाधि॥२७॥

जनी॑नामृ॒द्यौ च॑॥

[१२]

उप॑हूतः रथन्त॒रः स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथन्त॒रः स॒ह
पृ॑थि॒व्या ह्व॑यताम्। उप॑हूतं वामदे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
वामदे॒व्यः स॒हान्तरि॑क्षेण ह्वयताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा।
उप॑ मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह्व॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑
मा स॒प्त हो॒त्रा ह्व॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
धे॒नुः स॒हर्ष॑भा ह्वयताम्॥२८॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह्व॑यताम्।
उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडौ। उपो॑ अ॒स्माः

इडां ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडां। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी
मै॒त्राव॑रु॒णी। ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑त॒मुप॑हूतम्॥२९॥

दै॒व्या अ॒ध्व॒र्यव॑ उप॑हूताः। उप॑हूता म॒नु॒ष्याः। य इ॒मं
य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑त्नीं॒ वर्धा॑न्। उप॑हूते द्या॒वापृ॑थि॒वी। पू॒र्वजे॑
ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूते॒यं यज॑माना। इ॒न्द्रा॑णी॒वा-
ऽवि॑ध॒वा। अ॒दि॒तिरि॑व सु॒पु॒त्रा। उत्त॑र॒स्यान्दे॒वय॑ज्या॒यामु॑पहूता।
भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूता। दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूता। इ॒दं मे॑ दे॒वा
ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑ तस्मि॒न्नुप॑हूता। वि॒श्वम॑स्याः प्रि॒यमु॑पहूतम्।
वि॒श्वस्य॑ प्रि॒यस्यो॑प॒हूत॒स्योप॑हूता॥३०॥

स॒ह॒र्ष॒भा ह्व॑यता॒मुप॑हूत५ सु॒पु॒त्रा षट्॥ [१३]

स॒त्यं प्र॒वोऽग्ने॑ म॒हान॑ग्नि॒रहो॑ता॒ समि॑धोऽग्नि॒र्वृ॒त्राण्य॑ग्नि॒र्मूर्धो॑पहूतं दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒दं द्या॑वापृथि॒वी
तच्छुं॑ यो॒रा प्या॑य॒स्वोप॑हूत॒न्नयो॑दश॥१३॥

स॒त्यं व॒य५ स्या॑म वृ॒ष्टि॒द्या॒वा त्रि॑शत्॥३०॥

स॒त्यमु॑पहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्भविणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या
उपस्थे। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती
मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः
पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये। तिष्ठा देवो न सविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्भिर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
नि केतुना। विश्वः समत्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय
जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति वाचम्।
युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
जायमानः। तं धीरासः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।

अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ ह॒व्य॒वाट्। त॒५ सु॒बाधो॑ य॒तः सु॒चः। इ॒त्था
धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः। आच॑क्रु॒रग्नि॒मूत॑यै। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो
अ॒ग्ने। त्वां वर्ध॑न्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे वसु॑ सु॒षण॒नानि॑
सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता॑ यक्षद॒ग्निः॒५ स॒मिधा॑ सु॒षमि॑धा स॒मिद्धं॑ नाभा॑ पृथि॒व्याः
स॒ङ्ग॒थे वा॒मस्य॑। वर्ष्म॑न्दि॒व इ॒डस्प॑दे वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒त्तनू॑नपा॒तम॑दि॒तेर्गर्भ॑ भुव॑नस्य गो॒पाम्।
मध्वा॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ दे॒व्याना॑न्प॒थो अ॑नक्तु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
होत॑र्यज॒। होता॑ यक्ष॒न्नरा॑शः॒५ स॑ नृश॒स्त्रं नृ॑ः प्र॒णेत्र॑म्।
गोभि॑र्वपावा॒न्थस्या॑द्वी॒रैः श॑क्तीवा॒न्नथैः॑ प्रथ॒मया वा॒ हिर॑ण्यैश्च॒न्द्री
वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद॒ग्निमि॑ड ई॒डितो॑ दे॒वो
दे॒वाः॒५ आव॑क्षद्दूतो ह॒व्य॒वाड॑मूरः। उपे॑मं य॒ज्ञमु॑पे॒मां दे॒वो
दे॒वहू॑तिमवतु वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यज॒। होता॑ यक्षद्व॒र्हिः
सु॒ष्टरी॑मोर्ण॒म्रदा॑ अ॒स्मिन् य॒ज्ञे वि च॒ प्र च॑ प्रथ॒ताः॒५
स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्यः॑। ए॒मेन॑दद्य वस॑वो रु॒द्रा आ॑दि॒त्याः स॑दन्तु
प्रि॒यमि॑न्द्र॒स्यास्तु॑ वे॒त्याज्य॑स्य होत॑र्यज॒॥४॥

होता यक्षदुरं ऋष्याः कव्यो कोषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
 विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
 विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशासा नृः पतिभ्यो योनिं
 कृण्वाने। सः स्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बरुहिः सीदतां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा
 मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा। स्विष्टमद्यान्यः करदिषा
 स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा
 अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम्। देवेभ्यो देवीर्देवमपो
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टुमपाकं
 रेतोधां विश्रवसं यशोधाम्। पुरुरूपमकामकर्शनं
 सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो जोष्टारं शशमन्नरः।
 स्वदात्स्वधितिरऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाङ्मेत्वाऽऽज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा मेदसः
 स्वाहा स्तोकानां स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा
 हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां औज्यपान्त्स्वाहाऽग्निं

होत्राञ्जुषाणा अग्र आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं चत्वारिं
च (अग्निननूनपातत्रराशंसमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुरं उपासानक्ता देव्या तिस्रस्त्वष्टारं
वनस्पतिमग्निम्। पञ्च वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)॥[२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः।
आ च वहं मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वन्दूतः कविरसि प्रचेताः।
तनूनपात्पथ ऋतस्य यानान्। मध्वा समञ्जन्धस्वदया सुजिह्वा।
मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरन्नः।
नराशंसस्य महिमानमेषाम्। उप स्तोषाम यज्ञतस्य
यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या।
आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः सजोषाः। त्वं
देवानामसि यहु होता। स एनान् यक्षीषितो यजीयान्।
प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्याः। वस्तोरस्या वृज्यते
अग्रे अहाम्। व्यु प्रथते वितुरं वरीयः। देवेभ्यो अदितये
स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः
शुम्भमानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ

सुप्रायुणाः। आसुष्वयन्ती यजते उपाके। उपासानक्ता
सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि
श्रियः शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा।
मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्वै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशां दिशन्ता।
आ नो यज्ञं भारती तूयमेतु। इडां मनुष्वदिह चेतयन्ती। तिस्रो
देवीर्बर्हिरेदः स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः सदन्तु। य इमे
द्यावापृथिवी जनित्री। रूपैरपिः शङ्खवनानि विश्वा। तमद्य
होतरिषितो यजीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥९॥

उपावसृजत्मन्यां समञ्जन्। देवानां पार्थ ऋतुथा हवीःषि।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन।
सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञम्। अग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः।
अस्य होतुः प्रदिश्युतस्य वाचि। स्वाहाकृतः हविरदन्तु
देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अग्निर्होता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु
यज्ञियः। परित्रिविष्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु
प्रयो दधत्। परि वाजपतिः कविः। अग्निर्हव्यान्यक्रमीत्।

दध॒द्रत्नानि दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो॒ नव॑॥ _____ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॒न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्रा॒ञ्जोभि॑र्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑
प्रति॒रन्। उप॒ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑दृष्टौ॥ _____ [५]

दैव्याः॑ शमि॒तार उ॒त म॑नुष्या॒ आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना॒ मेध॑पतिभ्यां॒ मेध॑म्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत।
स्तृ॒णीत ब॒र्हिः। अन्वे॑न॒ मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता स॒गर्भ्यः॑। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दी॒चीना॑ꣳ अ॒स्य प॒दो
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्य॑श्चक्षु॒र्गम॑यतात्। वात॑ प्रा॒णम॑न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रोत्र॑म्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मसु॑म्। पृथि॒वीꣳ शरी॑रम्। ए॒कधा॑ऽस्य
त्वच्मा॑च्छा॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।
अ॒न्तरे॑वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणु॒तात्।
प्र॒शसो॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॒षणी॑। क॒श्यपे॒वाꣳसा॑। अ॒च्छि॑द्रे श्रो॒णी॑।

क॒व॒षो॒रू स्ने॒क॒प॒र्णा॒ष्ठी॒व॒न्ता॑॥ षड्विं॑शतिरस्य॒ वङ्क॑यः।
 ता अ॒नु॒ष्ठो॒च्या॒व॒य॒तात्। गा॒त्रं॒ङ्गा॒त्र॒म॒स्या॒नू॒नं कृ॑णुतात्।
 ऊ॒व॒ध्य॒गो॒हं पा॒र्थि॒व॒ङ्ग॒न॒तात्। अ॒स्त्रा र॒क्षः स॑सृजतात्।
 व॒नि॒ष्ठु॒म॒स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रू॒कं म॒न्य॑मा॒नाः। ने॒द्व॒स्तो॒के त॒न॑ये। र॒वि॒ता॒र॒व॒च्छ॒मि॒ता॒रः।
 अ॒ग्नि॒गो श॒मी॒ध्वम्। सु॒श॒मिं श॒मी॒ध्वम्। श॒मी॒ध्व॒म॒ग्नि॒गो।
 अ॒ग्नि॒गु॒श्चा॒पा॒प॒श्च। उ॒भौ दे॒वा॒ना॑सृ॒ श॒मि॒ता॒रौ॑। ता॒वि॒मं प॒शु॑सृ॒
 श्र॑पयतां प्र॒वि॒द्वा॑सौ॑। यथा॑यथाऽस्य॒ श्र॑प॒ण॒न्त॒था॑तथा॥१६॥

ध॒त्ता॒द्वा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥ [६]

जु॒ष॒स्व॒ स॒प्र॒थ॒स्त॒मम्। व॒चो॑ दे॒व॒प्स॑रस्तमम्। ह॒व्या जु॒ह्वा॑न
 आ॒स॒नि॒। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञ॒म॒मृ॒ते॒षु धे॑हि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवेदो
 जु॒ष॒स्व। स्तो॒का॒ना॒म॒ग्ने मे॑द॒सो घृ॒त॒स्य॑। हो॒तः प्रा॑शा॒न प्र॒थ॒मो
 नि॒ष॒द्य॑। घृ॒त॒व॒न्तः पा॒व॒क॒ ते। स्तो॒काः श्रो॑त॒न्ति मे॑द॒सः। स्व॒ध॒र्मं
 दे॒व॒वी॒त॒ये॑॥१७॥

श्रे॒ष्ठं नो॑ धे॒हि वा॒र्य॒म्। तु॒भ्य॑सृ॒ स्तो॒का घृ॑त॒श्चु॒तः। अ॒ग्ने
 वि॒प्रा॒य स॒न्त्य॑। ऋ॒षिः श्रे॒ष्ठः स॒मि॒ध्य॑से। य॒ज्ञ॒स्य॑ प्रा॒वि॒ता
 भ॑वा॒ तु॒भ्य॑सृ॒ श्रो॒त॒न्त्य॒ग्नि॒गो श॒ची॒वः। स्तो॒का॒सो अ॒ग्ने

मेद॑सो घृ॒तस्य॑। क॒वि॒श॒स्तो बृ॑ह॒ता भा॒नुनागाः॑। ह॒व्या
जु॑षस्व मेधिर। ओजि॑ष्ठन्ते मध्य॒तो मेद॑ उद्धृ॒तम्। प्र ते
व॒यन्द॑दामहे। श्रोत॑न्ति ते वसो स्तो॒का अधि॑त्व॒चि। प्रति॒
तान्दे॑व॒शोवि॑हि॥१८॥

देववी॑तय॒ उद्धृ॑त॒श्रीणि॑ च॥—————[७]

आवृ॑त्रहणा वृ॒त्रह॑भिः शुष्मैः॑। इन्द्र॑ या॒तन्नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक्।
युव॑ꣳ राधो॑भि॒रक॑वेभिरिन्द्र। अग्ने॑ अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑। होता॑
यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छाग॑स्य व॒पाया॑ मेद॑सः। जुषे॑ताꣳ ह॒विः।
होत॑र्यज॑। वि॒ह्यख्य॑न्मन॑सा॒ वस्य॑ इच्छन्। इन्द्रा॑ग्नी ज्ञा॒स उ॒त
वा॑ सजा॒तान्॥१९॥

नान्या॑ युव॒त्प्रम॑तिरस्ति॒ मह्य॑म्। स वा॒न्धियं॑ वाज॒यन्ती॑मतक्षम्।
होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑।
त्वामी॑डते अजि॒रन्दू॑त्याय। ह॒विष्म॑न्तः स॒दमि॑न्मानु॒षासः॑।
यस्य॑ दे॒वैरास॑दो ब॒र्हिर्ग॑ग्ने। अहा॑न्यस्मै सु॒दिना॑ भवन्तु। होता॑
यक्षद॑ग्निम्। पुरो॑डाश॑स्य जुषे॑ताꣳ ह॒विः। होत॑र्यज॑॥२०॥

सजा॑तान्निन्दे च॥—————[८]

गी॒र्भिर्वि॑प्रः प्रम॑तिमिच्छ॒मानः॑। ईदृ॑ र॒यिं य॒शसं॑ पू॒र्वभा॑जम्।

इन्द्रा॑ग्नी वृ॒त्रह॑णा सुवज्रा॑ । प्र णो॑ नव्यै॑भिस्तिरतं
 दे॒ष्णैः । मा॒च्छेद्व॑ र॒श्मीर॑ति॒ नाध॑मानाः । पि॒तृणां॑
 शक्ती॑रनुयच्छ॑मानाः । इन्द्रा॑ग्निभ्या॒ङ्कं वृष॑णो मदन्ति । ता॒ह्यद्रीं॑
 धि॒षणा॑या उ॒पस्थे॑ । अ॒ग्निः सु॑दी॒तिः सु॒दृशं॑ गृणन्तः ।
 न॒म॒स्याम॒स्त्वेड्यं॑ जा॒तवे॑दः । त्वा॒न्दूत॑म॒रुति॑ ह॒व्यवा॑हम् ।
 दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म् ॥ २१ ॥

जा॒तवे॑दो द्वे चं ॥ [९]

त्व॑ ह्य॒ग्ने प्रथ॑मो म॒नोता॑ । अ॒स्या धि॒यो अ॒भवो॑ दस्म॒होता॑ ।
 त्व॑ सीं वृष॑न्नकृ॒णोर्दुष्ट॑री॒तु । स॒हो वि॒श्वस्मै॑ स॒हसे॑ स॒हध्वे॑ ।
 अधा॑ होता॒ न्यसी॑दो॒ यजी॑यान् । इ॒डस्प॒द इ॒षय॑न्नी॒ड्यः
 सन् । तं त्वा॒ नरः॑ प्रथ॒मन्दे॑व॒यन्तः॑ । म॒हो रा॒ये चि॒तय॑न्तो॒
 अनु॑गमन् । वृ॒तेव॑ यन्तं॒ बहु॑भिर्वस॒व्यैः । त्वे र॒यिजा॑गृ॒वाः सो॒
 अनु॑गमन् ॥ २२ ॥

रु॒शन्त॑म॒ग्निं द॑र॒शत॑म्वृ॒हन्त॑म् । वृ॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑ दी॒दिवा॑ः स॒मम् ।
 प॒दं दे॒वस्य॑ न॒मसा॑ वि॒यन्तः॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व आ॑प॒न्नमृ॑क्तम् ।
 ना॒मा॒नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि । भ॒द्राया॑न्ते रण॒यन्त॑ स॒न्दृष्टौ॑ ।
 त्वां व॑र्धन्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम् । त्व॑ रा॒य उ॒भया॑सो

जनानाम्। त्वन्ना॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑भूः। पि॒ता मा॒ता
सद॒मिन्मानु॑षाणाम्॥२३॥

सप॒र्येण्यः॒ स प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। होता॑ म॒न्द्रो निष॑सादा
यजी॑यान्। तन्त्वा॑ व॒यन्द॑म् आ दी॑दिवा॒ऽसम्। उप॑जु॒बाधो॑
नम॑सा सदेम। तन्त्वा॑ व॒यः॒ सुधि॑यो नव्य॑मग्ने। सु॒म्नाय॑व
ईम॑हे देव॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो अ॒नयो दी॑द्यानः। दि॒वो अ॑ग्ने
बृ॒हता रौ॑च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒शप॑तिः॒ शश्व॑तीनाम्।
नि॒तोश॑नं वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेती॑षणि मि॒षय॑न्तं पाव॒कम्। राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तः॒
र॑यी॒णाम्। सो अ॑ग्र ई॒जे श॑श॒मे च॒ म॒र्तः। यस्त॒
आन॑ट्थ्स॒मिधा॑ ह॒व्यदा॑तिम्। य आहु॑तिं॒ परि॒ वेदा॒ नमो॑भिः।
वि॒श्वेथ्स॒वामा॑ द॒धते॒ त्वोतः॑। अ॒स्मा उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम।
नमो॑भिर॒ग्ने स॒मिधो॑त ह॒व्यैः। वेदी॑सू॒नो स॒हसो॑ गी॒र्भिरु॑क्थैः।
आ ते भ॒द्राया॑ः सु॒मतौ॒ य॑तेम॥२५॥

आ॒ यस्त॑तन्थ॒ रोद॑सी॒ विभा॑सा। श्रवो॑भिश्च श्रव॒स्य॑स्तरु॒त्रः।
बृ॒हद्भि॑र्वा॒जैः स्थ॑वि॒रेभि॑र॒स्मे। रे॒वद्भि॑र॒ग्ने वि॑त॒रं वि॒ भा॑हि।
नृ॒वद्व॑सो॒ सद॒मिद्धे॑ह्य॒स्मे। भूरि॑तो॒काय॑ तन॑याय प॒श्वः। पूर्वी॑रिषो

बृहतीरा॒रे अ॒घाः। अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु। पु॒रू॒ण्य॒ग्रे
पु॒रु॒धा त्वा॒या। वसू॑नि राजन्व॒सुता॑ते अश्याम्। पु॒रू॒णि हि
त्वे पु॑रुवार॒ सन्ति॑। अ॒ग्रे वसु॑ विध॒ते राज॑नि॒त्वे॥ २६॥

जागृवा॑सो अनु॒ग॒म्नानु॑षाणाश्चर्षणी॒नां य॑तेमाश्या॒न्द्रे च॑॥ ————— [१०]

आभ॑रत॒श्च शिक्ष॑तं वज्रबाहू। अ॒स्मा॒श्च इ॒न्द्रा॒ग्नी अव॑त॒श्च
शर्ची॑भिः। इ॒मे नु ते र॒श्मयः॑ सूर्य॒स्य। येभिः॑ सपि॒त्वं पि॒तरो॑
न॒ आय॑न्। होता॑ यक्षदिन्द्रा॒ग्नी। छा॒ग॑स्य ह॒विष॑ आ॒त्ताम॑द्य।
म॒ध्य॒तो मे॒द उ॒द्धृत॑म्। पु॒रा द्वेषो॑भ्यः। पु॒रा पौरु॑षेय्या गृ॒भः।
घ॒स्ता॑न्नूनम्॥ २७॥

घा॒से अ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथमानाम्। सु॒म॒त्क्ष॑राणा॒श्च
श॒तरु॑द्रियाणाम्। अ॒ग्नि॒ष्वा॒त्तानां॑ पीवोपवसनानाम्। पा॒र्श्व॒तः
श्रो॑णितः शि॒ताम॑त उ॒त्था॒द॒तः। अ॒ङ्गा॒द॒ङ्गा॒दव॑त्तानाम्। क॒र॒त
ए॒वेन्द्रा॒ग्नी। जु॒षेता॑श्च ह॒विः। हो॒तर्य॑ज। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते
ह॒वी॒श्चि॑। हि॒र॒ण्य॒पर्ण॑ प्र॒दिव॑स्ते॒ अर्थ॑म्॥ २८॥

प्र॒द॒क्षि॒णि॒द्र॒श॒नया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒त॒स्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। होता॑ यक्षद्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्ट॒त॒मया॑
रभि॑ष्ठया र॒श॒नया॑धित। यत्रेन्द्रा॒ग्नियो॑श्छा॒ग॑स्य ह॒विषः॑

प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतैः प्रिया पाथांसि।
 यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावस्रक्षत्।
 रभीयांसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि
 देवां उशतो यविष्ठ। विद्वां ऋतूँर्ऋतुपते यजेह।
 ये दैव्यां ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः।
 होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागंस्य
 हविषः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्वनस्पतैः प्रिया पाथांसि।
 अयाङ्ग्वेवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः
 प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं महिमानम्। आयजतामेज्या
 इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हविः।
 होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सप्त च॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गूः। गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः।
 अर्वन्तो न काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते।
 वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्।

वहं देवत्रा दिधिषो हवींषि। प्र चंदातारंममृतेषु वोचः।
अग्निं स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छगंस्य हविषः
प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्वं
महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥—————[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
प्रभ्रियेतात्यन्यान्नाया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
वेतु यजं। देवीद्वारः सङ्घाते विद्धीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा
देवहूतौ वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
वा नवजातो मैना अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन्यज्ञे
प्रयत्यहेतामपि नूनन्देवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते

सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी जोष्टी
 वसुधिते ययोरन्याऽघाद्वेषांसि यूयवदान्यावक्षद्वसु
 वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
 देवी ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सपीतिमन्या
 नवेन पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती
 ऊर्जयमाने अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं।
 देवा दैव्या होतांरा नेष्टांरा पोतांरा हुताघंशः सावाभरद्वसू
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा
 सरस्वती भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमः
 रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया वसुमत्या सधमादं मदेम वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशः सस्त्रिशीर्षा
 षडक्षः शतमिदेनः शितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं
 प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमरहतो बृहस्पतिः
 स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं।
 देवो वनस्पतिर्वरुषप्रांवा घृतनिर्णिग्दामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं
 मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादृहीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यजं। देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधांसि प्रच्युतीनामप्र-

च्युतत्रिकामुधरणं पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बरुहिषाऽन्या
 बरुहीऽप्यभि प्याम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं देवो
 अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्माऽऽयजी
 होता होतुर्होतुरायजीयानग्ने यान्देवानयाड्याः अपिप्रेर्ये
 ते होत्रे अमथ्सत ताः संसनुषीः होत्रान्देवङ्गमान्दिवि
 देवेषु यज्ञमेरयेमः स्विष्टकृच्चाग्ने होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य
 नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजैकं च॥ [१३]

देवं बरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारिः। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु। देवी उषासानक्ता। वसुवने वसुधेयस्य
 वीताम्। देवी जोष्टी। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी
 ऊर्जाहुती। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥

देवा दैव्या होताः। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।
 देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो
 नराशंसः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो वनस्पतिः।
 वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बरुहिर्वारितीनाम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु॥३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
 स॒त्यम॑न्मा॒यजी होता॑। होतु॑र्होतुराय॑जीयान्। अ॒ग्ने
 या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॑ अ॒पिप्रेः॑। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्स॒त। ता॑
 स॑स॒नुषी॑ अ॒ होत्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य नमो॒वा॒के
 वी॒हि॑॥ ३६॥

वीतां वे॒त्वभू॑रेकं च॥ [१४]

अ॒ग्निम॑द्य हो॒तार॑मवृणी॒ताय॑ यज॑मानः पच॑न्प॒क्तीः
 पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑ञ्छा॒गं सूप॑स्था अ॒द्य
 दे॒वो व॒नस्प॑ति॒रभव॑दिन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ छा॒गेना॑घ॒स्तान्तं॑ मे॒दस्तः॑
 प्र॒तिप॑च॒ताग्र॑भी॒ष्टाम॑वी॒वृधे॑तां पु॒रोडा॑शेन॒ त्वाम॑द्य॒र्ष आ॑र्षेय
 ऋ॒षीणा॑न्नपादवृणी॒ताय॑ यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ स॒ङ्गते॑भ्य
 ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ व॒सु वार्या॑ यक्ष्य॒त इति॑ ता या दे॒वा
 दे॒वदा॑ना॒न्यदु॑स्तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शा॒स्वा च॑ गुर॒स्वेषि॑तश्च
 हो॒त॒रसि॑ भ॒द्रवा॑च्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः सू॒क्तवा॑काय॒ सूक्ता॑
 ब्रू॒हि॑॥ ३७॥

अ॒ग्निम॑द्यैकम्॥ [१५]

अ॒ञ्जन्ति॑ होता॑ यक्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒दैव्या॑ जुष॒स्वा वृ॑त्र॒हणा॑ गी॒र्भिस्त्व॑ ह्याभ॑र॒तमु॑पो॒ह

यद्दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वं ब॒र्हि॒र॒ग्नि॒म॒द्य पञ्च॑दश॥१५॥

अ॒ञ्ज॒न्त्य॒ग्नि॒र्होता॑ नो गी॒र्भिरु॑पो ह॒ यद्वि॒दथ॑ वा॒जिनः॑ स॒प्तत्रिं॑शत्॥३७॥

अ॒ञ्ज॒न्ति॑ सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीनन्वाधाय
व्रतमुपैति। सयदनिष्ट्वा प्रयायात्। अकामप्रीता एनं कामा-
नानुप्रयायुः। अतेजा अवीर्यः स्यात्। स जुहुयात्। तुभ्यन्ता
अङ्गिरस्तम। विश्वाः सुक्षितयः पृथक्। अग्ने कामाय येमिर-
इति। कामानेवास्मिन्दधाति॥१॥

कामप्रीता एनं कामा अनु प्रयान्ति। तेजस्वी वीर्यावान्भवति।
सन्ततिर्वा एषा यज्ञस्य। योऽग्नीनन्वाधाय व्रतमुपैति। स
यदुद्वायति। विच्छित्तिरेवास्य सा। तं प्राञ्चमुद्धृत्य।
मनसोपतिष्ठेत्। मनो वै प्रजापतिः। प्राजापत्यो यज्ञः॥२॥

मनसैव यज्ञः सन्तनोति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः।
भूतिमेवोपैति। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते।
यस्याहिताग्नेरग्निरपक्षायति। यावच्छम्यया प्रविध्येत्। यदि
तावदपक्षायैत्। तं सम्भरेत्। इदन्त एकं पर उत
एकम्॥३॥

तृतीयेन ज्योतिषा संविंशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि। प्रिये

देवानां परमे जनित्र इति। ब्रह्मणैवैनं सम्भरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यदि परस्तरामपक्षार्येत्। अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा एतस्य पशून्पयः प्रविशति। यस्य हविषे वत्सा अपाकृता धरन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्। यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः

प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनन्निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।
अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वत्या देवताः।
इन्द्रमन्वत्याः। ता एवोभयीः प्रीणाति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे
वत्सानपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते।
यस्य व्रत्येऽहन्पत्यनालम्भुका भवति। तामपुरुषं यजेत।
सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्धोपं ह्वयेत। अमूहमस्मि।
सा त्वम्। द्यौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। ऋक्त्वम्।
तावेहि सम्भवाव। सह रेतो दधावहै। पुंसे पुत्राय वेत्तवै।
रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै
यदि परस्तरामोषंधीरन्यतरानुभयानर्धो वै॥) [१]

यद्विष्यण्णेन जुहुयात्। अप्रजा अपशुर्यजमानः स्यात्।
 यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्ययर्चा
 वल्मीकवपायामव नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः
 प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह।
 भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्कीटावपत्रेन जुहुयात्। अप्रजा
 अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः
 स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि
 निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
 यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्यात्मजायेत। किलासो
 वास्यादर्शसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स
 जुहुयात्। मित्रो जनां न्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
 चष्टे। सत्यायं हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति।
 तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।

यत्पूर्वस्यामाहुत्या९ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थ वनस्पते
देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा
समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्। वनस्पतिनैव
यज्ञस्यार्ताश्चानार्ताश्चाहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां
दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा
प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारः स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय
चाकः९ स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यत्प्रत्यक्।
होत्रे च पत्नियै च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे
च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकः९ स्यात्। यदभिजुहुयात्।
रुद्रोस्य पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः
प्रह्रियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति

येन॒ स्कन्दे॑त्। तं प्रहरेत्। सु॒हस्रं॑ शृङ्गो वृष॒भो जा॒तवे॑दाः।
 स्तोमं॑ पृष्ठो घृतवा॑न्त्सुप्रती॒कः। मा नो॑ हासीन्मेत्थि॒तो नेत्वा॑
 जहा॑म। गो॒पोषं नो॑ वी॒रपोषं च॑ यच्छेति॑। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ प्र
 ह॑रति। सैव ततः॒ प्रायश्चि॑त्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नभि जुहुयात्स्याद्विद्येत जहाम त्रीणि च (यद्विष्यण्णेन
 प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङ्ङारो यदक्षिणा
 यत्प्रत्यग्यदुदङ्ङ्॥)॥ [२]

वि वा ए॒ष इन्द्रि॒येण॑ वी॒र्येण॑ ध्यते। यस्याहि॑ताग्नेरग्नि॒र्मथ्यमा॑नो
 न जा॒यते। यत्रा॒न्यं पश्ये॑त्। तत॑ आ॒हृत्य॑ होत॒व्यम्।
 अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति। यद्य॒न्यत्र॑ वि॒न्देत्।
 अ॒जायां॑ होत॒व्यम्। आ॒ग्नेयी॑ वा ए॒षा। यद॒जा।
 अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं भ॑वति॥१७॥

अ॒जस्य॑ तु नाश्जी॑यात्। यद॒जस्या॑श्जी॒यात्। यामे॒वाग्नावा॑हुतिं
 जुहु॑यात्। ताम॑द्यात्। तस्मा॑द॒जस्य॑ नाश्य॑म्। यद्य॒जान्न॑
 वि॒न्देत्। ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ दक्षि॑णे॒ हस्ते॑ होत॒व्यम्। ए॒ष वा
 अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्निहोत्रं॑ हुतं
 भ॑वति॥१८॥

ब्राह्मणन्तु वसत्यै नापं रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वसत्या
 अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तम्भागधेयेन
 व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि
 ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै
 दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भांस्तु
 नाध्यासीत्॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत्।
 तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु
 होतव्यम्। आपो वै सर्वा देवताः। देवतांस्वेवास्याग्निहोत्रं
 हुतं भवति। आपस्तु न परिचक्षीत्। यदापः परिचक्षीत्॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत्। तस्मादापो न
 परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते।
 यस्याहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
 पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्याश्चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
 व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
 अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं
 व्रतमा लम्भयति॥२१॥

गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकः। अ॒ग्निरिन्द्र॑स्त्वष्टा॒ बृह॑स्पतिः।
 पृथि॒व्यामव॑ चुश्चोतै॒तत्। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं परा॒चैः।
 रेतो॑ वा ए॒तद्वाजि॑न॒माहि॑ताग्नेः। यद॑ग्निहोत्रम्। तद्य॒त्स्रवे॑त्।
 रेतो॑ऽस्य॒ वाजि॑नः॒ स्रवे॑त्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंक॒रित्या॑ह।
 रेत॑ ए॒वास्मि॒न्वाजि॑नं दधाति॥२२॥

अ॒ग्निरित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रेतो॑धाः। रेत॑ ए॒व तद॑धाति। इन्द्र॒
 इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्दधाति। त्वष्टे॒त्याह। त्वष्टा॒ वै
 प॑शूनां मि॒थुना॑ना॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॑शुषु दधाति।
 बृह॑स्पति॒रित्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑
 प्र॒जाः प्र ज॑नयति। पृथि॒व्यामव॑ चुश्चोतै॒तदित्या॑ह।
 अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रति॒ष्ठाप॑यति। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर्ऋ॑तिं
 परा॒चैरित्या॑ह। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै॥२३॥

अ॒जाऽग्नौ॒वेवास्या॑ग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत परि॒चर्क्षी॑त लम्बयति दधाति दे॒वानां॑
 बृह॑स्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यम॒जायां॑ ब्राह्म॒णस्य॑ दर्भस्तु॒र्भ्वेऽप्सु॑ होत॒व्यम्॥)॥—[३]

याः पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्रव॑न्ति। उ॒परि॑ष्ठात्सर्व॒तश्च॒ याः। ताभी॑
 र॒श्मिप॑वित्राभिः। श्रद्धां॒ यु॒ज्ञमा र॑भे। दे॒वा गा॑तुविदः।
 गा॒तुं यु॒ज्ञाय॑ विन्दत। मन॑स॒स्पति॑ना दे॒वेन॑। वाता॑द्य॒ज्ञः प्र
 यु॑ज्यताम्। तृती॒यस्यै॑ दि॒वः। गा॒य॒त्रि॒या सोम॑ आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वकलमन्तरमा ददे। आपो देवीः
 शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्क्षाय देवानाम्।
 पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो
 वत्सेषु पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन।
 पयः सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति
 सूर्यमहै। आदित्यज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय
 रमतां देवताभ्यः। वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः।
 ताः पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने मनीषया। इमामूर्जं
 पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परिं गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निर्हव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासं हविरिदमेषां
 मयि। आमावास्यं हविरिदमेषां मयि। अन्तराऽग्नी पशवः।
 देवसंसदमा गमन्। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व आयतने
 मनीषया। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
 संवसानाः। ताः पूर्वः परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषया। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्।
 अग्निं गृहपतिमभि संवसानाः। तान्पूर्वः परिं गृह्णामि। स्व

आ॒य॒त॒ने म॒नी॒षया॑। अ॒यं पि॒तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒व्या पि॒तृ॒भ्य॒
आ। तं पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। अ॒वि॒ष॒न्नः पि॒तुं के॑रत्। अ॒ज॒स्रं
त्वा॑ स॒भापा॒लाः॥ २८॥

वि॒ज॒यभा॑ग॒ स॒मि॒न्ध॒ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्य।
वि॒जि॒त्यै श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒न्न॒माव॑स॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रि॒यं म॒न्त्रम्। अ॒हिर्बु॑ध्नियो॒ नि
य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्निज्ये॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि।
इ॒दम॒हमि॒न्द्रज्ये॑ष्ठेभ्यः॥ २९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र॑ ब्रवीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्येष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑
य॒ज्ञं प्र॑ ब्रवीमि। प॒य॒स्वती॒रोष॑धयः। प॒य॒स्वद्वी॒रुधां॑ प॒यः। अ॒पां
प॒य॒सो य॑त्प॒यः। तेन॒ मामि॑न्द्र स॒ सृ॒ज। अ॒ग्ने व्र॑तपते व्र॒तं
च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑ रा॒ध्य॒ताम्। वा॒यो व्र॑तपत॒ आदि॑त्य
व्र॑तपते॥ ३०॥

व्र॒तानां॑ व्र॑तपते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केय॒न्तन्मे॑
रा॒ध्य॒ताम्। इ॒मां प्रा॒चीमु॒दीची॑म्। इ॒षमूर्ज॑म॒भि स॑स्कु॒ताम्।
ब॒हु॒पर्ण॑मशु॒ष्का॒ग्राम्। ह॒रामि॑ प॒शु॒पाम॒हम्। यत्कृ॑ष्णो॒ रूपं॑
कृ॒त्वा। प्रा॒वि॒श॒स्त्वं वन॑स्पतीन्। तत॑स्त्वामे॒कवि॑शति॒धा।

सम्भरामि सुसम्भृतां॥३१॥

त्रीन्यपरिधीः स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेष्टं
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृतां। या जाता ओषधयः।
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।
अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदेवः शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवाणि शरदः शतम्।
अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
मा निगाङ्गतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा
भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥
अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।

त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥ ३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानी। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्।
इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां
परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥ ३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्यायुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गान्दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्धता एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥ ३७॥

बहीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः।
पूषा स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण
बहुलाभवन्तीः। ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो
जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च

सन्दुहाताम्। धाता सोमैः सह वातेन वायुः। यजमानाय
द्रविणन्दधातु॥ ३८॥

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम्। इडां देवीम्मधुमतीः
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे
दधातु। कामधुक्षः प्र णौ ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमूं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥ ३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि।
अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायार्पि दधाम्यहम्।
अद्विररित्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं
कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥ ४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं च
दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु
मे। अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥ ४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसम्भृतां

मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा
इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥ [४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शकेयं यदिदं करोमि।
आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदम्मे
विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया
अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्घ्रि
त्वचमङ्घ्रि। सुरूपन्त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनन्ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्सीदामृते
प्रति तिष्ठ। ब्रीहीणाम्मेध सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्नुर्भुवनस्य
गोपाः। शृत उश्र्वाति जनिता मतीनाम्। यस्तं आत्मा पशुषु
प्रविष्टः। देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः॑ पितरः॑ पितरो॑ देवाः। योऽहमस्मि॑ स सन् यजे।
यस्या॑स्मि न तमन्तरे॑मि। स्वं मं इष्टं॑ स्वन्दत्तम्। स्वं
पूर्तं॑ स्वं॑ श्रान्तम्। स्व॑ हुतम्। तस्य॑ मेऽग्निरुप॑द्रष्टा।
वा॒युरु॑पश्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृथि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑तिर्बन्धुः। य ए॒वास्मि॑ स सन् यजे। मा
भेर्मा॑ संवि॒क्था मा त्वा॑ हि॒सिष॑म्। मा ते॒ तेजोऽप॑ क्रमीत्।
भ॒रत॑मुद्धरे॒मनु॑ षिञ्च। अ॒व॒दाना॑नि ते प्र॒त्यव॑दास्यामि।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒सीः। यद॑व॒दाना॑नि तेऽव॒द्यन्।
वि॒लो॒माका॑र्षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्ये॑न प्रत्ये॑नज्म्येनत्। तत् आ॒ प्या॑यतां पुनः॑। अज्या॑यो
यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामि॒दम्। मा रू॒रुपाम॑
य॒ज्ञस्य॑। शुद्धं॑ स्विष्टमि॒दं ह॒विः। मनु॑ना दृष्टाङ्घ्रि॑तपदीम्।
मि॒त्रावरु॑णसमीरिताम्। द॒क्षि॒णा॒र्धाद॑सम्भिन्दन्। अव॑द्याम्ये-
कतो॑मु॒खाम्॥४७॥

इडे॑ भा॒गं जु॑षस्व नः। जिन्व॒ गा जिन्वा॑र्वतः। तस्या॑स्ते
भक्षि॒वाणः॑ स्याम। सर्वा॑त्मा॒नः सर्व॑गणाः। ब्र॒ध्र पि॒न्वस्व।
दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कुर्व॑तो मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॑प्तिरसि।

दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्ताम्मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा
मे कल्पन्ताम्। मासा मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे
कल्पन्ताम्। संवत्सरो मे कल्पताम्। कृत्तिरसि कल्पतां
मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं
भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्त।
निरभागं भजामः। अपस्विन्वा ओषधीर्जिन्वा द्विपात्पाहि।
चतुष्पादवा दिवो वृष्टिमेरया ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥
सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा
ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्कां बर्हिर्हविषा घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः
सम्मरुद्भिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिरङ्गाम्। दिव्यं नभो
गच्छतु यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाऽविधवा भूयासम्। अदितिरिव
सुपुत्रा। अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वाय। सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छताम्।
यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम्। संजानानौ विजहतामरातीः।
दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते तनुवो यज्ञ यज्ञियाः।

ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानः।
 देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वां देवा
 अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागः शतक्रतू। एतद्वां तेन प्रीणानि। तेन
 तृप्यतमः सहौ। अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके।
 ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहन्नारिष्ठावनुं यजामि विद्वान्।
 यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वागधेयम्। अदारसृद्धवत देवसोम।
 अस्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः। मा नो विददभिभामो
 अशस्तिः॥५३॥

मा नो विदद्वृजना द्वेष्ट्या या। ऋषभं वाजिनं वयम्। पूर्णमासं
 यजामहे। स नो दोहताः सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्।
 प्राणाय सुराधंसे। पूर्णमासाय स्वाहा। अमावास्या सुभगा
 सुशेवा। धेनुरिव भूय आप्यायमाना। सा नो दोहताः
 सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। अपानाय सुराधंसे।
 अमावास्यायै स्वाहा। अभि स्तृणीहि परि धेहि वेदिम्।
 जामिम्मा हिः सीरमुया शयाना। होतृषदना हरिताः
 सुवर्णाः। निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने॥५४॥

अभीर्त्वर्ये करोमि क्रमीत्पिताऽऽत्मनं एकतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हविर्गार्हपत्या
कल्पयन्नशस्तिः सा नो दोहताः सुवीर्यः सप्त च॥ [५]

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यजमानं भुनक्तु।
अपाः रस ओषधीनाः सुवर्णः। निष्का इमे यजमानस्य
सन्तु कामदुघाः। अमुत्रामुष्मिल्लोके। भूपते भुवनपते।
महतो भूतस्य पते। ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे। अहं भूपतिरहं
भुवनपतिः। अहं महतो भूतस्य पतिः॥५५॥

देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि। देवं
सवितरेतन्त्वा वृणते। बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम्। तदहं मनसे
प्र ब्रवीमि। मनो गायत्रियै। गायत्री त्रिष्टुभै। त्रिष्टुजगत्यै।
जगत्यनुष्टुभै। अनुष्टुक्पङ्क्त्यै। पङ्क्तिः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।

घृतप्रतीका॒ भुवनस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्यमा॑ना मह॒ते सौभ॑गाय।
 मह्य॑न्धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। भूमि॑र्भू॒त्वा म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष।
 ततो॑ दे॒वी वर्ध॑यते॒ पया॑ंसि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॒ यन्ति॒ शं
 च। ओष॑धी॒राप॑ इ॒ह शक्नो॑श्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑
 वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॒तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता च॑।
 तस्ये॑न्द्र॒ वज्रे॑ण॒ शिर॑श्छि॒नन्नि॑। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मानं॒ स्यो॒नम्।
 दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय ब॒र्हिः। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि
 धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे प॑र॒मे व्यो॑मन्। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑
 सु॒पेशाः॑। घृतप्रतीका व॒युना॑नि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॒ते
 सौभ॑गाय॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व यज॑मानाय॒ कामान्। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॑धि।
 स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्जस्व॑ती च मे॒ पय॑स्वती चैधि।
 इष॑मूर्जं॑ मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॒ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो॑ मे
 पि॒न्वस्व। वि॒शं पु॒ष्टिं मे पि॒न्वस्व। आ॒यु॒रन्नाद्य॑म्मे पि॒न्वस्व।
 प्र॒जां प॒शून्मे॑ पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मे॑। अ॒वि॒क्षो॑भाय प॒रिधी॑न्द॒धामि॑।

ध॒र्ता ध॒रुणो॒ धरी॑यान्। अ॒ग्निर्द्वेषा॑सि॒ निरि॒तो नु॑दातै।
 विच्छि॑न्नन्नि॒ विधृ॑तीभ्या॑ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये
 च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः। वि॒शो य॒त्राभ्यां॑ विध॑माम्येनान्। अ॒हं स्व॑ना॒मुत्त॑मोऽसानि देवाः। वि॒शो य॒त्रे नु॑दमा॒ने अरा॑तिम्।
 विश्वं॑ पा॒प्मान॒मम॑तिं दु॒र्मरा॒युम्॥६१॥

सीद॑न्ती दे॒वी सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒के। धृ॒तीं स्थो॑ विधृ॑ती
 स्वधृ॑ती। प्रा॒णान्मरि॑ धारयतम्। प्र॒जाम्मरि॑ धारयतम्।
 प॒शून्मरि॑ धारयतम्। अ॒यं प्र॑स्तर उ॒भय॑स्य ध॒र्ता। ध॒र्ता
 प्र॑या॒जाना॑मु॒तानू॑या॒जाना॑म्। स दा॑धार स॒मिधो॑ वि॒श्वरू॑पाः।
 तस्मि॒न्शुचो॑ अध्या सा॑दयामि। आ रो॑ह प॒थो जु॑हु
 दे॒वया॒नान्॥६२॥

यत्र॑र्षयः प्रथम॒जा ये पु॑रा॒णाः। हि॒र॒ण्यप॑क्षाऽजि॒रा
 सम्भृ॑ताङ्गा। वहा॑सि मा सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अवा॒हं बा॑ध
 उप॒भृता॑ स॒पत्नान्। जा॒तान्भ्रातृ॑व्यान् ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः।
 दोहै॑ य॒ज्ञं सु॑दु॒घामि॑व धे॒नुम्। अ॒हमु॑त्त॒रो भू॑यासम्।
 अध॑रे॒ मत्स॑पत्नाः। यो मा॑ वा॒चा मन॑सा दु॒र्मरा॒युः।
 हृ॒दाऽरा॑ती॒याद॑भि॒दास॑दग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मथ्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्रः। घृताचीनाः सूनुः।
प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः
पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नाः। इयः स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः
शतधार उथ्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः
श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतम्मे
सन्त्वाशिषः। सहस्रम्मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः।
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकिथ्सन्। तेन देवा अवतोप
माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि
श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदन्तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
येनोपरिष्टादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मान्धिनोतु। अयं वेदः

पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सुतीङ्गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु।
अयं यज्ञः समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा
देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमंश्याम्।
यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय
मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनानुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं
विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं
जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं मांज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो द्यौः
पिता। उप मान्द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे
वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता। उप मां
माता पृथिवी ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यम्।
विच्छिन्नं यज्ञं समिमन्दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमन्नः।
विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्न आवृश्चामि। अहं
वा क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि

वृश्चत॥७०॥

अग्ने॑ यो नोऽभि॒दास॑ति। समा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ठ्यः। इ॒ध्मस्ये॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा॒ तस्यो॑च्छे॒षि कि॒ञ्चन॑। यो मा॒न्द्वेष्टि॑
जा॒तवे॑दः। यश्चा॒हन्द्वे॑ष्मि॒ यश्च॑ मा॒म्। सर्वा॑ऽस्ता॒नग्रे॑ स॒न्दह॑।
या॑ऽश्चा॒हन्द्वे॑ष्मि॒ ये च॑ मा॒म्। अग्ने॑ वा॒जजि॑त्। वा॒जं त्वा
ससृ॑वा॒सम्॥७१॥

वा॒जं जि॒गिवा॑सम्। वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्। वा॒जजि॑त्या॒यै
सम्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्या॒य। वेदि॑र्ब॒र्हिः श्रु॑त॒स्र ह॒विः।
इ॒ध्मः प॑रि॒धयः॑ सु॒चः। आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑
व॒षट्काराः॑। सम्मे॒ सन्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॑न्न॒हने॑ हु॒ते॥७२॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृ॒थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्त॒स्र शो॑चयामसि। द्विष॑न्मे॒ बहु
शो॑चतु। ओष॑धे॒ मो अ॒हस्र॑ शु॒चम्। य॒ज्ञ नम॑स्ते य॒ज्ञ।
नमो॑ नम॑श्च ते य॒ज्ञ। शि॒वेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे॒
सन्ति॑ष्ठस्व॥७३॥

सु॒भूतेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व।
य॒ज्ञस्य॑र्द्धि॒मनु॑ सन्ति॑ष्ठस्व। उ॒प ते॑ य॒ज्ञ नमः॑। उ॒प ते॑ नमः॑।

उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अंशशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेषं दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां
दिवम्। हृद्रोगम्ममं सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे
हरिमाणम्। रोपणाकांसु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदगादयमादित्यः।
विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहन्द्भिषतो
रधम्। यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च
तस्मै निमृक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः।
इध्मस्येव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवसृष्टः

परांपत। शूरो ब्रह्मसंशितः। गच्छामित्रान्प्र विंश।
मैषाङ्कश्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो
भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाजजितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्रादृश्चत
ससृवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामद्यौ च॥—————[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः
पनिष्ठा। ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वर्षिष्ठो
अक्षभिर्विभाति। अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि
तपसो योनिः। तपोऽसि ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि
भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षान्तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्र पद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं
शाकर् जगतीं प्र पद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं

प्र पंचे। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपंचे॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहन्दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यञ्चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षन्दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः।
ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया
दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया

दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया॑ प्रा॒णो दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्रा॒णो दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। पृथि॒वी त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। अ॒न्तरि॑क्षं त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्॥८५॥

दिश॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। आप॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। ओष॑धयस्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षताम्। ऋच॑स्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। सामा॑नि त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। यजू॑ंषि त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। अह॑श्च रात्रि॑श्च। कृषि॑श्च वृष्टि॑श्च। त्विषि॑श्चाप॑चितिश्च॥८६॥

अप॑श्चौष॑धयश्च। ऊ॒र्क् स॒नृता॑ च। तास्त्वा दीक्ष॑माण॒मनु॑ दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे॑ दक्ष॑पिते॒ह सी॑द। दे॒वानां॑ सु॒प्तो मे॑हृते रणा॑य। स्वा॒स॒स्थस्त॑नुवा॒ संवि॑शस्व। पि॒तेवै॑धि स॒नव॑ आ सु॒शेवः॑। शि॒वो मा॑ शि॒वमा वि॑श। स॒त्यम्मा॑ आ॒त्मा। श्रद्धा॑ मेऽक्षि॑तिः॥८७॥

तपो॑ मे प्रति॒ष्ठा। स॒वि॒तृप्र॑सूता मा॒ दिशो॑ दीक्षयन्तु।

स॒त्यम॑स्मि। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्रे। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ञ्जा॒तवे॑दः। आ॒जु॒ह्वा॒नः सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां
योनि॑मा सी॒द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सी॒दत। ए॒कमि॒षे विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु।
द्वे ऊ॒र्जे विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। त्री॒णि व्र॑ताय॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु।
च॒त्वारि॒ मायो॑भवाय॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑
विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। ष॒ड्राय॑स्पोषाय॒ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒प्त
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ विष्णु॑स्त्वाऽन्वे॑तु। स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा
अ॒भूम्। स॒ख्यन्ते॑ गमे॒यम्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये।
तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं
पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः पादः॑। साऽसि॑
सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते प॒ञ्चमः॑ पादः॑। सा न॒ इष॑मूर्जन्धु॒क्ष्वा तेज॑
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॑न्नाद्यम्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्।
दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुधा॑मन॑पस्फुरन्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु।

क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणु॒त वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मती॒५
रु॒द्रव॑तीमादित्यव॑तीम्॥९१॥

व॒र्ष्मन्दि॑वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न रिष्ये॑त्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुवन॑स्य॒ मध्ये॑। तस्या॒॑ सुप॑र्णावधि॒ यौ
नि॒विष्टौ। तयोर्दे॒वाना॑मधि॒ भाग॑धेयम्। अ॒प ज॒न्यं भ॒यं नु॑द।
अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृ॒ह॒५ सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑
वे॒तन्मि॑यसे न रिष्य॑सि। दे॒वा॒५ इ॒दैषि॑ पृथिभिः सु॒गेभिः॑।
यत्र॑ यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॑ दुष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः स॒वि॒ता
द॑धातु॥९२॥

ब्रह्म॑णो॒ योनि॑र॒५हंसः प॒ङ्क्तिं प्रप॑द्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदित्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षित॑स्तया॑ त्वा दी॒क्षया॑
दी॒क्षया॑म्योप॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा दी॒क्षमाण॑मनु॑ दी॒क्षता॑मप॑चिति॒श्चाक्षि॑तिरुत्तर॑स्मिन्गमेयं दि॒शः पाद॑
आदित्य॑वर्ती॒ वर्तय॑ पञ्च॑ च॥

[७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रज्योति॑रजा॒यत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑
द्विषः॑। अ॒ग्ने वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्ठाः। ततो॑ नो॒
अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृ॒डा। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒ढुषे॑।
यस्मा॑द्दी॒षा न्यष॑दः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि॥९३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
 प्रतितिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
 लोके यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे।
 यस्माद्दीषाऽवैपिष्ठाः पलायिष्ठाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
 कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे॥१४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा उवेतन्म्रियसे।
 आशानान्त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि स्थ ऋत्वियौ।
 इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्। अहुतस्य हुतस्य
 च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्राग्नी
 अस्य सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा यजमानन्तमो
 विदत्। मर्त्विजो मो इमाः प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्।
 सः सृष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥ [८]

अनागसंस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे
 अस्त्वःशभूः। मित्रस्ते अस्त्वःशभूः। वरुणस्ते
 अस्त्वःशभूः। अपाक्षया ऋतस्य गर्भाः। भुवनस्य
 गोपाः श्येना अतिथयः। पर्वतानाङ्गकुभः प्रयुतो नपातारः।

व॒ग्नुनेन्द्रं॑ ह्वयत। घोषे॒णामी॑वाञ्श्चातयत॥९६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॑वा॒ण इन्द्रु॑रिन्द्र इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ पराव॑तः। आऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम्
आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षाञ्छ्यव॑धिषुः। अप॑हतं ब्रह्म॒ज्यस्य॑।
वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥९७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वाऽपान॑श्च श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वाऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा
च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तोऽसि॑ शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑
त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं॒ यमा॒हुः। यम्मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑
स॒त्यमा॒हुः॥९८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॑
त्यदिन्द्रि॑यम्मह॒त्। मयि॑ दक्षो॒ मयि॑ ऋतुः। मयि॑ धायि
सु॒वीर्य॑म्। त्रि॒शु॒ग्ध॒र्मो वि॑ भा॒तु मे॑। आकू॑त्या॒ मन॑सा
स॒ह। वि॒राजा॒ ज्योति॑षा स॒ह। य॒ज्ञेन॒ पय॑सा स॒ह। तस्य॑
दोह॑मशीमहि॥९९॥

तस्य सु॒म्नम॑शीमहि। तस्य भ॒क्षम॑शीमहि। वाग्जु॑षा॒णा
सोम॑स्य तृ॒प्यतु। मि॒त्रो जना॑न्त्र स मि॒त्र। यस्मान्न जा॑तः
परो॑ अ॒न्यो अस्ति॑। य आ॑वि॒वेश भुव॑नानि वि॒श्व। प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जया॑ संवि॒दानः। त्रीणि॑ ज्योती॑षि सच॒ते स षोड॑शी।
ए॒ष ब्र॒ह्मा य ऋ॒त्वियः॑। इन्द्रो॑ नाम॑ श्रु॒तो गु॒णे॥१००॥

प्र ते॑ म॒हे वि॒दथे॑ श॒सिष॑ हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते॑
वन्वे। व॒नुषो॑ हर्य॒तम्म॑दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒तन्न॑यः। हरि॑भि॒श्चारु॑
सेच॑ते। श्रु॒तो गु॒ण आ त्वा॑ वि॒शन्तु। हरि॑व॒र्षस॒ङ्गिरः॑।
इन्द्राधि॑प॒तेऽधि॑पति॒स्त्वं दे॒वाना॑मसि। अधि॑पति॒म्माम्।
आयु॑ष्मन्तं॒ वर्च॑स्वन्त॒म्मनु॑ष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्व॑रुणश्च॒ राजा॑। तौ ते॑ भ॒क्षं च॑क्रतु॒रग्रं ए॒तम्।
तयो॑रनु॒ भक्षं॑ भ॒क्षयामि॑। वाग्जु॑षा॒णा सोम॑स्य तृ॒प्यतु।
प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वक॑र्मा। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ रा॒ध्यास॑म्।
अ॒र्थेगा॑ अ॒स्य ज॑हितः। अ॒वसान॑प॒तेऽव॑सान॒म्मे वि॒न्द। नमो॑
रु॒द्राय॑ वास्तो॒ष्पत॑ये। आय॑ने वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॑ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॑
त॑ हु॒वे। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मि। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑

चरामि। इहैव सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि
हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्। तृतीये लोके
अनृणाः स्याम। ये देवयानां उत पितृयाणां॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म।
शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमृद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्।
सुवीरा वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रं रजसो विमानः।
पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा
संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो
विमानः। पुनाति देवानाम्भुवनानि विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो
महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीतां सत्यमाहुरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि
च॥

[९]

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानमित्रानवधीद्युगेन।
बृहन्तम्मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा
दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वा ददे यशसे वीर्याय
च। अस्मास्वघ्निया यूयन्दधाथेन्द्रियं पयः। यस्तै द्रप्सो यस्तै

उद॒रुषः॥१०५॥

दैव्यः के॒तुर्विश्व॑म्भुवनमावि॒वेश। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ठ्यै स्वाहा॑।
अनु॑ मा॒ सर्वो॑ य॒ज्ञोऽयमे॑तु। विश्वे॑ दे॒वा म॒रुतः॑ सा॒मार्कः॑।
आ॒प्रि॒यश्छन्दा॑सि नि॒विदो॑ य॒जूंषि॑। अ॒स्यै पृ॑थि॒व्यै
यद्य॒ज्ञियम्॑। प्र॒जाप॑तेर्व॒र्तनि॑मनु॑ वर्त॒स्व। अनु॑वी॒रैरनु॑
रा॒ध्याम॒ गोभिः॑। अ॒न्वश्चै॒रनु॑ स॒र्वैरु॑ पु॒ष्टैः। अनु॑ प्र॒जया॒
ऽन्वि॑न्द्रि॒येण॑॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जु॒धा न॑यन्तु। प्र॒ति॒क्षत्रे॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑ रा॒ष्ट्रे।
प्र॒त्यश्चै॑षु प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑ गो॒षु। प्र॒ति॒ प्र॒जायां॑ प्र॒ति॒ति॒ष्ठामि॑
भ॒व्यै। वि॒श्वम॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॒न्यस्या॒मधि॑श्रि॒तम्। दि॒वे
च॑ वि॒श्वक॑र्मणे। पृ॒थि॒व्यै चा॑क॒रं नमः॑। अ॒स्का॒न्धौः पृ॑थि॒वीम्।
अ॒स्का॑नृ॒षभो॑ यु॒वागाः॑॥१०७॥

स्क॒त्रेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒त्रो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।
अ॒स्का॒नज॑नि॒ प्राज॑नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क॒न्नात्प्र॑
ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मि॒दम्भा॑ग॒धेय॑म्ब॒भूव॑। येषा॑ प्र॒याजा॑
उ॒तानू॑या॒जाः। इन्द्र॑ज्ये॒ष्ठेभ्यो॑ वरु॒णरा॑ज॒भ्यः। अ॒ग्नि॒होतृ॑भ्यो
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या॑ नो॒ दिवा॑ म॒तिः॥१०८॥

अदितिरू॒त्या ग॑मत्। सा शन्ता॑ची॒ मय॑स्करत्। अप॒
 स्त्रिधः॑। उ॒त त्या दै॒व्या भि॒षजा॑। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
 यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः॑। शम॒ग्निर॒ग्निभि॑स्करत्।
 शन्न॑स्तपतु सूर्यः॑। शं वातो॑ वात्वर॒पाः॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः॑। तदित्प॒दं न विचि॑केत वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः पुन॑र॒प्येति॑
 जी॒वान्। त्रि॒वृद्ध॒द्भुवन॑स्य रथ॒वृत्। जी॒वो गर्भो॑ न मृ॒तः स
 जी॒वात्। प्रत्य॑स्मै पिपी॑षते। विश्वा॑नि वि॒दुषे॑ भर। अ॒रङ्ग॒माय॑
 जग्म॑वे। अप॑श्चाद्वध्वने॒ नरे॑। इन्दुरिन्दुम॑वा॒गात्। इन्द्रो॑रिन्द्रो-
 ऽपात्। तस्य॑ त इन्द्र॒विन्द्र॑पीतस्य॒ मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो
 भक्ष॑यामि॥११०॥

उ॒द॒र॒ष इन्द्रि॑येण॒ गा म॒तिर॑र॒पा अ॑गा॒त्रीणि॑ च॥ [१०]

ब्रह्म॑ प्रति॒ष्ठा मन॑सो ब्रह्म॑ वा॒चः। ब्रह्म॑ य॒ज्ञाना॑
 ह॒विषा॑माज्य॑स्य। अति॑रिक्तं कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः
 पर्वा॑णि प्रति॒रन्नै॑ति कल्प॑यन्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु
 दे॒वान्। आश्रा॑वितम॒त्याश्रा॑वितम्। वर्ष॑द्धतम॒त्यनू॑क्तं च य॒ज्ञे।
 अति॑रिक्तं कर्म॑णो यच्च॑ हीनम्। य॒ज्ञः पर्वा॑णि प्रति॒रन्नै॑ति
 कल्प॑यन्। स्वाहा॑कृताऽऽहु॑तिरेतु दे॒वान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतन्देवहेडनम्। अरायो
 अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
 ततम्म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्टा धीतिरुचथाय
 शस्यते। अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
 समुतृष्णुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमम्मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
 त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामि।
 मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतजीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो
 मृत्युन्दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा।
 भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा
 दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्धौ स्वाहा समृद्धौ स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
 अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि
 मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी।
 वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो
 न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा

रुजासि। भूयिष्ठभाजो अर्धं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।
यज्ञस्य क्रियते मिथु। अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि
वेत्थं यथातथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः।
अग्ने तदस्य कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातथम्। यत्पाकत्रा
मनसा दीनदक्षा न। यज्ञस्य मन्वते मर्तासः। अग्निष्टद्धोता
ऋतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवां ऋतुशो यजाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च॥—————[११]

यद्देवा देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुश्चत। ऋतस्यर्तेन मामुत। देवा जीवनकाम्या यत्। वाचा-
ऽनृतमूदिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। गार्हपत्यः प्रमुश्चतु।
दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं संरस्वति। ऋतान्मा
मुश्चतां हंसः। यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत वा
जामिशंसात्। ज्यायंसः शंसादुत वा कनीयसः।
अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि।
यद्वाचा यन्मनसा। बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्भ्याम्॥११७॥

शिश्नैर्यदनृतश्चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।

यद्धस्ताभ्याश्चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वृग्मुपजिघ्रमानः।
 दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि।
 अदीव्यनृणं यदहश्चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनैर्भ्यः।
 अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भं सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं
 पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया
 तत्। तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्।
 यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिमा। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
 यदाशसा निशसा यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं
 क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थै। यत्र यन्ति
 सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते
 देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा यदि
 किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा। करोतु
 मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
 ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु

शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितञ्चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुंराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमम्मे
वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमंष्टीवद्धाः सति पराशसाऽऽनृशेऽग्निर्मा तस्मादेनंसः पुनीत नस्त्रीणि च (यदेवा
देवा ऋतेन सजातशःसाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष यदन्तरिक्षं
यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमम्मे वरुण तत्त्वा
यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वधिता
परूषि। तथ्सन्धस्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमिथ्सङ्गयेम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन। तत्त आप्यायतान्तत्ते। निष्ट्यायतान्देव सोम।
यत्ते त्वचम्बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि
त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्।
अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य।
तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे।

नृचक्षाः सोमं उत शुश्रुगंस्तु। मा नो वि हांसीद्विरं
आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु
जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितं शमु तत्त अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतज्जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था
विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मै।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
दधत्। उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापीष्ठा
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यञ्च च॥ [१३]

यद्विदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यद्वा साम्ना यजुषा।
पशूनाश्चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ।
अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज
इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः
सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः।
अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो
विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां
पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।
सोमस्य प्रियन्धाम्। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां
पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियन्धाम्। विश्वेषां देवानां
प्रियतमं हविः स्वाहा। वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु

पिप्रंतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। कव्येभ्यः
पितृभ्यः स्वाहा। देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास इह
मादयध्वम्। कव्यास इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः
सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो
नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां रयिः। सचंतान्नः शचीपतिः। परंमृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजां रीरिषो मोत वीरान्।
इदमूनु श्रेयोवसानमागन्म। यद्गोजिद्धं न जिदं श्वजिद्यत्।
पूर्णं वनस्पतेरिव। अभि नः शीयतां रयिः। सचंतान्नः
शचीपतिः॥१३०॥

वनस्पतांवद्भ्यो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियन्धामाशीमहीवाभिर्नः शीयतां रयिरेकं च॥-[१४]

सर्वान् यद्विष्णुणेन वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारैऽनागस
उदस्ताम्पसीद्वहं प्रतिष्ठा यदेवा यत्ते ग्राव्णा यद्विदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवापस्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामस्मिन्यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः
पुरोरंजाः प्रतैमहे ब्रह्म प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्यां यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गह्नीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव
रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्वे मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा
नक्षत्रम्भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्त्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ _____ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।

तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति॥३॥
 चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रतितिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
 भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।
 सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारि आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
 दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति।
 दिशामेव ज्योतींष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
 ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रश्नान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
 रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रश्ना भवति। बहु वा एष
 कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यदर्भमयी रश्ना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनमेध्यमा
 लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
 स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजाम्महर्त्विक्कम्।
 यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तदधाति।
 अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं
 हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
 तदधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।

रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अंभवत्थद् च॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाह। ब्रह्मन्नश्वम्मेध्यम्भन्धस्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन
राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये
प्रतिप्रोच्याश्वम्मेध्यम्बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह।
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या (३) त्रयोदशारत्नी (३)
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यत्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा

ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमं रत्नं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सः स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्तासीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सौऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्तासि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। स्वगा

त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनः स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनः समर्धयति॥१२॥

बध्नाति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥———[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः।
यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं
चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति।
श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यः हन्ति।
सैध्रकम्मुसलम्भवति॥१३॥

कर्मकर्मेवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति। पुःश्चल्वां
वै देवाः शुचन्यदधुः। शुचैवास्य शुचः हन्ति। पाप्मा
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।
अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।
वज्रेणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो

भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
 इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
 भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वैतसः।
 स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
 पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
 वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
 एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वार ऋत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैनं चतसृभ्यो
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
 राज्येनैवास्मिन्क्षत्रन्दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
 ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्निष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।

बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह
होता। पश्चात्प्राङ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बह्वजाविकायै। बहुव्रीहियवायै
बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
शतेन क्षत्तसङ्ग्रहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा
उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्ग्रहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।
शतं शतम्भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रतितिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथ्स्तोक्या अन्वाहं।

सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य
स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु
वा अहमंश्वमेधं संस्थापयामि। तेन ततः संस्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपाम्मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय॑ स्वाहेत्या॑ह। मित्रायै॑वैनं जुहोति। वरु॑णाय॒
 स्वाहेत्या॑ह। वरु॑णायै॑वैनं जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
 जुहोति। दश॑दश स॒म्पादं॑ जुहोति। दशा॑क्षरा वि॒राट्।
 अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। प्र वा ए॒षो-
 ऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑
 पुनर॑भ्यावर्तं जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति॒तिष्ठ॑ति। ए॒ता॒५
 ह वाव॑ सौ॒ऽश्वमे॒धस्य॑ स॒ंस्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्न॒५
 हि तत्। यद्य॒ज्ञस्य॑ स॒ंस्थि॑तस्य॒ स्कन्द॑ति॥ २४॥

अ॒भिजि॑त्यै वैश्वान॒रः संवि॑त्र ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यवं॑ ए॒वैनं॑ जुहोति च्यवते षट् च॥—[६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्मोक्ष॑ति।
 प्र॒जाप॑तिर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं
 दधा॑ति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः।
 इन्द्रा॑ग्निभ्यान्त्वेति॑ दक्षिण॒तः। इन्द्रा॑ग्नी वै दे॒वाना॑मोजिष्ठौ
 बलि॑ष्ठौ। ओजं॑ ए॒वास्मि॑न्बलं दधाति। तस्मा॒दश्वः॑
 पशूना॑मोजिष्ठौ बलि॑ष्ठः। वा॒यवे॑ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै
 दे॒वाना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः॥ २५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॒दश्वः॑ पशूना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः।

विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
यशस्वितमाः। यश एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
पशूनां त्विषिमान्हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
सुते त्वाऽसते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि
भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्कन्द॒ति। एवं॑ वा ए॒तद॑श्व॒स्य
स्कन्द॒ति। यत्प्रोक्षि॑त॒मना॑लब्धमु॒त्सृज॑न्ति। यद॑श्वचरि॒तानि॑
जुहोति॑। स॒र्व॒हुत॑मे॒वैनं॑ करोत्यस्क॒न्दाय॑। अस्क॑न्न॒ः हि तत्।
यद्धु॑तस्य॒ स्कन्द॑ति। ई॒ङ्गा॒राय॑ स्वाहे॑ कृ॒ताय॑ स्वाहेत्या॑ह।
ए॒तानि॑ वा अ॒श्वचरि॑तानि। च॒रि॒तैरे॒वैन॑ः स॒म॑र्धयति॥२८॥

तदा॑हुः। अना॑हुतयो॒ वा अ॑श्वचरि॒तानि॑। नैता हो॑त॒व्या इति॑।
अथो॒ खल्वा॑हुः। होत॒व्या ए॒व। अत्र॑ वावै॒वं वि॒द्वान॑श्वमे॒धः
सः स्था॑पयति। यद॑श्वचरि॒तानि॑ जुहोति॑। तस्मा॑द्धोत॒व्या
इति॑। ब॒हि॒र्धा वा ए॑नमे॒तदा॑यत॒नाद॑धाति। भ्रातृ॑व्यमस्मै
जनयति॥२९॥

यस्या॑नायत॒नैऽन्यत्रा॑ग्नेराहु॒तीर्जु॑होति। सा॒वि॒त्रि॒या इष्ट्याः॑
पु॒रस्ता॑श्चि॒स्वष्टृ॑कृतः। आ॒ह॒व॒नीये॑ऽश्वचरि॒तानि॑ जुहोति।
आ॒य॒त॒न ए॒वास्या॑हु॒तीर्जु॑होति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
तदा॑हुः। य॒ज्ञ॒मुखे॑य॒ज्ञ॒मुखे॑ होत॒व्याः। य॒ज्ञस्य॑ क्लृ॒त्यै। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑नु॒ख्यात्या॑ इति॑। अथो॒ खल्वा॑हुः॥३०॥

यद्य॑ज्ञ॒मुखे॑य॒ज्ञ॒मुखे॑ जुहुयात्। प॒शुभि॑र्यज॒मानं॑ व्य॒र्धये॑त्।
अ॒व सु॒व॒र्गा॒ल्लो॒कात्प॑द्येत। पापी॑यान्स्या॒दिति॑। स॒कृ॒दे॒व

होत॒व्याः। न यज॑मानं प॒शुभिर्व्य॑र्धयति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं
ज॑यति। न पापी॑यान्भवति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशत॑मश्व॒रूपाणि॑
जुहोति। अ॒ष्टाच॑त्वारि॒ंशद॑क्षरा॒ जग॑ती। जाग॒तोऽश्वः
प्राजा॑प॒त्यः समृ॑द्ध्यै। ए॒कम॑तिरि॒क्तं जुहोति। तस्मा॑दे॒कः
प्र॒जास्व॑र्धुकः॥ ३१॥

अ॒र्धय॑ति ज॒नय॑ति ख॒त्वाहु॑र्जग॑ती त्रीणि॑ च॥ [८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।
आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॒ददा॑ति। अश्वो॑ऽसि॒ हयो॑ऽसीत्या॑ह।
शा॒स्त्ये॒वैनमे॑तत्। तस्मा॑च्छि॒ष्टाः प्र॒जा जा॑यन्ते। अत्यो॑-
ऽसीत्या॑ह। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वा॑न्प॒शून्त्ये॑ति। तस्मा॑दश्वः॒ सर्वे॑षां
प॒शूना॑श्च॒ श्रेष्ठं॑ गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः॑ श्रेष्ठं॑माप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरो॑ऽस्यर्वा॑ऽसि॒
स॒प्तिर॑सि वा॒ज्यंसी॑त्या॑ह। रू॒पमे॒वास्ये॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे।
ययु॑र्नामा॒ऽसीत्या॑ह। ए॒तद्वा अश्व॑स्य प्रि॒यन्नाम॑धेयम्।
प्रि॒येणै॒वैनन्नाम॑धेये॒नाभि॑ वंदति। तस्मा॑द॒प्यामि॒त्रौ स॒ङ्गत्य॑।
नाम्ना॑ चेद्धये॑ते। मि॒त्रमे॒व भ॑वतः॥ ३३॥

आ॒दि॒त्यानां॑ प॒त्वाऽन्वि॒हीत्या॑ह। आ॒दि॒त्याने॒वैनं॑ गमयति।

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ स्वाहेन्द्रा॑ग्निभ्या॒मिति॑ पूर्॒वहो॑मां जु॒होति॑ । पूर्॒व
 ए॒व द्विष॑न्त॒म्रातृ॑व्य॒मिति॑ क्रा॒मति॑ । भूर॑सि भु॒वे त्वा॒ भव्या॑य
 त्वा भविष्य॒ते त्वेत्यु॑त्सृ॒जति॑ सर्व॒त्वाय॑ । दे॒वा आ॑शा॒पाला॑ ए॒तं
 दे॒वेभ्यो॑ऽश्व॒म्मेधा॑य प्रोक्षि॑तं गोपा॒यते॒त्याह॑ । श॒तं वै त॒ल्प्या
 राज॑पु॒त्रा दे॒वा आ॑शा॒पालाः । तेभ्य॑ ए॒वैनं॒ परि॑ द॒दाति॑ । ई॒श्वरो
 वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑ परा॒वत॑ङ्गन्तोः । इ॒ह धृ॑तिः स्वाहे॒ह
 वि॒धृतिः॑ स्वाहे॒ह र॑न्तिः स्वाहे॒ह र॑म॒तिः स्वाहे॑ति चतृषु प॒थ्सु
 जु॒होति॑ ॥ ३४ ॥

ए॒ता वा अ॒श्वस्य॑ बन्ध॑नम् । ताभि॑रे॒वैन॑म्बध्रा॒ति । तस्मा॑द॒श्वः
 प्र॑मु॒क्तो बन्ध॑न॒मा ग॑च्छति । तस्मा॑द॒श्वः प्र॑मु॒क्तो बन्ध॑नं न
 ज॑हाति । रा॒ष्ट्रं वा अ॑श्वमे॒धः । रा॒ष्ट्रे ख॒लु वा ए॒ते व्या॑यच्छन्ते ।
 येऽश्व॒म्मेध्य॑ रक्ष॑न्ति । तेषां॒ य उ॒दृचं॑ गच्छ॑न्ति । रा॒ष्ट्रादे॒व ते
 रा॒ष्ट्रं ग॑च्छन्ति । अथ॒ य उ॒दृचं॑ न गच्छ॑न्ति ॥ ३५ ॥

रा॒ष्ट्रादे॒व ते व्य॑वच्छिद्यन्ते । परा॒ वा ए॒ष सि॑च्यते । योऽब॒लो-
 ऽश्व॒मे॒धेन॑ यज॑ते । यद॒मित्रा॑ अ॒श्वं वि॒न्देर॑न् । ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः ।
 च॒तुः श॒ता र॑क्षन्ति । य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑ । अथा॒न्यमा॒नीय॑ प्रोक्षे॑युः ।
 सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः ॥ ३६ ॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति।
अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति।
चत्वार्योद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥ ३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः।
तद्ब्रध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥ ३९॥

त्रिंशतमोद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां
जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां

लो॒काना॒मात्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मात्प्रा॒णाः
क्रा॑मन्ति॥४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ताहं॑ प्रच॑रन्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑।
पू॒र्णाहु॑तिमु॒त्त॒मां जु॑होति। सर्व॑ वै पू॒र्णाहु॑तिः। सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति।
अथो॑ इ॒यं वै पू॒र्णाहु॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति॥४१॥

रुन्धे प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्ध॑ उच्यते क्रा॑मन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॑धम॒सृज॑त। त॒ं सृष्टं॑ न कि॒ञ्चनो॑द॒यच्छ॑त्। तं
वै॒श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॒श्वदे॒वानि॑ जु॒होति॑। य॒ज्ञस्यो॑द्य॒त्यै।
स्वाहाऽऽधि॑मा॒धी॒ताय॑ स्वाहा॑। स्वाहाऽधी॑तं॒ मन॑से॒ स्वाहा॑।
स्वाहा॑ मनः॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। का॒य॒ स्वाहा॑ कस्मै॑
स्वाहा॑ क॒त॒मस्मै॑ स्वाहेति॑ प्रा॒जाप॑त्ये॒ मुख्ये॑ भवतः।
प्र॒जाप॑तिमु॒खाभि॑रे॒वैनं॑ दे॒वता॑भि॒रुद्य॑च्छते॥४२॥

अदि॑त्यै॒ स्वाहाऽदि॑त्यै॒ म॒ह्यै॑ स्वाहाऽदि॑त्यै॒ सुमृ॑डी॒कायै॑
स्वाहे॒त्याह॑। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑योद्य॒च्छते॑।
सर॑स्व॒त्यै स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै बृ॒ह॒त्यै॑ स्वाहा॑ सर॑स्व॒त्यै पा॒व॒कायै॑
स्वाहे॒त्याह॑। वा॒ग्वै सर॑स्व॒ती। वा॒चै॒वैन॑मुद्य॒च्छते॑। पू॒ष्णे स्वाहा॑

पूष्णे प्रप॒थ्याय॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑
 वै पू॒षा। प॒शुभि॑रे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ तुरी॒पाय॑
 स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्ट्रा॒ वै प॑शूनां
 मि॒थुना॑नां॑ रू॒पकृ॑त्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो
 रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। विष्णा॑वे स्वाहा॒ विष्णा॑वे नि॒खुर्य॑पाय॒
 स्वाहा॒ विष्णा॑वे निभूय॒पाय॑ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
 य॒ज्ञायै॑वैन॑मुद्यच्छते। पूर्णा॒हुति॑मु॒त्तमां॑ जु॒होति॑। प्रत्यु॒त्त॑ब्ध्यै
 स॒य॒त्वाय॑॥ ४३॥

यच्छते पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॑हाष्टौ च॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॑ष्टाक॒पालं॑ प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रं
 प्रा॒तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
 निर्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑प्रोति। गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः।
 स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशक॒पालं॑ म॒ध्यन्दि॑ने। एका॑दशाक्षरा
 त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभं॑ मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। मा॒ध्यं दि॒नादे॒वैनं॑
 स॒व॒नात्रि॑ष्टुभश्छ॑न्द॒सोऽधि॑ निर्मि॑मीते॥ ४४॥

अथो मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒व॒नं तेना॑प्रोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छ॑न्दः। स॒वि॒त्र
 आ॑स॒वि॒त्रे द्वा॑दशक॒पालम॑परा॒ह्णे। द्वा॑दशाक्षरा॒ जग॑ती। जा॒ग॒तं

तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि
निर्मिमीते। अथो तृतीयसवनमेव तेनाप्रोति। जगतीं छन्दः।
ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः
स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति
चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरैवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो
व्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो व्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नव च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव
ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत।
आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह।
राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं
इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह।
धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत।
वोढाऽनुङ्घानित्याह॥४७॥

अ॒न॒डु॒ह्ये॒व वी॒र्यं दधा॑ति। तस्मा॑त्पु॒रा वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रान॑जायत।
 आ॒शुः स॒प्तिरि॒त्याह॑। अ॒श्व ए॒व ज॒वं द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒रा-
 ऽऽशुर॑श्चो॒ऽजायत॑। पु॒रन्धि॒र्योषे॑त्याह॑। यो॒षित्ये॒व रू॒पं द॑धाति।
 तस्मा॑त्स्त्री यु॒वतिः प्रि॒या भावु॑का। जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा इ॒त्याह॑। आ
 ह॒ वै तत्र॑ जि॒ष्णू र॑थे॒ष्टा जा॑यते॥४८॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। स॒भेयो॑ युवे॒त्याह॑। यो वै पू॑र्ववय॒सी।
 स स॒भेयो॑ युवा॑। तस्मा॑द्युवा॒ पुमा॑न्प्रि॒यो भावु॑कः। आ॒ऽस्य
 यज॑मानस्य वी॒रो जा॑यता॒मित्या॑ह॑। आ ह॒ वै तत्र॑ यज॑मानस्य
 वी॒रो जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। नि॒का॒मेनि॑कामे नः
 पु॒र्जन्यो॑ व॒र्षत्वि॒त्याह॑। नि॒का॒मेनि॑कामे ह॒ वै तत्र॑ पु॒र्जन्यो॑
 व॒र्षति॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। फ॒लिन्यो॑ न॒ ओष॑धयः
 प॒च्यन्ता॒मित्या॑ह॑। फ॒लिन्यो॑ ह॒ वै तत्रौष॑धयः प॒च्यन्ते॑। यत्रै॒तेन॑
 य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। यो॒ग॒क्षेमो॑ नः क॒ल्पता॒मित्या॑ह॑। क॒ल्पते॑ ह॒ वै
 तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ यो॒ग॒क्षेमः॑। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते॥४९॥

अ॒न॒ङ्घ्रानि॒त्याह॑ जायते व॒र्षति॑ सप्त॒ च॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्मन्न॑श्चमे॒धम॑धत्त।
 तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ए॒ष वाव॑ य॒ज्ञः। यद॑श्चमे॒धः। अ॒प्ये॒व

नोत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्।
तैर्वै स देवानंप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। करम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्करम्बाः। यत्करम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव
तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।

यथ्सक्तवः। यथ्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
 एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
 सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
 प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
 समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
 सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
 विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकेर्जुहोति कर्मबैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति
 चत्वारि च (अन्नहोमानाज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकेर्लाजैः कर्मबैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः
 प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादशाः)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
 स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
 स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यप हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
 आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यप हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत

ए॒वास्यं प्रा॒णं द॑धाति। अ॒न्न॒हो॒माञ्जु॑होति। शरी॑रवदे॒वाव॑
रुन्धे। व्य॒त्यासं जु॑होति। उ॒भय॑स्याव॑रुद्धौ। नक्तं जुहोति।
रक्ष॑साम॒प॒हत्यै। आ॒ज्ये॒नान्त॑तो जु॑होति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भय॑त ए॒वास्यं प्रा॒णं द॑धाति।
पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्ठाच्च। ए॒कस्मै॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒स्मिन्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्या॒ऽस्वाहे॑त्याह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व
लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
अ॒स्मि॒श्चामु॒ष्मि॒श्च। श॒ताय॑ स्वाहे॑त्याह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॑त्याह।
आ॒युर्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। स॒र्वस्मै॒ स्वाहे॑त्याह।
अ॒प॒रि॒मित॑मे॒वाव॑ रुन्धे॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्रक्षा॑ऽस्य॒प॒हन्त्य॑न्त॒तो जु॑होति श॒ताय॑ स्वाहे॑त्याह सप्त च॥—————[१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑न्त॒ इति॑।
अथो॑ आहुः। स॒र्वाणि॑ भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वाहे॑त्याह।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒कः। तमे॒वाप्रो॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वाहा॒ द्वा॒भ्या॒ऽस्वाहे॑त्य॒भिपूर्व॑माहु॒तीर्जु॑होति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
ए॒को॒त्तरं॑ जु॑होति॥५९॥

ए॒क॒व॒दे॒व सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। सन्त॑तं जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। श॒ताय॑ स्वाहेत्या॑ह। श॒तायुर्वै॑ पु॒रुषः॑
श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॒रे॒व वी॒र्य॑मव॑रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह।
आ॒युर्वै॑ स॒हस्र॑म्। आ॒यु॒रे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वाहेत्या॑ह॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॑ रुन्धे। अ॒र्बुदा॑य॒
स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वा अ॒र्बुद॑म्। वाच॑मे॒वाव॑ रुन्धे। न्य॒र्बुदा॑य॒
स्वाहेत्या॑ह। यो वै वा॒चो भू॒मा। तन्न्य॑र्बुदम्। वा॒च ए॒व
भू॒मान॑म॒व॑ रुन्धे। स॒मुद्रा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह॥६१॥

स॒मुद्र॑मे॒वाप्रो॑ति। म॒ध्याय॑ स्वाहेत्या॑ह। म॒ध्यमे॒वाप्रो॑ति।
अन्ता॑य॒ स्वाहेत्या॑ह। अन्त॑मे॒वाप्रो॑ति। प॒रा॒र्धाय॑ स्वाहेत्या॑ह।
प॒रा॒र्धमे॒वाप्रो॑ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठै॒ स्वाहेत्या॑ह।
रात्रि॑र्वा उ॒षाः। अ॒ह॒र्व्यु॑ष्टिः। अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वाव॑रुन्धे। अथो॑
अ॒हो॒रा॒त्रयो॑रे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। ता यदु॒भयी॑र्दि॒वा वा॒ नक्तं॑
वा जुहु॑यात्। अ॒हो॒रा॒त्रे मो॑हयेत्। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ठै॒
स्वाहो॑दे॒ष्यते॒ स्वाहो॑द्य॒ते स्वाहेत्यनु॑दिते जुहोति। उ॒दि॒ताय॑
स्वाहा॑ सु॒व॒र्गाय॑ स्वाहा॑ लो॒काय॑ स्वाहेत्यु॒दिते॑ जुहोति।

अ॒हो॒रा॒त्रयो॒रव्य॑तिमोहाय॥६२॥

एको॒त्तरं जु॑होति प्र॒युता॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑ समु॒द्राय॒ स्वाहे॒त्याहा॑हव्यु॒ष्टिः सप्त॑ च॥—[१६]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्य॑श्वना॒मानि॑ जुहोति। उ॒भयो॑रे॒वैनं॑
लो॒कयो॑र्नाम॒धेयं॑ गमयति। आ॒य॑नाय॒ स्वाहा॑ प्रा॒य॑णाय॒
स्वाहे॒त्युद्वा॑वाञ्जुहोति। सर्व॑मे॒वैन॒मस्क॑न्न॒ सुव॑र्गं लो॒कं
ग॑मयति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑ सोमा॑य॒ स्वाहे॑ति॒ पूर्व॑होमाञ्जुहोति।
पूर्व॑ ए॒व द्वि॑षन्तं भ्रातृ॒व्यम॑तिं क्रामति। पृथि॒व्यै स्वाहा॑-
ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑
सोमा॑य॒ स्वाहे॑ति॒ पूर्व॑दीक्षा जुहोति। पूर्व॑ ए॒व द्वि॑षन्तं
भ्रातृ॒व्यम॑तिं क्रामति॥६३॥

पृथि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहे॒त्येक॑वि॒ंशिनीं॑ दी॒क्षां
जु॑होति। ए॒क॑वि॒ंशति॑र्वै दे॒वलो॒काः। द्वा॒द॒श मा॒साः
प॒ञ्च॒त॒र्व॒वः। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य ए॒क॑वि॒ंशः। ए॒ष
सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। भुवो॑ दे॒वानां॑
कर्म॑णेत्यु॒दीक्षा॑ जुहोति। ऋतू॑ने॒वास्मै॑ कल्पयति। अ॒ग्नये॒
स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहे॑ति जुहोत्यन॑न्तरित्यै॥६४॥

अ॒र्वा॒ङ्य॒ज्ञः स॒ङ्गाम॑त्वित्याप्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑प्त्यै॥

भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य
 पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य
 लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति।
 सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधींताय स्वाहेति
 समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दध्मः स्वाहा हनूभ्याः५ स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै
 पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति।
 अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि
 जुहोति। रूपैरेवैनः५ समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा
 मूलेभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः।
 पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलेभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव
 रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्य
 मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा
 अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाद्ध्यः
 स्वाहेत्यपाः५ होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा

आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव
रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति रुन्धे जायत एकं
च॥ [१७]

अम्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य॒ वस॒वो-
ऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यदम्भा॑सि जुहोति। इ॒ममे॒व
लो॒कम॑व रुन्धे। वसू॑ना॒स्य सायु॑ज्यं गच्छति। अ॒ग्निं ज्योति॑रव
रुन्धे। नभा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं वै नभा॑सि॥६८॥

तस्य॒ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑सि जुहोति।
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव रुन्धे। रु॒द्राणा॑स्य सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं
ज्योति॑रव रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
महा॑सि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कम॑व रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॑स्य
सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्य॑ ज्योति॑रव रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑
वरु॑णा॒येति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॑स्यावरु॒द्धौ। म॒योभू॑र्वातो
अ॒भि वा॑तू॒स्त्रा इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मवरु॒द्धौ।
प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑ सन्तति॑होमाञ्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्तत्यै॥७०॥

सि॒ताय॒ स्वाहाऽसि॒ताय॒ स्वाहेति॒ प्रमु॑क्तीर्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृथि॒व्यै स्वाहाऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहाऽद॒न्तका॑य॒ स्वाहेति॑
शरी॒रहो॑माञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
कस्त्वा॑ यु॒नक्ति॒ स त्वा॑ यु॒नक्ति॑ति॒ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥ ७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॑नौ जुहोति। सु॒व॒र्गो
वै लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्यां॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॑
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्मणो॑ ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानोऽव॑ रुन्धे।
ज॒ज्ञि बी॒जमि॑ति॒ जुहो॑त्यन॒न्तरि॑त्यै। अ॒ग्नये॒ सम॑नम॒त्पृथि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नति॒होमाञ्जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सन्न॑त्यै। भू॒ताय॒ स्वाहा॑ भवि॒ष्यते॒ स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥ ७२॥

अ॒सौ भ॑वि॒ष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॒ति॑तिष्ठति।
सर्व॑स्या॒प्त्यै। सर्व॑स्याव॒रुद्धौ॑। यद॒क्र॑न्दः प्रथ॒मं जा॑य॒मान॒

इत्यंश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याप्त्यै। सर्वस्य जित्यै।
 सर्वमेव तेनाप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥
 य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स
 एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स
 यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
 तैर्यजमानो रक्षांस्यपाहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
 स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७४॥

वै नभांसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
 एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां
 यूपा भवन्ति। राज्जुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य।
 सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैजस्या
 अवदन्ति। अवदन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
 पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुर्योनिर्वा
 अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।

यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरुकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्त्सृजन्ति।
पाप्मनोऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राङ्गुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।
पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ।
भ्रूणहत्यामेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
गृह्णाति। षड्बैलुवा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्बादिराः।
तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षट्बालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय
इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। सर्वं वा अश्वमेध्याप्नोति। अपरिमिता भवन्ति।
अपरिमितस्यावरुद्धौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्।
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो

वा अश्वः॥७९॥

ए॒षा वै वरु॑णस्य दिक्। स्वाया॑मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति।
यदि॑तरेषां पशूना॑मव॒द्यति॑। श॒त॒दे॒वत्यं॑ तेना॑व रुन्धे।
चि॒तेऽग्रा॑वधि॑ वैत॒से कटेऽश्वं॑ चिनोति। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा
अश्वः॑। अ॒प्सुजो॑ वैत॒सः। स्व ए॒वैनं॑ योनौ॒ प्रति॑ष्ठापयति।
पु॒रस्ता॑त्प्रत्यश्च॑ तू॒परं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम्॥८०॥

प्रा॒णापा॑नावे॒वास्मि॑न्त्स॒म्यश्चौ॑ दधाति। अश्वं॑ तू॒परं गो॑मृ॒गमि॑ति
सर्व॑हुत॑ ए॒ताञ्जु॑होति। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। आ॒त्मना॑ऽभि
जु॑होति। सा॒त्मान॑मे॒वैन॑ स॒तनुं॑ करोति। सा॒त्मा-
ऽमुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। अथो॒ वसो॑रे॒व
धा॒रां तेना॑व रुन्धे। इ॒लुव॑र्दाय॒ स्वाहा॑ ब॒लि॒वर्दा॑य॒
स्वाहे॑त्या॒ह। सं॒व॒त्स॒रो वा इ॑लुव॑र्दः। प॒रि॒व॒त्स॒रो ब॑लि॒वर्दः॑।
सं॒व॒त्स॒रादे॒व प॑रि॒व॒त्स॒रादा॑यु॒रव॑ रुन्धे। आ॒यु॒रे॒वास्मि॑न्दधाति।
तस्मा॑दश्वमे॒धया॒जी ज॒रसा॑ वि॒स्रसा॑मुं लो॒कमे॑ति॥८१॥

तेज॒सोऽव॑रुद्धौ भव॒न्त्यश्वौ॑ गोमृ॒गमि॑लुव॑र्दश्च॒त्वारि॑ च॥ [२०]

ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽग्नि॑र्भवति। ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंश॑तिर्यूपाः॑।

यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सङ्स्फुरेरन्। एवमेव
तथ्स्तोमाः सङ्स्फुरन्ते। यदेकविंशः। ते यत्समृच्छेरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्वश यूपा
भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
रुन्धे। य एकादशः। स्तन एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
स्तोम एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।
एकविंश एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। यथा प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञा
भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः।
एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं
वेद। ककुद्ध राज्ञा भवति। यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि
वेद। शिरो ह राज्ञा भवति। एकविंशोऽग्निर्भवति।

ए॒क॒वि॒ंशः॑ स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंश॒तिर्यू॒पाः॑। ए॒तानि॒ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒रू॒षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॥८५॥

द्वाद॒शः स्तोमः॑ स ए॒व तच्छि॒रो ह॒ राज्ञा॑ भवति॒ षट् च॑॥—————[२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॒व॒माने॑। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॒जा॒नन्। तमश्वः॑
प्रा॒जा॒नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॒न मे॒ध्ये॒नोद॑श्चो बहिष्पवमा॒नः
स॒र्प॒न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॒त्यै। न वै म॑नुष्यः॑ सु॒व॒र्गं
लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑।
यदु॑द्गा॒तोद्गा॒येत्। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
ता॒दृ॒क्तत्॥८६॥

उ॒द्गा॒ता॒र॒मप॑रुध्य॑। अश्व॑मु॒द्गी॒थाय॑ वृणी॒ते। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽञ्ज॑सा
नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा नय॑ति। पु॒च्छं म॑न्वा
र॒भन्ते॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मैवा॒कः।
हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वा॒स्य सः॥८७॥

वड॑बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थु॒न॒त्वाय॑ प्र॒ज्ञा॒त्यै। अथो॑
यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृ॒गे॒व तत्। उ॒द॒गा॒सी॒दश्चो॑
मे॒ध्य इ॒त्या॒ह। प्रा॒जा॒प॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरु॒द्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्साम॑यो॒रे॒व प्र॑ति तिष्ठति।

हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो
दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव
यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥

तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥—————[२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वं पशून्नियुञ्जन्ति।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ
आलभते। सेनामुखमेव तत्संश्रयति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं
भावुकम्। आग्नेयं कृष्णाग्नीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं
कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं वै
पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।
ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयो कृष्णाग्नीवौ बाहुवोः।
बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ
सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं
ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे।

ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो क्वचै एवैते अभितः
पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सधमेव तं
कुरुते। तस्मादुथ्सधम्भये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्ग्रहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितुश्चत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
विभूरंह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः
प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो
देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्ग्रहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सिताय
प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्ग्रहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
 तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध
 यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्वा यजमानोऽवरुन्धे।
 संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः
 पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
 तैरात्वा यजमानोऽवरुन्धे। अग्निष्टेऽन्यान्पशूनुपाकरोति।
 इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
 सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
 पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोर्ग्रामान्तौ
 स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
 अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
 अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।

अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥
यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशूनालभते। तेनैव पशूनवरुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यजमानमरण्यम्मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स
एतानुभयांन्पशूनं पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत।
तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्धे। ग्राम्यैरेव पशुभिरेमं
लोकमवारुन्धे। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते।
इममेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुन्तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः। य
इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव

आलुभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽवरुन्धे।
वि वा एष प्रजयां पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्के।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गन्तु लोकन्नापराधोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशवं आलुभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽवरुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।
तामाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्दशिनं आलुभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैराप्त्वा यजमानोऽवरुन्धे। एकादश दशतु
आलुभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः।
पशूनेवावरुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः
पशवो भवन्ति। अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति।
तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः
पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलुभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥_____ [२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलुभ्यन्ते।
अमुष्मा आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव

तैर्लो॒कमव॑रुन्धे। यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मु॒न्तैः। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते।
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रवरु॑द्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भ
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्यावरुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भ
 गा॒म्याऽश्वा॑र॒ण्याऽश्व॑। उ॒भये॑षां प॒शूनाम॑वरुद्धौ। त्रय॑स्त्रयो
 भव॑न्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिना॑
 वद॑न्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑ दे॒वता॑भ्योऽन्ये॒-
 ऽन्ये प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति।
 तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः। त्र॒याणा॒त्रया॑णां
 स॒ह व॒पा जु॑होति। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृ॒त इ॒मे
 लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क॒ृत्यै॑।
 पर्य॑ग्निकृ॒ताना॑र॒ण्यानु॒त्सृज॑न्त्यहि॑सायै॥११॥

अवरुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूनाल॑भते स॒त्यादहि॑सायै॥ [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
 आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। अ॒रु॒षमि॒त्याह॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒रु॒षः।
 अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। च॒रन्त॑मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै च॒रन्।
 वा॒युमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। प॒रित॑स्थुष॒ इत्या॑ह॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॑नक्ति। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि॒ वै रो॑चना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॑ह।
का॒मा॒ने॒वास्मै॑ यु॑नक्ति। ह॒री वि॑प॒क्षसे॑त्या॑ह। इ॒मे वै ह॒री
वि॑प॒क्षसा॑। इ॒मे ए॒वास्मै॑ यु॑नक्ति॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॑ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा।
अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वास्मै॑ यु॑नक्ति। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ यु॑नक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। के॒तुं कृ॑ण्वन्न॒केत॑व॒ इति॑ ध्व॒जं
प्र॒तिमु॑ञ्चति। यश॑ ए॒वैन॑ꣳ रा॒ज्ञाङ्ग॑मयति। जी॒मूत॑स्येव भवति॒
प्र॒तीक॑मित्या॑ह। यथा॒य॒जुरे॒वैतत्। ये ते॒ पन्था॑नः स॒वितः॑
पू॒र्व्यास॑ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

प॒रा वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शु॒रुपा॑कृ॒तोऽन्य॑त्र
वे॒द्या ए॑ति। ए॒तꣳ स्तो॑त॒रेते॑न॒ प॒था पु॑न॒रश्व॑माव॒र्तया॑सि न॒
इत्या॑ह। वा॒युर्वै स्तो॑ता॒। वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द॒धात्या॑वृ॒त्त्यै।
यथा॑ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तद॑श्व॒स्य
स्क॒न्दति॑। यद॑स्यो॒पाकृ॑तस्य॒ लोमा॑नि॒ शीय॑न्ते। यद्वा॒लेषु॑
का॒चाना॑व॒यन्ति॑। लोमा॑न्ये॒वास्य॑ तथ्स॒म्भर॑न्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुवरिति प्राजापत्याभिरावयन्ति। प्राजापत्यो
 वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयन्ति। भूरिति
 महिषी। भुव इति वावाता। सुवरिति परिवृत्ती। एषां
 लोकानामभिजित्यै। हिरण्ययाः काचा भवन्ति। ज्योतिर्वै
 हिरण्यम्। राष्ट्रमश्वमेधः॥१६॥

ज्योतिश्चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। सहस्रम्भवन्ति।
 सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै।
 अप वा एतस्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीः क्रामन्ति।
 योऽश्वमेधेन यजते। वसंवस्त्वाऽअन्तु गायत्रेण छन्दसेति
 महिष्यभ्यनक्ति। तेजो वा आज्यम्। तेजो गायत्री।
 तेजसैवास्मै तेजोऽवरुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वाऽअन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति वावाता। तेजो वा आज्यम्।
 इन्द्रियत्रिष्टुप्। तेजसैवास्मा इन्द्रियमवरुन्धे। आदित्यास्त्वा-
 ऽअन्तु जागतेन छन्दसेति परिवृत्ती। तेजो वा आज्यम्।
 पशवो जगती। तेजसैवास्मै पशूनवरुन्धे। पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति।
 श्रिया वा एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्धति। नास्मात्तेज इन्द्रियं
 पशवः श्रीरप क्रामन्ति। लाजी (३) ञ्छाची (३)

न यशोम॑माँ(४) इत्यतिरिक्तम॒न्नम॒श्वायो॒पाह॑रन्ति।
 प्र॒जामे॒वान्नादीं॑ कुर्वते। ए॒तद्दे॒वा अन्न॑म॒त्तैतदन्न॑म॒द्धि
 प्रजाप॑त॒ इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्य॑न्दधते। यदि॒ नाव॑जिघ्रेत्।
 अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अव॑ है॒व जिघ्र॑ति।
 आक्रान्॑ वा॒जी क्रमै॑रत्य॒क्रमी॒द्वाजी॑ द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं पृथि॑वी
 स॒धस्थ॑मित्य॒श्वम॑नु॒मन्त्र॑यते। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै।
 समि॑द्धो अ॒ञ्जन्कृ॑द॒रं मती॑नामित्य॒श्वस्या॑प्रियो॑ भवन्ति
 सरू॒प॒त्याय॑॥१९॥

परि॑त॒स्थुष॒ इत्या॑हेमे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्त्य॑भिजि॒त्यै भर॑न्त्य॒श्वमे॒धो रुन्धे॑ रू॒पञ्जि॑घ्रति॒ त्रीणि॑ च॥[४]

तेज॑सा॒ वा ए॒ष ब्र॑ह्मव॒र्चसे॒न व्यृ॑द्धते। योऽ॒श्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
 होता॑ च ब्र॒ह्मा च॑ ब्र॒ह्मोद्य॑ वदतः। तेज॑सा॒ चैवैनं॑ ब्रह्मव॒र्चसेनं॑
 च॒ सम॑र्धयतः। द॒क्षिण॑तो ब्र॒ह्मा भ॑वति। द॒क्षिण॑तआ॒यत॑नो॒ वै
 ब्र॒ह्मा। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यो वै ब्र॒ह्मा। ब्र॒ह्मव॒र्चस॑मे॒वास्य॑ दक्षिण॑तो
 द॑धाति। तस्मा॒द्वक्षि॑णोऽ॒र्धो ब्र॑ह्मव॒र्चसि॑त॒रः। उ॒त्तर॑तो होता॑
 भ॑वति॥२०॥

उ॒त्तर॑तआ॒यत॑नो॒ वै होता॑। आ॒ग्ने॒यो वै होता॑। तेजो॑
 वा अ॒ग्निः। तेज॑ ए॒वास्यो॑त्तर॑तो द॑धाति। तस्मा॒दुत्त॑रो-

ऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च
समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवरुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो
वै बृहद्वयः। अश्वमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
रात्रिवै पिशङ्गिला। रात्रिमेवावरुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिले
श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावरुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य
एकाकी चरति। तेज एवावरुन्धे। क उस्विज्ञायते
पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे।
किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्।
ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनम्महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति।
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे।

पृच्छामि॑ त्वा॒ वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतु॑ इत्या॒ह। सोमो॑ वै
 वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतः॑। सोम॑पी॒थमे॒वावरु॑न्धे। पृच्छामि॑
 वा॒चः पर॑मं व्यो॑मेत्या॒ह। ब्रह्म॑ वै वा॒चः पर॑मं व्यो॑म।
 ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वावरु॑न्धे॥ २४॥

होता॑ भवति॒ वै वृष्टिः॑ पूर्व॑चित्ति॒रन्नाद्य॑मे॒वावरु॑न्धे म॒हदित्या॑ह सोमो॑ वै वृष्णो॑ अश्व॑स्य॒ रेतश्च॑त्वारि॒
 च॥ [५]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते।
 प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहे॑ति संज्ञ॑प्यमा॒न आहु॑तीर्जुहोति।
 प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। नास्मा॑त्प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति।
 अव॑न्तीः स्थाव॑न्तीस्त्वाऽव॑न्तु। प्रि॒यं त्वा॑ प्रि॒याणा॑म्।
 वर्षि॑ष्ठमाप्या॒नाम्। नि॒धीनां॑ त्वा॑ निधि॒पतिः॑ हवामहे वसो
 म॒मेत्या॑ह। अपै॒वास्मै॒ तद्धु॑वते॥ २५॥

अथो॑ धुव॒न्त्येवैन॑म्। अथो॒ न्ये॒वास्मै॑ ह्रुवते। त्रिः परि॑यन्ति।
 त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः॑
 परि॑यन्ति। षट्त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभिरे॒वैन॑न्धुवते।
 अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति॥ २६॥

ये य॒ज्ञे धुव॑नन्त॒न्वते॑। न॒व॒कृत्वः॑ परि॑यन्ति। न॒व॒ वै पुरु॑षे

प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वात्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अप॑क्रामन्ति। अ॒म्बे
अ॒म्बा॒ल्यम्बि॑क इति॒ पत्नी॑मु॒दान॑यति। अ॒ह॒तै॒वैना॑म्। सु॒भ॒गे
का॒म्पी॑ल॒वासि॑नीत्या॒ह। तप॑ ए॒वैना॑मु॒प॑नयति। सु॒व॒र्गे लो॒के
स॒म्प्रो॒र्ण्वा॒थामि॑त्या॒ह॥ २७ ॥

सु॒व॒र्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आ॒ऽह॒म॑जा॒नि गर्भ॑ध॒मा
त्वम॑जा॒ऽसि गर्भ॑धमि॒त्या॒ह। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः।
प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्म॒न्ध॑ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने।
सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॑जा॒नन्। तम॑श्वः प्रा॒जा॒नात्।
यथ्सू॒चीभि॑र॒सिप॒थान्क॑ल्पयन्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टु॒जग॑तीत्या॒ह॥ २८ ॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। त्र॒य्यः सू॒च्यो भ॑वन्ति। अ॒य॒स्मय्यो॑ रज॒ता
ह॒रि॒ण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः। अ॒न्तरि॑क्षस्य
रज॒ताः। दि॒वो ह॒रि॒ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मय्यः। अ॒वा॒न्तरि॑दि॒शा
र॑ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॒रि॒ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। क॒स्त्वा
छा॒ति क॒स्त्वा वि॒शा॒स्तीत्या॒हाहि॑सायै॥ २९ ॥

हु॒वते॒ क्रा॒म॒न्त्यूर्वा॒थामि॑त्या॒ह जग॑तीत्या॒ह कल्प॑यत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ राष्ट्रं॑ क्रा॒मति॑। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑

यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा॒मे॒ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
 श्रिय॑मे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॒रङ्गिरा॑विवे॒त्याह। रा॒ष्ट्रं
 वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्य॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॒मित्या॑ह।
 श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रस्य॑ म॒ध्यम्॑॥ ३०॥

श्रिय॑मे॒वाव॑रुन्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वे॒त्याह। क्षे॒मो वै रा॒ष्ट्रस्य॑
 शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वाव॑रुन्धे। य॒द्धरि॑णी॒ यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै
 ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
 न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॒द्राजा॑ प॒शून् पु॑ष्यति॥ ३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॑ न पोषा॑य धना॒यती॑त्याह। तस्मा॑द्वैशीपु॒त्रन्नाभि॑षि
 इ॒यं यु॒का श॑कुन्ति॒केत्या॑ह। वि॒द्वै श॑कुन्ति॒का। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
 वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। आ॒हल॑मि॒ति
 सर्प॑तीत्याह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॑ वि॒शः सर्प॑न्ति। आ॒हत॑ङ्ग॒भे प॑स॒
 इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः॑॥ ३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॑श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं घा॑तु॒कम्।
 मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता।
 आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॑ददाति। अ॒ग्रं वृ॑क्षस्य॑ रो॒हत॑ इत्याह। श्री॒र्वे
 वृ॑क्षस्याग्रम्। श्रिय॑मे॒वाव॑ रुन्धे॥ ३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गुभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विद्वे गभः।
 राष्ट्रम्मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
 अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति।
 दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा
 वै सुरभयः। प्राणानेवात्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
 आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्भिर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा
 देवताः। देवताभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भवितुन्नाशंक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः पुनः
 सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
 आर्ध्वन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
 पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
 विराट्। अन्नमेवावरुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा
 अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्।
 श्रियमेवावरुन्धे। गामालभते॥३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॒ वै गौः।
 अन्नमे॒वाव॑रुन्धे। अ॒जा॒वी आल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा।
 पुष्टिमे॒वाव॑रुन्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरुषश्चा॒र॒ण्याः॑श्चो॒त्सृ॒ज॒न्त्यहि॑ः सा॒र॒
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॑व॒मो यश्च॑ पर॒मः।
 तै॑ऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता
 अ॒भिहु॑ता भवन्ति। नैन॑न्द॒ङ्गवः॑ प॒शवो॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑
 अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता हि॑सन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒
 यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ३७॥

लभ॒ते गामा॑ल॒भते पर॑मो॑ऽष्टौ च॑॥ [८]

प्र॒थ॒मेन॒ वा ए॒ष स्तो॑मे॒न रा॒ध्वा। च॒तु॒ष्टो॒मेन॑ कृ॒तेना॑या॒नामु॒त्तरे॑हन्।
 ए॒क॒वि॒ंशे॒ प्रति॑ष्ठायां॒ प्रति॑ तिष्ठति। ए॒क॒वि॒ंशात्प्र॑तिष्ठायां
 ऋ॒तून॒न्वारो॑हति। ऋ॒तवो॑ वै पृ॒ष्ठानि॑। ऋ॒तवः॑ संव॒त्स॒रः।
 ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्रति॑ष्ठायां॒ देव॑ता॒ अभ्या॑रोहति। श॒क्र॒रयः॑
 पृ॒ष्ठ॒म्भ॒वन्त्य॒न्यद॑न्य॒च्छन्दः॑। अ॒न्यै॑ऽन्ये॒ वा ए॒ते प॒शव॑
 आल॑भ्यन्ते॥ ३८॥

उ॒ते॒वं ग्रा॒म्याः। उ॒तेवा॑र॒ण्याः। अ॒हरे॑व रू॒पेण॑ स॒म॒र्धय॑ति।
 अथो॒ अहं॑ ए॒वैष॑ ब॒लिर्हि॑यते। तदा॑हुः। अप॑शवो॒ वा ए॒ते।

यदंजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्रव्या इति।
गव्यान्पशून्तुमेऽहं नालंभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशून्वरुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभि-
सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
द्वन्द्विनः पशूनालंभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा
एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छुगलङ्कल्माषङ्किदिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लंभते। पशुभिरेवात्मानं
समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालंभते। ऋतुभिरेवात्मानं
समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन
यजते। पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालंभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्या

वै वृ॒पा। राजा॑ महि॒मा। यद्वृ॒पाम्महि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति।
 यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भ॒यतः॑ परिगृ॒ह्णाति। पु॒रस्ता॑त्स्वाहाकारा
 वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्टात्स्वाहाकारा अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
 ए॒व मे॒ध्यं उ॒भये॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। यद्वृ॒पाम्महि॒म्नोभ॒यतः॑ परि॒यज॑ति।
 ताने॒वोभया॑न्प्रीणाति॥ ४१॥

परि॒यज॑ति षट्॥ _____[१०]

वैश्व॒दे॒वो वा अश्वः॑। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या
 दे॒वता॑ अपि॒भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
 सु॒मद॑न्दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्याम्मुण्डू॒कां ज॑म्ये॒भिरि॑ति।
 आ॒ज्यम॑व॒दानं॑ कृ॒त्वा प्र॑तिस॒ङ्ख्या॒यमाहु॑तीर्जुहोति। या ए॒व
 दे॒वता॑ अपि॒भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
 सु॒मदं॑ दधाति॥ ४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॑न्तरित्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति॑
 पञ्च॑दशम्। पञ्च॑दश॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्र॒यः। अ॒र्धमा॒सशः॑
 सं॒वत्स॑र आ॒प्यते। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑
 स्विष्ट॑कृतः। अश्व॑स्य॒ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धारमुद्ध॒राम॑हे।
 अथै॑तान॒भि भ॑वा॒मेति॑। ते लोहि॑तमुद॒हर॑न्त। ततो॑ दे॒वा
 अ॒भवन्॑॥ ४३॥

पराऽसुराः। यथिस्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याभिभूत्यै।
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः
 स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते। अयस्मर्येन
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
 यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवंन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्।
 यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन
 जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
 मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
 पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
 बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनाम्मात्रा। पशूनेव मात्रया
 समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
 द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
 पूर्वं होतव्यां (३) न्द्विपदां (३) इति। अश्वो वा
 अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
 द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
 चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
 जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत।
 द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्त्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्।

यथ्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमाङ्कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति।
सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः
परां परावतङ्गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै
धृत्यै॥५०॥ यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवा नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रङ्गमति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते।

वीणां॑ऽस्मै वाद्यते। तदा॑हुः। यदु॒भौ ब्रा॑ह्म॒णौ गा॑येताम्॥५२॥
 प्र॒भ्र॑ꣳशु॒कास्मा॒च्छ्रीः स्या॑त्। न वै ब्रा॑ह्म॒णे श्री र॑मत् इति॑।
 ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽन्यो गा॑येत्। रा॒ज॒न्यो॑ऽन्यः। ब्रह्म॒ वै ब्रा॑ह्म॒णः।
 क्ष॒त्रꣳ रा॑ज॒न्यः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतः॑
 श्रीः परि॑गृहीता भवति। तदा॑हुः। यदु॒भौ दि॒वा गा॑येताम्।
 अपा॑स्माद्राष्ट॒ष्टङ्ग॑मेत्॥५३॥

न वै ब्रा॑ह्म॒णे रा॒ष्ट्रꣳ र॑मत् इति॑। यदा॑ खलु॒ वै राजा॑ का॒मय॑ते।
 अथ॑ ब्राह्म॒णञ्जि॑नाति। दि॒वा ब्रा॑ह्म॒णो गा॑येत्। नक्तꣳ रा॑ज॒न्यः।
 ब्रह्म॑णो॒ वै रू॒पम॑हः। क्ष॒त्रस्य॑ रा॒त्रिः। तथा॑ हा॒स्य ब्रह्म॑णा च
 क्ष॒त्रेण॑ चोभ॒यतो॑ रा॒ष्ट्रं परि॑गृहीतम्भवति। इत्य॑ददा॒ इत्य॑यजथा॒
 इत्य॑पच॒ इति॑ ब्राह्म॒णो गा॑येत्। इ॒ष्टा॒पूर्त॑ वै ब्रा॑ह्म॒णस्य॑॥५४॥
 इ॒ष्टा॒पूर्ते॑नै॒वैनꣳ स॑ सम॑र्धयति। इत्य॑जिना॒ इत्य॑युध्यथा॒
 इत्य॑मुꣳ स॒ङ्गाम॑मह॒न्निति॑ रा॑ज॒न्यः। यु॒द्धं वै रा॑ज॒न्यस्य॑।
 यु॒द्धेनै॒वैनꣳ स॑ सम॑र्धयति। अ॒क्लृप्ता॒ वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
 यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑त॒ इति॑। ति॒स्रो॑ऽन्यो गा॑यति ति॒स्रो॑ऽन्यः।
 षट्थ॑सम्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः।
 ताभ्याꣳ सꣳस्था॑याम्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॑ ददाति। श॒तायुः॑
 पुरु॑षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑॥५५॥

गायेताङ्गामेद्वाह्णस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न
जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा
मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव
मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै
स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बह्वं मृत्युममित्रं
कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा
अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते।
तदाहुः। यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत
इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या
वाव मृत्युरिति। यद्भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं
जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने
भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः।

भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां
 ब्राह्मणः हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय
 स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः।
 अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्लिधस्य शुक्लस्य
 पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव
 वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं
 करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः।
 स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय
 इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति।
 नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिम्मा
 कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनः
 समानानां करोति। मान्धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामाश
 उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति
 नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां

लोकानां भिजित्यै ॥ ६० ॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च वते। योऽश्वमेधेन यजते।
आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूलंभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो
भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवावरुन्धे। ब्रह्म वा
अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति ॥ ६१ ॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ।
त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठति।
अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति
सर्वत्वाय ॥ ६२ ॥

अधिपतय इत्याहर्भिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च ॥ ————— [१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं
चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा
देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो
वा ओषधीनां राजा। याभ्यं एवैनं विन्दति ॥ ६३ ॥
ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथसावित्रो भवति। सवितृप्रसूत

ए॒वैन॑म्भिषज्यति। ए॒ताभि॑रे॒वैन॑ दे॒वता॑भिर्भिषज्यति। अ॒ग॒दो
है॒व भ॑वति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
वै श्लौ॒ण्यस्य॑ भि॒षक्। स ए॒वैन॑म्भिषज्यति। अश्लो॑णो है॒व
भ॑वति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त। ए॒तद्दे॒वत्यो॑
वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैन॑ दे॒वता॑या भिषज्यति। अ॒ग॒दो है॒व भ॑वति।
वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒शक॑पालं निर्व॑पेन्मृ॒गाख॑रे यदि॑ नागच्छे॑त्।
इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैन॑म॒र्चिभ्या॑ परि॒रोध॑मानयति।
आहै॒व सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नये॑ऽहो॒मुचे॑ऽष्टा॒कपालः॑। सौ॒र्यं प॑यः। वा॒य॒व्यं
आ॒ज्यभा॑गः। यज॑मानो वा अ॒श्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृ॑हीतः। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। यद॑हो॒मुचे॑
निर्व॑पति। अ॒हंस॑ ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
रेत॑सा॒ वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑। सौ॒र्यं रेतः॑। यथ्सौ॒र्यं प॑यो
भ॑वति। रेत॑सै॒वैन॑ स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अ॒श्वः।
गर्भै॒र्वा ए॒ष व्यृ॑ध्यते। यस्याश्चो॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तोऽध्येति॑।

वा॒य॒व्या॑ गर्भाः॑। यद्वा॒य॒व्यं आ॒ज्य॑भा॒गो भ॑वन्ति। गर्भै॒रे॒वेन॑
स॒ सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रि॒यते॑।
इ॒ष्ट्वा व॑सी॒यान्भ॑वति॥६७॥

विन्दत्यश्वो॒णो ह॒व भ॑वत्यधी॒यादृ॑ध्यते गर्भै॒रे॒वेन॑ स॒ सम॑र्धयति द्वे च॥—————[१७]

तदा॑हुः। द्वा॒द॒श ब्र॑ह्मो॒द॒ना॒न्त्सऽस्थि॑ते॒ निर्व॑पेत्। द्वा॒द॒शभि॑र्वेष्टि॒भिर्य॑
यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒ना॒मु॒क ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्। पा॒पी॒या॒स्तु
स्या॑त्। आ॒प्तानि॒ वा ए॒तस्य॒ छन्दा॑सि। य ई॒जानः॑। तानि॒
क ए॒ताव॑दाशु पुनः॑ प्रयुं जी॒तेति॑। सर्वा॒ वै सऽस्थि॑ते य॒ज्ञे
वागा॑प्यते॥६८॥

सा॒प्ता भ॑वति या॒तया॑म्नी। क्रू॒रीकृ॑तेव॒ हि भ॑वत्यरु॒ष्कृ॒ता। सा न
पुनः॑ प्र॒युज्ये॑त्याहुः। द्वा॒द॒शैव ब्र॑ह्मो॒द॒ना॒न्त्सऽस्थि॑ते॒ निर्व॑पेत्।
प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒ना॒मु॒क ए॒नं य॒ज्ञो
भ॑वति। न पा॒पी॒यान्भ॑वति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति। द्वा॒द॒शमा॑साः
सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति॥६९॥

आप्यते सं॒व॒त्स॒र एकं॑ च॥—————[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्ना॑मं य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॒ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्ना॑मं य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्र॒भु

भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नाम यज्ञः।
 सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
 पयस्वान्नाम यज्ञः॥ ७० ॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
 विधृतो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतम्भवति। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र
 व्यावृत्तम्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो
 नाम यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितम्भवति॥ ७१ ॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नाम यज्ञः। सर्वं
 ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
 वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः। आ ह तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी
 जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम
 यज्ञः। आ ह वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र
 मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै क्लृप्तो नाम
 यज्ञः। कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन
 यजन्ते॥ ७२ ॥

पर्यस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितम्भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्पर्यस्वान्
विधृतो व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः क्लृप्तो द्वादश॥)॥—[१९]

तार्प्येणाश्वः संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनः
समर्धयन्ति। यामेन साम्ना प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते।
यमलोकमेवैनं गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वः
संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनवरुन्धे।
हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति।
प्रजापतेराप्त्यै। अस्य वै लोकस्य रूपन्तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य
कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः।
प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकन्तार्प्येणाप्नोति॥ ७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवः हिरण्यकशिपुना।
आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टिताः समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजन्ते। य
उ चैनमेवं वेद॥ ७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥—[२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
 आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
 तैऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वं
 सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
 लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्चयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजान्त्सम-
 जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त।
 तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरा-
 यतनम्। सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं
 उत्तरवेदिमुपवपति। योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा
 एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवावरुन्धे।
 ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो
 बलमेवावरुन्धे। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
 सूर्योऽग्रेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं
 चिनोति। तावर्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवावरुन्धे। अथो
 अर्काश्वमेधयोरेव प्रतितिष्ठति॥ ७८॥

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुम्भूतम्मधायालभन्त।
 तमालभ्योपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा
 एतद्देवानामहः। यत्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर
 आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
 यत्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुम्भवति। य एवं वेद।
 यद्वै तत्प्रजापतिरालभ्योऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
 पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
 वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
 ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्।
 पशुम्भूतम्मधायालभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
 देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
 तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥
 प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव
 गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
 बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्यात्यै। सर्वस्य

जित्यै॑। सर्व॑मे॒व तेना॑प्रोति। सर्वं॑ जयति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥८२॥

मेधोऽर्भ॑वृद्धज॑न्त ए॒ति वेद॑॥ [२२]

यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒
लोमं॑ लोमं॑ जुहोति। अ॒होरा॑त्रे वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी।
यथ्सा॒यं प्रा॑तर्जुहोति॑। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं॑ जुहोति।
ए॒तद॑नुकृति॒ ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोमं॑ लोमं॑
जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒दे वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति। द॒र्श॒पू॒र्णमा॒सौ वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒
प॒दे॥८३॥

यद॒र्श॒पू॒र्णमा॒सौ यज॑ते। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे जुहोति।
ए॒तद॑नुकृति॒ ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ प॒देप॑दे
जुह॑ति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑नं॒ वेद॑। अश्व॑स्यै॒व
मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽश्वः॑।
स आ॑ह॒वनी॒यमा॑गच्छति। तद्वि॒वर्त॑ते। यद॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहोति॑।
अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति। ए॒तद॑नुकृति॒ ह
स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुह॑ति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्रीरूर्ध्वा
 प्रजापतिः प्रेणाऽनुं प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं
 यज्ञक्रतुभिरपश्रीर्ब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं
 पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिस्मिल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो
 लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥२४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहोति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>